

Ljiljana Đurđić

SVI NA KRAJU
KAŽU MAMA

LJILJANA ĐURĐIĆ

**SVI NA
KRAJU KAŽU
MAMA**

Novela i osam kratkih priča

SVI NA KRAJU KAŽU MAMA

1.

Dok je mama bila živa, život je bio opera. Danas živim bez velikih gestova, arija, kvarteta, dueta, bez velikih završnica. Pozornica je prazna, dekor je iznet, a orkestar se razišao, reflektori su se ugasili. Dani prolaze jednolično: proleće, leto, jesen, zima. Većina aktera je mrtva. Rodolfo i Mimi se više ne dozivaju. Zapetljani porodični život izgubio je svog dirigenta i spao sa tela svakidašnjice kao balska haljina sa tela glavne glumice posle završene predstave; ostali su samo obrisi korseta, linije ribljih kostiju. Ko je kome rod? Oni što su ostali – dosadni, nezanimljivi ljudi iz kojih je samo veština reditelja povremeno izvlačila značaj i veličinu – raspršili su se u magli: bezimene, beznačajne karike u jednom nebitnom, pobočnom, tankom, porodičnom lancu.

Knjige su, pored opere, bile mamino carstvo, njena jedina prava otadžbina, njena porodica i konačno ona sama. Mama je imala posebnu garderobu „za pozorište”, za tu svečanost nad svečanostima kada je puna dva sata, zavaljena u plišanof fotelji i sa spremnom maramicom u stisnutoj šaci, mogla neometano da uživa u pravom životu; u onom drugom životu išla je kojekako odevena i nemarna, uvek sa knjigom pod rukom, dajući do znanja ostalima da on nije vredan bilo kakvog truda. Zato je u maminom stvarnom životu sve bilo tako zapetljano i nerešivo.

Mama je, ipak, iznad svega, obožavala Elvisa Prislija kao da je svetac, kao da je ona sama zatucana Amerikanka iz nekog tekšaškog gradića, a ne žena koja je čitavog života

sa sobom nosila Montenja, tu kupusaru hiljadu puta ispotcrtavanu: džepni kuvar koji joj je – njoj domaćici – bio stalno potreban. Umesto kuvara, ona je pri ruci imala Montenja. Mama je čitala Montenja celog života. Zvala ga je čika Montenj i nijednu odluku nije donosila bez savetovanja s njim. Tako se čika Montenj našao upleten u sve porodične zgrade i nezgode, računajući i one kuhinjske: „Čika Montenj kaže da previše soli u supi utiče na moć zdravog rasuđivanja”. Bio je, takoreći, član porodice. Godinama se raskupusana i ispodvlačena, plavo ukoričena knjiga njegovih eseja mogla naći na najrazličitijim mestima, od spavaće sobe do kupatila. Konsultacije nisu nikada prestajale. Imala je običaj da usred neke banalne situacije – čovek upravo ulazi i sedna na stolicu – upita tonom staraca iz ruskih romana: „A bojite li se vi smrti? Bojite se, bojite. Kod čika Montenja piše da se ne treba bojati. Evo, tu gde je podvučeno, pogledajte!”

Upkos operi i Montenju, koji su za nju bili središte ideje o duhovnom svetu, Prisli je bio taj koga je obožavala, tu erotsku ikonu; on je bio crvena nit, čovek iz prvog kruga, čista seksualna energija, sam život koji je njoj izmicao. Priča se da je na pozornicu izlazio sa posebnim uložkom u pantalonama koji je imitirao erekciju; hiljade njih su padale u religijsko-seksualni trans: „*Love me tender, love me sweet...*” pevušila je mama pred televizorom, njišući se u stolici za ljuljanje. Bile su joj već sedamdeset i dve godine i bolovala je od leukemije. „Ma, nije to ništa, malo su se poremetili Ben-Džonsonovi lanci! Uostalom, svi moraju na put, kad-tad! Ništa nije slučajno!”

Čudno i neobjašnjivo, mama je umrla baš istog dana i meseca kad i Elvis Prisli – 16. avgusta, godina nije važna, znam samo da je napolju bilo toplo, užareno leto, a da je u bolničkim prostorijama vladala zima. Uvek je ponavljala da ništa nije slučajno i da su sve stvari na ovom svetu povezane, ovako ili onako. „To je tako prosto!” – govorila je, zavičući u lica ljudima s kojima je svakodnevno opštila ili ih sretala na ulici. I tako je i ispalo, datumi su se poklopili.

2.

Moja majka je imala intuiciju – ne šesto čulo, već sedmo čulo, nešto na šta nisu obratile pažnju ni psihologija ni parapsihologija; mora biti da je u nekom od prethodnih života bila gnostik ili nešto slično. Ponekad bi ujutru rekla: „Videla sam ga. Stvorio se tu – pri tom bi, rukom, lako sastavivši dva prsta kao katolik kad hoće da se prekrsti, napravila brz potez odgore nadole ispred sebe – tu na toj zelenoj prostirci, prav i visok, pomalo pijan, kao i uvek, i nešto mi tražio.”

Obično bih upitala: „Ko, mama?” Ali, dalji razgovor se odnosio na plaćene i neplaćene račune, odlazak na pijacu. *On* je ostajao da visi celog dana u vazduhu između nas; samo bi ponekad klimnula glavom i promrmljala: „Ceo, od glave do pete. Šta je hteo da mi kaže?” Ovakvi posetioci su je obično plašili; uvek su to bili donosioci rđavih vesti, ili oni koji su je upozoravali na nešto nailazeće, strašno, na nešto što se nije moglo nikako izbeći: ljudi iz njene mladosti, oni umrli i nestali, ali i živi koji su joj neprekidno stvarali probleme – sav onaj svet s kojim je po ceo dan razgovarala u svojoj glavi, potpuno nezainteresovana za ono što se oko nje uistinu dešavalo i što je bilo tako trivijalno, trivijalno i beznađežno obično u svom ponavljanju da zbog toga i nije vredelo živeti.

Nije bila luda, moja majka, to nipošto, pre neobična, ona koja komunicira sa višim sferama, dok je svet u kojem živi, stvarni svet, onaj neopisivi haos neopranih tanjira, poluočišćenog povrća, posteljine naslagane na prozorima, uvek dignutih tepiha koje je trebalo vetriti – stalno, stalno, toliko je bilo prljavštine – bio svet o čijem se redu i neredu brinuo neko drugi. Ne, nije to nikada bio Bog; bile su to uvek druge varijante, onako kako su se pred njom pojavljivale: najpre roditelji – rano umrla majka, vremešni otac; pa jedan muž, drugi, deca, pa tek onda one – cele, celcate ideje!

3.

Ja sam obrnuto gledala na svet, od samog početka; bile smo kao Janus, jedna glava sa dva lica koja su gledala na suprotne strane. Mogli su i mravi da gamižu po stolnjaku na kojem sam ja jela – svakodnevno uzimala hleb svoj nusušni, svoju naforu – ali samo u redu, jedan po jedan, u dve-tri kolone i s jasno vidljivom namerom da se spuste, između pravilno postavljenog noža i viljuške, niz jednu od nogu stola i nestanu negde u podu kuda je i odlazio sav haos, inače bih ljutito istresla stolnjak kroz prozor i njih zajedno sa prapopotopskim mrvicama.

Samo tako sam stvari mogla da držim pod kontrolom, samo tako; prljavština je bila nešto što se s vremena na vreme skidalo, pralo, da se ne bi stradalo od kakve boleštine, bacila, smrada koji je ljudsko biće od jutra do mraka stvaralo – ali red, u glavi, u okolnom prostoru, bila je stvar opstanka. Jednom sam, nenajavljena, banula u stan prijatelja samca koji je obično boravio u tuđim kućama, dok je u sopstvenoj samo ponekad spavao; od količine nabacanih stvari, izuvrtanih gajtana, starih novina, otpadaka, fotografija koje su nakrivo visile na zidovima, morala sam hitno napolje – u toalet nisam smela da uđem – da se uz neki zid ispovraćam, toliko je ta slika poremetila osetljivu ravnotežu u mojoj glavi.

Citava ova priča o redu i neredu naziva se opsesivnom neurozom, od Frojda naovamo. Ranije je to bila samo jedna od ljudskih osobina kojom su se obilato služili pisci u karakterizaciji svojih književnih likova. Frojd je toliko toga pokrao od Dostojevskog – da mi je prosto mučno da pominjem – i nazvao to psihoanalizom. Hteo je da uvede red u glave literarnih junaka koje je stvorio Dostojevski i da ih pusti da hodaju unaokolo po svetu ozdravljeni. Oduvek mi je bila bliska ta ideja, ali ne vidim da se nešto promenilo: psihoanaliza se pretvorila u staru krpu za otiranje prljavih usta, a junaci (junaci – kakva profesorska blasfemija!) Dos-

tojevskog još uvek gamižu svetom u svoj svojoj beskrajnoj perversiranosti; sam pisac je bio ogavni pedofil, a njegov sređivač incestuozni manijak.

4.

Mama me je mučila idejom o opštem, kosmičkom redu u kojem ništa nije slučajno, sveopštem zemaljskom neredu i pričom o važnosti seksa. To sam kasnije saznala, malo-pomalo. Volela je da kao veštica sedi na gomili isprevrtanih stvari (ali čistih: lavanda protiv moljaca, svake subote žena za podove, svakog ponedeljka presvlačenje posteljine...) i da iz nje izvlači nit po nit crvenog, zelenog, žutog konca, već onog čija je boja imala da dominira tim danom, tj. monolozima i dijalozima koje je vodila. Na primer, rekla bi: „*Oni* će zavladati svetom kad ovaj postane prenaseljen, možda ćeš to doživeti, a možda i ne”. Crvena nit; nešto jako važno i opasno! *Oni* su bili prvi krug moći. Njen pakao i raj nisu bili razdvojeni; predstavljali su jedinstveni limb moći; svi su se kretali od periferije ka centru moći i tamo ginuli, nestajali, umirali... Nekad bi rekla: „Nije uspeo da uđe ni u treći krug”. Bledožuta nit. O njemu se više nije razgovaralo.

5.

- Nikad nećeš uspeti!
- Šta mama?
- Da uđeš u prvi krug!
- Zašto, mama?
- Zato što ono što oni uče, ti već znaš, uvek si znala, oni tek uče. To je kao strani jezik; ne mogu ga čitati pre nego što ga nauče. Kad ga nauče, neće ti dopustiti ni da im priđeš; tada ni tebi neće biti stalo.

Dok sam bila dete, nikad nisam jela iznutrice (ono što jedete ili ne jedete direktno određuje vašu sudbinu, kažu kineski nutricionisti) bilo koje, bilo kakve: džigerice, bubrege, creva – naročito ne creva, mozak – od toga bi mi se zavrtelo u glavi i padala sam ko proštac licem na tanjir. Ona me je ona tukla, mama, uvek rukama, i govorila, govorila o prvom, drugom i trećem krugu, a ja sam je pljuvala, pljuvala, ispljuvavala tu strašnu masu koju je, nešto ranije, ona silom ugurala u mene, zbog zdravlja! Tako sam naučila da brojim. Prvi krug = jedan (ispljuvak); drugi krug = dva (ispljuvka); treći krug = tri (ispljuvka). I tako redom. S govorom je bilo slično; u njegovoj dubokoj senci, senci iz koje je izronio, otključao samog sebe, izleteo iz samog sebe, postao jezik, maternji, stajala je mama s podignutom rukom na čijem dlanu su crvenim mastilom bile ispisane tri reči: *fioka*, *ventuza* i *gotovo*.

Fioka – puzim ka nečemu velikom i praznom, potom sedim u toploj barici, neko se naginje nada mnom, senka, to nije majka, nje nema, nju ne poznajem, neko me drži, to nije majka, ona me nikad ne drži, ne znam ko je majka. Hoću nazad u onu toplu baricu. Onog nečeg velikog i praznog više nema, nestalo je u nečem još većem. Sad je tu samo nešto glatko i visoko. Vrištim, to neko vrišti, to ja vrištim, ko sam ja? Glasovi se oko mene slažu. Čujem: *Fioka*.

Ventuza – nešto kasnije – sledećeg dana, meseca, godine – u sobi desno od vrata krevet, lampa na nahtkasni je upaljena. Mama leži na krevetu potrbuške. Po golim leđima su joj naslagne čaše. Neka žena zapali nešto pa preko toga stavi mami čašu na leđa. To boli, to mora da boli. Vrištim jer mama pati. Ona kaže: „Ućutkaj to kretensko derište!” Da li je to rekla mama ili ona žena. Mislim mama, ona mi se nikad drugačije ne obraća. Žena nad mamom kaže: „Ventuza”. Ja posle to obrćem po ustima u beskraj kao svilenu bombonu. Ako izgovorim *ventuza*, iz mojih usta

izaći će mali plamen sličan onom koji gori ispod izvrnute čaše zalepljene za golo ljudsko meso. Zato ćutim sve dok se bombona ne istopi.

Gotovo – mama me kupa. Sad znam da je to mama. Pere mi kosu, grebe me po glavi, zatim zasipa vodom dok mi ljuta sapunica ulazi u oči. „Evo, gotovo!” mešaju se njeni oštri nestrpljivi glasovi sa prskanjem mehurova sapunice pred mojim očima. Ja ćutim, sebično derište koje joj oduzima vreme, ne vrištim jer znam, imam već prethodno iskustvo, da će se taj užas jednom završiti jer ona ne može stalno da me kupa, ona ima i druge poslove osim da meni pokušava da odere kožu s glave; tako saznajem da se sve jednom završava, i najveći bol, i da ništa nije večno i da je to ono što će me odsad tešiti. Gotovo da mi je u ustima, okruglo kao mehur, čeka da ga izduvam: *G-o-t-o-v-o!*

7.

Ne spajam li ja danas – svaki put kad izgovorim reč, bilo koju reč – ili barem stalno iznova pokušavam da ove tri slike s flamanskim odsjajima, ovaj odurni jezički triptih Majke Božje s detetom na krilu, slepim na silu – svaki put kad izgovorim rečenicu, bilo koju rečenicu – u neki viši smisao o kojem je ona stalno govorila i govorila, i u kojem je sve povezano i pravolinijsko u samoj svojoj suštini – *fioka, ventuza, gotovo* i majčinska ruka koja udarcem sve to objedinjava u jednu celinu, u jednu formu – rizikujući da je ne razumeju, proglase ludom, pretvore u ženu koja nikad nije trebalo da ima decu, koja je sasvim slučajno, božjom nepažnjom, ostala trudna.

To se zove zagledanje u bunar prošlosti. „Dubok je bunar prošlosti” – kod Mana i kod onog divnog momka koji baš ne zna da piše, a hteo bi, strašno bi hteo. Nema ključića, maternjeg, mali je i zaturen; možeš ga pronaći samo ako do tvoje majke dospe riba koja je nekad davno, kad je tvoja majka bila devojčica, pojela zlatan ključić koji je tvojoj majci pao u vodu sa lančića dok se naginjala nad ribnjakom, re-

kom, barom da ugleda svoje lice (a možda i tvoje); zlatan ključić možeš naći samo ako ispadne iz rasporene ribe i tvoja majka kaže, usklikne: „O, gledaj, pa to je moj zlatni ključić koji sam davno izgubila, pa sve je to kao u onoj bajci, samo je tamo bila reč o prstenu...” Ali, teško da će se tako nešto desiti. Tvoja majka je već stara žena, koja više ne čisti ribu koju ti stalno donosiš i donosiš sa reke, zamišljajući da ćeš upecati onu pravu, već to radi tvoja žena, a ona ništa ne zna o zlatnom ključiću. I tako prolaze godine. Ti i dalje pecaš i veruješ da će ona (majka ti je još živa) onako poluslepa napipati u rasutom drobu na stolu, među zlatnim i srebrnim krljuštima, taj ključić, maternji jezik, i da će ti ga dati.

Meni mama ništa nije dala osim ključića. „Pamti, sve je povezano, i zapiši!” – rekla je i stavila mi tu rečenicu oko vrata, svečano kao da mi stavlja bisernu ogrlicu – kao da me sprema za venčanje za koje me nikad nije spremala; sve sam morala sama – na kojoj je visio ključić kojim se nisu mogla otvoriti nijedna vrata stvarnosti, ali su se mogla otvoriti (to sam saznala mnogo, mnogo docnije, pošto je silno vreme pošlo kroz mene i ostavilo gomile otpadaka kraj mojih nogu) vrata jezika.

8.

Mama leži na bolničkom krevetu. Zgrčena i sićušna kao dete. Sva njena goropadnost istopila se pod belim čaršavom kojim je pokrivena. Držim je za ruku za koju je zakačena kanila kroz čiju cevčicu kap po kap sa Ringerovim rastvorom u njenu krv ulazi morfijum. Povremeno izlazim da pušim. Ne znam kad sam primetila da me više ne prepoznaje, sećam se samo da me je u jednom trenutku pogledala svojim zamučeno zelenim očima i jasno izgovorila: Mama! Posle se okrenula prema zidu i to je bilo sve. Prepoznala je u meni sopstvenu majku i ceo njen život obrnuo je poslednji krug.

Videla sam je u prosekturi, lice joj je bilo žuto i ljuto, a pesnice stisnute; borila se do kraja, bes je ostao utisnut na njenom licu kao poslednja poruka svima koji je budu videli nakon odlaska na put – „O, nemojte tako grubo, umro! Nije on umro, samo je otputovao, otišao na put” – bes prema onome koga nikad nije prihvatila i koji joj nije dozvolio da još malo, bar sa bolesničkog kreveta, sluša vesele kliktaje i grgoljenje onog deteta što se na suncu igralo pod njenim prozorom; neko tuđe dete koje je mogla da voli svim srcem, jer se neko drugi brinuo o njemu i voleo ga kao što se voli pas ili posebna vrsta ruže, a ne ona, koja toliku odgovornost – ljubav je za nju podrazumevala odgovornost najvišeg stepena – nikada nije mogla da prihvati.

Kad sam poljubila njeno hladno, mermerno čelo, ja sam se odjednom probudila, ne ona, bajka o Trnovoj ružici bila je izvrnuta naopačke u našem slučaju, kao prevrnuta čarapa: ja sam spavala sve dok nije došao trenutak da joj dam prvi i poslednji celov – u našoj priči nije bilo muškarača, zapravo bilo ih je, mnogo, ali oni su bili nevažni. Končno znam, sigurna sam u to – gledam širom otvorenih očiju, ako to može neko ko ima sitne, duboko usadene oči: „Moje zelenooko Kinešče!” govorila je mama u retkim trenucima svojih surovih nežnosti koje su uvek otkrivale celom svetu sve moje nedostatke – da me nikad nije poljubila i zagrlila, da sam stalno visila u vazduhu i okretala se oko same sebe kao one jeftine papirnate igračke iz mog detinjstva: štapić i na njemu izuvijana papirna zvezda koja se okreće na pribadači kako vetar duva; jer mama je mislila da je ljubav nešto tako veliko i odgovorno čemu ona jednostavno nije dorasla. Nije volela da laže, nikoga, moja mama, pa ni sebe; zato je toliko često u opštenju sa običnim svetom trabunjala o ljubavi i istini, da bi ih zavarala, da misle da je ista kao oni, normalna. A oni su bili, videla je to ona jasno svojim sedmim čulom, neodgovorni, neverni, lažljivi dok su grlili svoje žene (muškarci), decu (žene i muškarci), muškarce (žene), zastave (i jedni i drugi), krstove i grobove (svi do jednog) i nazivali to ljubavlju.

Ljiljana Đurđić

Sada, posle svega, znam da ništa nije slučajno i da ću i ja pozvati mamu kad budem odlazila na put, nestajući u ledeno zelenim očima svoje kćeri.

DEJVID I MORIN

Žena koja sedi pored mene je Engleskinja. Čujem kako bez trunke američkog akcenta doziva kelnera, sićušnog Filipinca u beloj odori sa uredno presavijenom salvetom preko leve podlaktice, koji nečujno kruži oko stolova za kojima trenutno nema gostiju. Sedimo, samo ona i ja, na šestoj palubi kruzera *Serenada* ne obazirući se na mnoštvo putnika koji, s druge strane palube, nagnuti preko ograde, opčinjeno posmatraju kako mali remorker izvlači ogromnu ploveću zgradu našeg broda iz luke Limasol. Engleskinja zamišljeno posmatra niz jednoličnih belih zgrada u daljini, tek tu i tamo ispresecan mrljama zelenila koji lagano, ustaljenom brzinom, izlazi iz vidokruga posmatrača. Kad se okrene prema meni, već i sama znam da je ta slika nestala, a kopno nije više u dometu onog koji posmatra. Brod polako klizi prema otvorenom moru. Osluškujem potmul i ravnomerni rad mašina. Od toga je sve oko mene zaljuljano: kruzer, more, nebo i infinitezimalno duga linija horizonta koja povremeno poskakuje kao linija elektrokardiograma. To je čas kad se čovek nevoljko stresa od neke drhtavice koja dolazi od nožnih prstiju i brzo donosi informaciju mozgu da je sad usred ničega, ima samo te nesigurne daske palube po kojima hoda i koje ga dele od strašnih vodenih dubina o kojima ponešto i zna, ali ga to saznanje ne brani od onog istog užasa koji ponekad oseti kad dugo pilji u beznadežno prazno plavetnilo neba.

Moja stolica nalazi se u neposrednoj blizini Engleskinjine. Sve vreme osećam njeno lako prisustvo, gotovo rastvoreno u povetarcu koji lenjo pokreće pramčanu zastavu. Mrzovoljna sam. Leva noga mi je do kolena u zavoju; nepo-

sredno pre isplavlivanja, udarila sam cevanicom u oštri držač za suncobrane koji je bio nevidljiv za sve one izbežumljene spodobe koje su se prvi put našle na najvišoj palubi velikog kruzera. Krv koja je poškopila palubu ostavila je za sobom tačkaste, smeđe mrlje nalik na mapu nekog sazvežđa. Brodski lekar mi je uzgred rekao da nisam prva kojoj se to desilo, naprotiv: „Gotovo svi udare u te držače. Ne mogu to sebi da objasnim. Kad stupe na tu šestu palubu, ljudi ne gledaju ispred sebe nego nekako preko sebe!” To me je nasmejalo ali me nije utešilo, samo je pobudilo neko neodređeno osećanje da je do povrede moralo doći, ovako ili onako. Gledam sad na celu stvar kao na sastavni deo događaja koji su tek imali da uslede, a kojima je poseta Hristovom grobu bila krucijalno mesto. Ne razumem baš šta pod tim podrazumevam, ako ne da je u središtu mita o raspeću krv bila ta koja ga je učinila verodostojnim, i da je svako ko je računao s tim da mu se hodočašće uračuna u životni saldo morao dati svoj obol tome; bilo je to kao neka vrsta dodatnog crvenog pečata koji su carinici lupali u vaš pasoš pri svakom ulasku u Svetu zemlju.

Mali, filipinski kelneri, postrojeni ispred bara, toroču između sebe kao vrapci na žici. Piskavi tonovi izleću iz njihovih ustašaca i podsećaju na vibriranje nizova čaša iz kojih neko veštım prstima izvlači muziku. Sa svojim majušnim stopalima i sitnim, spretnim rukama podsećaju na decu koja liče jedno na drugo kao jaje jajetu. Na svakom od tih zučkastih jaja iscrtan je po jedan osmeh.

Engleskinja je sad sasvim okrenuta prema meni: pepeljastobela, u muslin umotana prilika, nalik na duha, koja u ruci drži dopola punu čašu. Ona kaže: „Ja sam Morin... govorite engleski, zar ne, sad svi govore engleski... to je tako zgodno...” Glas joj je hrapav, natopljen alkoholom. Trepćem jer sunce upravo zalazi, pomalo iznenađena okolnošću da se jedna pripadnica nekadašnje imperije upušta u razgovor sa nekim od stranaca; najčešće su bili dovoljni sami sebi, zaštićeni jednim od onih neprobojnih oklopa tako karakterističnih za pripadnike velikih evropskih nacija, bez

obzira na to ko se nalazio iza tog oklopa, kuvar, raznoslač pica, varilac, uzgajivač svinja iz Jorkšira ili kakav lord ili per. U svakom pojedinačnom slučaju štitila ih je slava nacije, kraljica i Šekspir, možda i fudbal i Bakingamska palata i dabldekeri na londonskim ulicama. Svuda su imali umešane svoje prste od *Mayflowera* do kažnjeničkih kolonija u Australiji. Bog sveti zna gde sve oni nisu uticali na pravljenje granica i stvaranje novih država. Obično su bili odbojni i gledali kroz vas kao da ste načinjeni od stakla.

Morin se klata u ritmu klaćenja samog broda. Tako ne izgleda smešno, već sasvim prirodno. Ona je produktat više engleske klase i generacija dobro kontrolisanih pijanaca. Njena poluprovidna haljina, koja začudo dobro skriva osteoporozičnu mršavost, leprša oko nje kao razlabavljeni zavoji na nekoj egipatskoj mumiji koja se iznenada našla na vetrometini spoljnog sveta. Nije prerano da zaključim: moja nova poznanica je samo jedna ostarela, pijana engleska lejdi koja traži društvo, makar i parijska, ne bi li nekom ispričala svoju priču, ljudsku, naravno; ona je, kao i svako ostarelo biće, samo svežanj naborane kože i poroznih kostiju, mozga koji sve slabije prima spoljnje nadražaje i srca koje usporava rad. Unutra uvek postoji priča koja za života odvaja jedno ljudsko biće od drugog, jednu priču od druge, ili se to nama samo tako pričinjava jer je različitost, u suštini, privid nad prividima; tu smo konačno isti, svako ima svoju priču, a sve su one uglavnom slične i svode se na ključna egzistencijalna mesta koja su neizbežno obeležena tragičnim konotacijama, ili bar samo onom jednom koja predstavlja identičan kraj svačije priče. Tu nema kolebanja; sve nas u istom zagrljaju drži majka Zemlja i njeni okrutni zakoni. Još niko nije doneo svoju priču sa Jupitera ili Marsa.

Nevoljno prihvatam razgovor ali se gotovo istog časa gubim u njenim tipično engleskim, široko otvorenim, hipnotičkim očima koje otkrivaju svu svoju sluzavu, staračku izbledelost: dva belanceta, u koja je neko davno kanuo nešto plave tinkture, koja se sad kreću s jednog na drugi kraj njenih očnih duplji poput dveju ameba pod uveličavajućim sta-

klom mikroskopa. Lice joj je premreženo najfinijim spletom bora, pa koža liči na dobro izgužvani flis papir. Ima veoma tanke usne, pažljivo premazane nekim skupim karminom koji ne ostavlja tragove na njenoj čaši. Ivica čaše je ukrašena tankim, šećernim vencem: neki koktel, *daikiri*, ili *menhetn* ili nešto slično što je doplivalo do mene pravo iz literature – blazirani, večno polupijani Hemingvej ili njegovi dvojnici, Ficdžeraldovi junaci.

Sad već sedimo za zajedničkim stolom. Morin se iznenada diže i, okrećući se oko sebe poput neke od onih ukrućenih, porculanskih balerina koje se obrću na starinskim muzičkim kutijama kad ih navijete – kaže da je tu negde i njen muž Dejvid. Ja ne pijem koktel, već vino. Ne iz protesta prema koktel narodu, već zato što sam jednom davno utvrdila da je pijanstvo od koktela mnogo gadnije od svih vrsta pijanstava: vi ih i ne osetite, oni se samo prijatno slijavu niz grlo jedan za drugim, dok pod ispod vaših nogu ne postane tavanica i obrnuto. Dobro pripita, Morin kao da traži od mene, svojim bledim, nestvarnim pogledom, odobrenje da nastavi započeti razgovor. Barem to, mislim, barem traži odobrenje i ne osovljuje se na mene sa strašću povlašćenog koji ima sva prava u odnosu na potlačenu većinu. Podozrevam da je odmah ustanovila da potičem iz jedne od onih zemalja Istočne Evrope čija imena brka, a za neke i ne zna da postoje. Privlačim bliže svoju stolicu stolu i time dajem saglasnost da priča može da se nastavi. Pod žutim brodskim svetiljkama, koje su se u međuvremenu upalile, izgleda mnogo starije; sunce je, na neki zagonetni način, bilo mnogo milostivije. Lice joj je potpuno zgužvano, ali na jedan delikatan, površinski način; kod drugih bi to bili krateri na licu, ali tanka engleska koža koja se nasledivala vekovima, obezbeđivala je starost koja se očitovala samo u sušenju i pucanju teksture, a da se osnovne linije lica nisu skrnatile. Kosa joj je sasvim seda, uredno ukovrdžana, a na pojedinim mestima prosijava se ružičasta koža lobanje. Njene tanke ruke, ukrašene mnogobrojnim naru-

kvicama, iritirajuće zveckaju kad god posegne za čašom svog koktela.

Razgovor se sad kreće u dobro poznatom pravcu: nižu se bigrafski podaci koji uglavnom ne govore ništa o pojedincu, jer ih, kao po pravilu, slušalac odmah zaboravlja. Zvuk njenog imena, koje ja stalno nepravilno izgovaram, a ona me neprestano ispravlja, tera me da je uporedim sa nekom izgadnelom morunom koja iz svog pribežišta u alkoholnim isparenjima traži žrtvu u koju će zabosti svoje nepce presvučeno savršenim parom veštačkih vilica. Kroz poluspuštene kapke i uz dosta odbojnosti, gledam tu poluprozirnu, diskretno našminkanu osobu od sedamdeset i nešto godina kako tamani koktele i pri tom se i dalje veselo okreće levo i desno, verovatno tražeći još nekog rezervnog sagovornika. Ojednom ona prekida ustaljeni tok razgovora:

– Znete, mi Englezi smo prilično prosta nacija, zato smo izmislili toliki broj rituala koji razlikuju aristokratiju od ostalih staleža. Za uzvrat, imamo najpotlačeniju i najrazuzdaniju nižu klasu na svetu. – Izustila je to sa blagim podsmehom koji je istovremeno mogao biti i podilaženje sablesdniku i njegovo blago nipodaštavanje; toliko je bila sigurna u ono što je stajalo iza nje. Kao da mi je čitala misli: govorila je upravo ono što sam želela da čujem.

Počinjem pažljivije da pratim njen brzi govor i uskoro razaznajem da ona i Dejvid trenutno ne žive u Engleskoj, već u Južnoj Africi, na farmi okruženoj predivnim engleskim travnjakom, u kući u kolonijalnom stilu sa čije terase se vidi okean. Oslanjajući se na neke slične pejzaže viđene na televiziji, imam predstavu o kakvom je predelu reč; slika je nužno idealizovana, mora biti, ali sad svakako nije od presudne važnosti ulaziti u pojedinosti i usporavati tok njene priče. Zapravo, ništa me od toga i ne interesuje, ionako, sasvim izvesno, nikad neću živeti ni u Engleskoj ni pored okeana sa predivnim, engleskim travnjakom, pa mi takva iskustva nisu ni potrebna. Zato je prekidam, svesno razbijajući idilično oslikanu scenografiju njene priče:

– Sutra ćemo videti Svetu zemlju i sve one svetinje koje su duhovna hrana za čovečanstvo već toliko vekova, znate, prilično sam uzbuđena – kažem i osećam lažnu notu u sopstvenom glasu; kad govorite o tako osetljivim stvarima, a agnostik ste, neminovno upadate u škripac. – A vi?

– Oh, tu gomilu kamenja! Sve sam ih videla. Od Kineskog zida do piramida. Samo kamenje, verujte mi na reč, koje lokalne vlasti koriste da bi vam izmamile pare iz džepa. Što se Jevreja tiče, bez hrišćanskih i islamskih bogomolja, oni čak i nemaju šta da vam pokažu osim Zapadnog zida, Mosade i Mrtvog mora, za to vreme vam probiju uši pričom o izabranom Avramovom narodu – odgovara hitro Morin i gadljivo odmahuje rukom negde u pravcu Izraela.

– Zašto onda idete tamo ako već ne verujete u sva ta mitska mesta, a od legendarnog kamenja vam je, kao što vidim, muka? Znate li da bi svet bez toga bio ...

– Zbog ljudi! – prekida me u pola rečenice kao da zna da ću izgovoriti nešto oveštalo o bezmernim naporima ljudskih masa da svet učine slikovitim mestom za život. – Srećem ljude na putovanjima, kao vas večeras, i manje mi je dosadno, premda su i njihove priče slične, ali tu je *daikiri*.

Opušci njenih i mojih cigareta već su prepunili plastičnu brodsku pepeljaru. Naš Filipinac to ne primećuje, ili se pravi da ne primećuje. Tiho, kod bara, ćućori sa svojim sunarodnicima. Morinina priča počinje polako da me uspavljuje: bombardovanja – valjda Londona – ljubavi, brak, teški porođaji, hendikepirano dete, smrt roditelja, seljenja... No, sve je to praćeno neodoljivom duhovitošću koja me ipak drži budnom; uobičajeni, engleski, ružičasti preliv na prepečenom kolaču koji nije za jelo ali se ipak jede. Izgovaram tu i tamo ponešto o sebi, ali se brzo povlačim, jer osećam da ne čuje ništa osim svojih smehom isprekidanih rečenica. Iz okolnog mraka izranja sredovečni muškarac, jakih ramena i četvrtaste glave s riđom kosom koja štrči nagore. To je Dejvid, Morinin muž. Neka sirovost u ponašanju – način na koji seda na stolicu i podvrcе rukave svoje džins košulje, pivo koje odmah naručuje i pije

ga iz flaše – kao da otkrivaju njegovo niže poreklo. Njegova pojava ne remeti dalji tok razgovora u kojem je Morin ona koja se ispoveda, a ja njena ispovednica. Ne bunim se. Omamljena sam od vina i sredstva protiv bolova koje mi je dao brodski lekar. Ona nastavlja da priča, i pri tom zveckea narukvicama kao da one treba da potvrde svaku njenu reč, o njihovoj deci koja sva žive u Engleskoj – Beti, Filip, Džonatan i nesretni Hju – i koju oni stalno posećuju i koja njih posećuju – osim nesretnog Hjua, naravno – i koja imaju svoju decu, dok ne počinem da shvatam da čovek od oko pedest godina, Dejvid, ne može biti otac četrdesetogodišnjoj Beti, a još manje deda njenoj dvadesetogodišnjoj kćeri Trejsi. Dejvid je, znači, pratilac i povremeni ljubavnik – možda stvarno i muž, zašto da ne? – što je podrazumevalo da je Morin bankar u toj vezi. No, bez obzira na očitost situacije, ona istrajava u svojoj priči da je Dejvid njen jedini muž, te da su sva odrasla deca, uključujući i nesretnog Hjua, njegova. On se ne buni i miluje pogledom svoj izvor prihoda, sa odanošću koja mora biti prepuna dobro prikrivenog gneva svojstvenog engleskim slugama koje tiranišu njihovi gospodari.

Brod se uveliko nalazi na pučini, a oko nas vlada nedokučiva, mastiljava tama. Iz dubina te tame duva neki vlažan vetar koji lagano hladi sve predmete na palubi kao da svojom nemilosrdnom, providnom krpom briše sve učinke vrelog, sunčevog dana. Mali Filipinci sad ponovo krešte, vrte se unaokolo, donose putnicima za susednim stolovima ovo ili ono na uglačanim poslužavnicima, ti anđeli siromaštva i neuništive bede koju prenose s kolena na koleno, služeći različite gazde. Moj muž se konačno pojavljuje iz lavirinta paluba i potpalublja, sa jaknama preko ruke, bled i iscrpljen od traženja broja naše kabine i ponovnog ispetljavanja do šeste palube. Morinine oči su sad potpuno razrogačene kao u deteta, prepune radoznalosti i radosnog iščekivanja. Lagano pali novu cigaretu, i preko plamena upaljača – sve mi to izgleda odnekud poznato: neki slavni kadar iz nekog starog filma? – dobro ga osmatra. Rekla sam

joj već – u jednoj od kratkotrajnih pauza njenog monologa – da je u mladosti bio veoma lep i da je radio na televiziji. Ona sad kaže:

– Oh, on je i sad veoma lep. Pogledajte samo te somotaste, istočnjačke oči, te plemenite prste... to gospodstvo u pokretima. Očarana sam, gospodine! Sve što mi je vaša žena ispričala o vama je tačno, i više od toga. – Oči su joj sad samo dve plitke zdele do vrha ispunjene vodom; sasvim je blizu suza, kao i svi pijanci kad dođu do one tačke ushićenosti ili, češće, samosažaljenja sa koje nema više lakog povratka. Ipak, ne gubi se, urođena samodisciplina joj to ne dopušta.

Pružila mu ruku da je poljubi, što on i čini – slavni filmski kadrovi su uvek usporeni! – i tako potvrđuje njen prvi utisak. Mislim da on ne razume gotovo ništa od onog što ona izgovara, budući da slabo zna engleski, ali njeni gestovi, njen pogled i narukvice koje sad nešto jače zveckaju, dovoljno govore: počašćen je kao svi oni koji su oduvek tražili potvrdu u tuđim očima, ne obazirući se na ogledalo i lik koji im je svakoga dana signalizirao da se nepovratno udaljavaju od svoje mladosti kao od jezera u kojem ostaju zarobljene te somotaste oči, ti vitki prsti. Znam da je za mene sve to završeno i da je svako hvatanje na mamac poput Morininog, opasno upadanje u ponižavajuću igru koju nudi zavodljivi i opasni samozaborav.

Sa pojavom mog muža, svu svoju pažnju Morin ustremiljuje na njega prepuštajući Dejvida meni. On govori – dosta nerazumljivo za moje uši – o svojoj uspešnoj *high-tech* karijeri (što se najverovatnije svodi na čuvanje neke od zgrada velikih *high-tech* kompanija) i svetskim lepotama koje upoznaje sa Morin i, naravno, o vremenu, vremenu u Engleskoj, Južnoj Africi, na Kontinentu. Glup je, glup onoliko koliko može biti pripadnik bilo koje nacije ukoliko je nasleđio sporohodnu moždanu mašineriju i bio lišen svakog traga uobrazilje i duhovitosti. Odmah po dolasku, on stavlja svoju široku, tvrdu šaku na moju butinu tako da do napuštanja šeste palube imam čime da se bavim: neprestano je

vraćam u njegovo krilo ili stavljam na sto. Bar se zatvara, Morin traži samo još jedan, mali, malecki *daikiri*. Sićušni kelner, čini mi se onaj isti koji je čitavo popodne i veče skakutao oko nje donoseći joj *daikirije* i odnoseći prazne čaše, umorno se izvinjava svojim ženskastim, piskutavim glasom: bar je zatvoren do sutra ujutru. Pomirena sa sudbinom, Morin se diže uz pomoć mog muža kome nežno i saučesnički stavlja glavu na grudi i, posrćući, kreće prema stepeništu koje će je odvesti do kabina A klase rezervisanih za najbogatiju klijentelu. Pijana kao Albert Fini u većini svojih filmova – ako se neko još uvek seća tog od alkohola uštavljenog, engleskog džentlmena? – polurazgovetno traži od Dejvida da sazna broj naše kabine. Izgovoreni broj – moj glas ili glas mog muža? – nestaje u dva nasrtaja vetra na naše bubne opne i mi se rastajemo, a oni, sasvim sigurno, ostaju bez traženog podatka. Morin nije svesna ove okolnosti što omogućuje Dejvidu, koga takođe ne drže najbolje noge, da je konačno povuče ka, čini se, beskrajnom hodniku sa pobočnim, mesinganim šipkama za pridržavanje, koji vodi do njihove kabine. Pre nego što sasvim nestanu on se, još jednom, oprašta sa mnom i, mada mu ja podmećem obraz, prislanja svoje lepljive usne na moja usta. U ruci mi ostaje papirić otrgnut sa jedne od kutija Morininih cigareta. Onda ih utroba broda guta kao što kit u Starom zavetu guta Jonu. Brod nastavlja svoju teturavu plovidbu prema Izraelu.

Mogućnost da ponovo sretnete neku osobu na tom ogromnom plovećem hotelu, ukoliko niste jako uporni, minimalna je. Osećam neko neobjašnjivo olakšanje, kopno više nije tako daleko, a i noga me više ne boli; sva je prilika da ću moći da ispunim sveti cilj ovog putovanja i odšepam do Hristovog groba. Jasno mi je da ne želim više da vidim nekoga ko je, makar i u nagoveštajima, davao do znanja da nudi pogodbu u kojoj bismo ja i moj muž bili nešto više od običnih poznanika. Smela pretpostavka ali potkrepljena onim papirićem na kojem piše: Dejvid i Morin Čisborou, Hotel Aleksandrija, Limasol, apartman 23. Znali su da se,

kao i oni, vraćamo na Kipar i da se druženje možda može nastaviti. I pored moje sumnjičavosti u odnosu na stvarne namere engleskog para, moj muž je ubeden da je ona samo plod mog ekscentričnog uma koji se neblagonaklono bavi posmatranjem fizičkih obliča ljudi i njihovih postupaka, te da to ne mora da podrazumeva i tačnu psihološku procenu. Deo toga je prilično dobra opservacija koju ne mogu da opovrgnem, jer zašto bih čitave prošle večeri i dobar deo noći slušala zbrkanu ispovest jedne pijane žene, ma ko ona bila. No, ništa od toga ne objašnjava Morininu glavu na grudima mog muža, Dejvidovu ruku na mom kolenu i ona lepljiva usta na kraju: prisnost koju Englezi obično ne dozvoljavaju sebi čak ni u saobraćanju sa sebi najbližim osobama, čak ni onda kada su mrtvi pijani. Ipak, dok sutradan s palube posmatramo kako među prvima napuštaju luku u Haifi u pratnji jednog isto tako sredovečnog para – Morin, verovatno već dobro pripita, žustro objašnjava nešto visokom, proćelavom muškarcu, a Dejvidova ruka je prijateljski prebačena preko ramena debeljuškaste, plavokose žene – moj muž mrmlja nešto o našoj zajedničkoj naivnosti. „Tvojoj!”, kažem, odbacujući u more, palcem i kažiprstom, papirnatu kuglicu sa adresom Čisborouovih na Kipru. Pred silazak s broda putnika iz C klase, poslednji put se osmehujem malom Filipincu sa šeste palube, ili je to bio neko sličan njemu, toliko su ličili jedni na druge, kao jaje jajetu.

NEMA LJUBAVI

Šetao je svakog dana. Kroz Košutnjačku šumu, pored šume, ponekad uz Adu, niz Adu. Kraj njega su prolazili ljudi, poneko dete bi prohujalo na rolerima, sa slušalicama na ušima – stanovnik nekog sveta o kojem ništa nije znao. Imao je anginu pektoris. „A ko je nema!” rekla je njegova žena, gadljivo skupljajući usta – dosadio joj je, odavno. Desetak godina mlađa od njega, verovala je da je ta razdaljina spasava od njegove sadašnje situacije, ako se to tako moglo nazvati. Bila je glupača, uvek zgodna, doduše. Tortelini se često pred prijateljima hvalisao: „O, kakvo dupe i noge ona ima!” – dok im voda ne bi procurila na usta. Zauzvrat, imao je praznu kantu pored sebe u čiju glavu se nije mogla ubaciti nijedna suvisla rečenica, a da ona ne tresne na njeno metalno dno svom jačinom i tu ostane.

Šetao je i mislio. Nikad u životu nije toliko mislio. Zapravo, mislio je, morao je misliti o tome koju će košulju obući, šta će pojesti, da li će odmah početi sa radom ili će neke poslove ostaviti za sutra. Pa da, i najmanja radnja morala je biti proizvod nekakvog mišljenja. To je bilo u redu. Ali sad ovo. On sam bio je nosač nečega što je stalno proizvodilo misli koje nisu bile ni u kakvoj funkciji. Počelo je od slučajno zgažene, prazne puževe kućice, da bi se završilo beskrajnim unutrašnjim tiradama o ovome ili onome. Imao je čak i nekakav raspored. Sve teške misli puštao je da se rasplinu kao krugovi na vodi, prepuštajući se nevažnim mislima o zadovoljstvima koje mu je taj dan donosio: pivo u podne, razgovori s decom, fudbal na televiziji, večernji umor i san, beskrajni san u kome su ga čekali detinjstvo i mladost isprepletani u nekom njemu nedokučivom kolople-

tu, ali ipak prijatnom. Često se tako ljuljao na talasima, peo na planine, držao za ruku najboljeg druga iz razreda i opaljivao šamar koleginici koja mu je zagorčavala život na poslu. Snovi su prema njemu bili milostivi i on je to znao da ceni.

Vutru je prvi put susreo u šumi, išao je malo iza njega. Ponekad bi ga pretekao, a ponekad su išli jedan uz drugog. Neko bi pomislio: dva drugara šetaju i ćaskaju. Njih dvojica su ćutali. Tortelini nije obraćao pažnju, nije mu smetao, nije smetao njegovim mislima. To ga je pomalo čudilo, obično bi s ljutnjom otrpeo svaku ljudsku pojavu koja bi poremetila tok njegovih misli, a koje je on stalno ispočetka pokušavao da sredi. Čovek je išao spuštene glave i činilo se da usredsređeno traži nešto na puteljku koji je vijugao kroz šumu. Sa ramena mu je visio neki iznošeni kaput, a kapa na glavi je imala naušnjake, iako je jesen tek počela. Držao je ruke na leđima. Pokatkad bi zastao da zapali cigaretu i tada je gledao gore prema krošnjama drveća sa kojih je, vrteći se u vazduhu, sletalo vlažno, lepljivo lišće. Izgledalo je da uživa. Tada bi ga Tortelini obično pretekao.

Strogo su mu zabranili pušenje, kao i život, uostalom, pomislio bi Tortelini uvek kad bi mu ruka sama krenula da po džepovima traži cigarete i upaljač. Sad su koračali jedan pored drugog. Unaokolo je sve bilo mokro, a na kapu s naušnjacima, sa okolnog drveća, cedile su se sitne kapi kiše. Tortelini je rekao: „Dobar dan”. Čovek je odgovorio. Imao je bledunjavo, suvo lice i žute oči. Trgao se malo pri pozdravljanju. Izgledao je kao da nekog vreba. Posle je nastavio. Tortelini ga je opet pretekao i najednom začuo glas pored sebe:

– Šetate svaki dan. Vidam vas, ali pretpostavljam da vam nije do priče. Ja se svakog dana ispričam sam sa sobom. Dok dođem do Ade, imam već razrađen ceo filozofski sistem... Zovu me Vutra.

– O, kod mene nema sistema, tek neke tako raspršene misli, ali i to je nešto, imam utisak da do bolesti nisam uopšte mislio... sve je bilo tako rutinski... zacrtano... plan

koji sam ostvarivao svakog dana... programirani idiot, ako znate sta hoću da kažem? Ja sam Tortelini – izgovori poslednju rečenicu s mukom.

Tortelini je imao taj nadimak još iz školskih dana. Dugo ga niko nije tako zvao. Ne zna zašto ga je sad upotrebio. Zbunio se i stresao od iznenadnog naleta hladnoće.

– I znam i ne znam. Celog života sam sebi gazda. Mogao sam što sam hteo, a ništa naročito nisam hteo, u tome je problem. Odavno živim sam i lunjam. Imam neku rentu, tek da ne prosim, a sve ostalo je u mojoj glavi. Eto, da nije moje glave i vi ne biste sada postojali...

Tortelini pocrvene od nekog unutrašnjeg besa i zagleda se u svoje blatnjave patike. Zar taj odrpanac da dovodi u pitanje njegovo postojanje. Ubrzao je ritam koraka. Kakva egocentričnost. Solipsizam manijakalnog tipa, tako se to nekako zove. Poznao je nekolicinu sličnih tipova: svi su mislili da je centar sveta njihov pupak.

Gazili su po opalom lišću, bilo je predvečerje, šuma nije davala glasa od sebe. Tortelini se zagleda u visoku figuru koja je hodala pored njega i zamisli oštri pogled koji je mogao i mrak da seče pred sobom kao mačeta. Vutra skide kapu i seda kosa ukovrdža se iza njegovih ušiju. Imao je samo nekoliko crnih vlasi koje su izvirivale tek tu i tamo. Sada ga Vutrina glava podseti na glavnog junaka „Lorensa od Arabije”, filma u kojem nije bilo ženskih likova. Ta činjenica ga je na neki čudan način smirivala i opuštala. Bezbroj puta je gledao film o T. H. Lorensu, čak je i pročitao njegovu knjigu „Sedam stubova mudrosti”. Žena je uvek gundala kad god je gledao taj film, mada se trudio da to bude u vreme kad niko od ukućana nije gledao televiziju ili filmove na DVD-u i kad su ove dve sprave uglavnom bile tihe i mrtve, kao i sve ostalo što ga je okruživalo. Ne zna zašto ju je to nerviralo. Ušla bi iznenada iz spavaće sobe i krenula prema kuhinji po čašu vode. Nije se micao. Otrpeo bi njeno prezrivo osvrtnje prema ekranu i uto nuo u fotelju što je više mogao.

Pogledao je nagore prema Vutri i upitao:

– Kako vi to oblikujete sopstvene misli? Ja šetam i jedna misao pokreće drugu, a ova druga se rasprskava u deset mogućnih, od kojih biram jednu i tako u nedogled. Imam mučan utisak da nijednu misao nisam domislio do kraja. Možda zato kažete da ste me izmislili, da sam ispao iz vaše glave kao Atina iz Zevsove.

Tortelini pokušava da se glasno nasmeje, ali to mu ne pođe za rukom. Čuo se samo neki čudan zvuk kao kad se čovek zagrcne pa ne može odmah da dođe do daha.

Ovo sa Atinom i Zevsom – zazvučalo je sasvim jedno i neprikladno. Pokušavao je da bude duhovit, što mu nikada nije polazilo za rukom. Hteo je da pokaže da on nije buljio samo u cifre i ekrane, i da je imao duhovnih potreba koje su prevazilazile njegovo osnovno znanje. U stvari, hteo je Vutri da pokaže da nije makar ko. Šta je Vutra podrazumevao pod duhovnim potrebama, Tortelini nije mogao da zna, ni sam nije bio siguran u to. Vutra zastade i upilji se u Tortelinija, od čega ovom zadrhtaše i one vlasi koje nije imao na glavi:

– Pa da, ceo svet je ispao iz moje glave, kad ne bih mislio, onaj biciklista pred vama bi nestao za jedan tren, toliko vama treba da trepnete. Zašto vas zovu Tortelini?

– To je smešna priča. Bio sam mali i okrugao oduvek, ne ovoliko debeo, ne svakako. Dečaci u školi su me tako prozvali i to je ostalo – promrsi, gledajući u zemlju.

Oseti da mu je neprijatno već i zbog samog nadimka koji je rutinski izgovorio kad su se upoznavali, mada je mogao da kaže i puno ime i prezime koje se ponavljalo u telefonskom imeniku više od pedeset puta. Nije ga mrzelo da jednom izbroji sva ta imena, njegova, a ipak sasvim tuđa. Odnedavno je samog sebe doživljavao kao Tortelinija, ne baš slučajno; detinjstvo i starost su stremili jedno drugom, ono između polako se zaboravljalo.

– A vas, otkud to Vutra?

– Vutra vam je marihuana, mislim da je i sad tako zovu. Pušio sam marihuanu. Ništa više od toga, ali su me zapamtili – neki poznanici sa fakulteta, prijatelja nikad

nisam imao – sa slepljenom cigaretom na ustima kako čučim u nekom budžaku. I sad ponekad zapalim. Tako se bistri um.

Već su bili izašli iz šume i pojavile su se prve zgrade na kojima su se palila svetla. Nebo je sad sasvim potamnelo i njihove dve senke se rastadoše pred prvim ulazom. Tortellini je zastao i seo na poslednji stepenik svog ulaza, očajnički žudeći za cigaretom. Tako se osećao i u prvim danima sa ženom. Čim bi se ono što je ona nazivala vođenjem ljubavi završilo, pipao je žudno po nahtkasni, tražeći upaljač i cigarete. Tek tada bi se smirio. Opet je bio sam i mogao je da sanja. Žena kraj njega predstavljala je samo nužnost koju mu je život i ne pitajući ga nametnuo. Osvrnuo se oko sebe. Nigde nikoga, hvala bogu. Nije se čula cika dece, niti nepodnošljivo jaukanje ljuljaški. Bilo je kasno. U daljini se razaznavala visoka figura koja je, ne gledajući ni levo ni desno, prešla ulicu i izgubila se negde među privatnim kućama i kućercima odakle se povremeno čuo lavež pasa.

Jednog od tih predvečerja, Torteliniju neobično važnih predvečerja – provodio je čitav dan buljeći u sat – tiho je zatvorio ulazna vrata i brzim korakom krenuo prema Košutnjaku. Žena nije ništa rekla. Da ide u šetnju sa njim mrzelo ju je, nisu imali o čemu da razgovaraju. Tako je uvek ostajala sama pred televizorom, čekajući da se zvono oglasi i da se neko od dece javi. Svoje široko dupe i otekle noge smestila je u udobnu fotelju. Samo bi joj ponekad minula misao kroz glavu da bi ona u toj fotelji mogla i da istrune, a da on, Tortellini, ne bi to ni primetio. Seo bi u drugu fotelju i gledao „Lorensa od Arabije”.

Video ga je još izdaleka. Izgledalo je kao da ga Vutra čeka. Uzbudi se, srce mu je bilo u podgrlcu. Ubrza korak, moleći svevišnjeg da ovaj ne krene bez njega prema šumi. Vutra je stajao kod istog drveta, kao svih ovih dana. Tortellini je stigao pomalo zadihan, taman dovoljno da ovaj stekne emotivnu prednost i da se ustanovi ko je ko u ovom druženju. Nije bilo pomoći. Tortellini je uvek i svuda kašnio, osim na sopstveno venčanje, a tu je upravo trebalo da

zakasni i život bi krenuo nekim drugim tokom. Kojim drugim tokom? To nije znao. Povremeno mu se činilo da su svi tokovi isti, da se ulivaju u istu reku, i da tu nema velike razlike: uspešne, neuspešne, bogate, siromašne, voljene, nevoljene odnosila bi voda kad bi vodostaj dosegao punu razinu. To ga je tešilo kao što je siromaha tešila ideja o bogu koji sve vidi i koji će na nebu dati svakom ono što zaslužuje.

Stao je kraj Vutre i rekao: Hoćemo? – tako vedrim i sigurnim glasom kao da se to dešavalo – te njihove šetnje – godinama, a ne tek nekoliko dana.

Vutra je samo klimnuo glavom i krenuo prema stazi koja je vodila do mesta na kome se od drveća nije videlo nebo. Čekali su, a onda je Vutra iznenada rekao:

– Imate porodicu, ženu, decu, kažete. Kako to izgleda? Nikad nisam probao. Bavio sam se sopstvenim mislima. Filozofski fakultet, akademska karijera, sve same sterilne stvari. Sad sam sâm. Rekao sam vam da sam ja sve izmislio – i vas i ovo drveće. Znam da mi ne verujete. Ne verujem ponekad ni ja. Ali svet je iznutra, ako nema onog ko ga posmatra i osluškuje, on i ne postoji. Nema ničeg zamršenog i nepoznatog u toj ideji.

Tortelini ga je gledao kao da gleda u božanstvo koje mu se obraćalo nekim kriptičnim jezikom, ali čija je lepota nadmašivala sve ostalo. Bio je, konačno, sasvim zaslepljen. Drhtao je u sebi i polako mu se približavao.

– Da, razumem vas, izgleda da ja čitavog života i nisam postojao, niko me zaista nije video, a ni ja druge nisam video. Sada sam progledao i vidim da vi postojite, postojite... Nisam vas samo sanjao... a sanjao sam vas oduvek.

Sad je Tortelinijeva glava bila u visini Vutrine brade. Gotovo se onesvesti od oštrog mirisa znoja, bez primesa dezodoransa, a zatim lagano spusti svoju punačku šaku u njegov široki dlan. Vutra je stajao nekoliko minuta nepomično, a onda ga odgurnu, dovoljno jako da se Tortelini jedva održa na nogama. Odmaknuvši se malo, Vutra ga je prezrivo posmatrao, a zatim trepnuo očima nekoliko puta kao da

nešto isključuje iz svoje glave – ili se ovome to samo tako učinilo – i sâm krenuo kroz šumu.

Nema ljubavi, to je sve što je Tortelini mogao da smisliti, dok se polako vraćao kući i sedao na stepenik ulaza u svoju zgradu. Negde iz džepa jakne izvuče skrivenu cigaretu i zapali je, duboko udahnuvši dim.

ZLOČIN U DOBA TRANZICIJE

Neprijatelji više ne postoje, čudovišta izranjaju iz nas.

Replika iz filma „Ubistvo prvog stepena”

1.

Martićeva nije razmišljala o njima, kao ni o drugim ljudima u naselju koje je vidala u okolini zgrade u kojoj je već dugo krunila svoje poslednje godine, kao što je svakodnevno krunila kukuruzni klip golubovima, tim gradskim, mitskim, blagorodnim pticama, sad letećim pacovima prepunim hemijskog otpada koji se nalazio u hrani koju je jela većina njenih sugrađana. O zdravoj ishrani tek je počelo da se govori. No, svejedno, Martićeva odavno nije jela mnoge od prizvoda iz obližnjeg marketa koji je njenim susedima, između ostalog, služio i za zabavu – naročito vikendom; uprtili bi svoj porod na leđa ili ga vodili za ruku – poneko dete je i trčkaralo ispred roditelja, gurajući ispred sebe velika kolica na dva točka čiju će trbušastu, kariranu torbu kasnije ispuniti nevidenim čarolijama smišljenim više za oči nego za stomak. Nije im znala imena, retko bi sa nekima od njih procedila koju reč: „Kako ste? Ide nekako, a vi? Biće kiše... osećam to u kostima. Pas gospodje Stakić je uginuo. Takav lepotan...” Bili su joj potpuni stranci, ti neprirodno ubrzani ljudi iz doba tranzicije, dok je ona svoju putnu torbu, prepunu uspomena iz prošlog, za nju veoma usporenog vremena, vukla za sobom polako, i retko je otvarala, dok je u sebi mahinalno brojala izlaske i zalaske sunca, onda kada ga ja bilo, i onda kada je uspevalo da se probije kroz gradski smog i posivelo zelenilo.

Ipak, njih je, začudo, uočila, i radije bi ih posmatrala nego ostale susede, onda kada je uopšte nešto posmatrala svojim izbledeloplavim očima, skrivenim iza naočara s debelim, konveksnim staklima, zaokupljena svojim unutrašnjim pejzažima i onima koji su ih posećivali. A njih je zapazila: ženu, muža i dvoje dece. Bili su to Vanja i Ranko, kako joj je rekla gospođa Stakić kad se izokola raspitivala o njima. Živeli su u zgradi preko puta njene. Vanjin muž Ranko bio je čudnovato dvonogo stvorenje koje noge gotovo da i nije koristilo, samo bi iz njihovog prizemnog stana ujutru sleteo niz stepenice i uleteo u svoja luksuzna kola parkirana ispred zgrade.

Deca su se uvek pojavljivala nešto kasnije: dečak i devojčica. Ličili su na kornjače ili na neke ogromne, raznobojne bube, sa onim nezgrapnim rancima na leđima koji su se nekada koristili samo za izlete i planinarenje, koškajući se i gurajući jedno drugo dok su lenjo odmicali betonskom stazom prema obližnjoj autobuskoj stanici. Vanja – ne naročito upadljiva žena, ravno podsečene, pepeljaste kose sa šiškama nad niskim čelom – ona je bila ta koja je zakucala na vrata svesti Martićeve, koja se, onako uspavana, odjednom rastvorila, kao što se ponekad, nekim čudom, rastvara napola mrtav i smežuran pupoljak kad ga obilno zalijete svežom vodom. Da, sad se sećala da je o njima tek tada počela stvarno da razmišlja, puštajući ih da se neprimetno uvuku u njen svet u kojem je ona najčešće premetala stara, gotovo raspadnuta pisma pokojnog muža, koji mora biti da je već davno istrunuo u onoj porodičnoj grobnici na obližnjem groblju, zajedno sa svojim diplomatskim smokingom i lakiranim cipelama na nogama. Zato se ovde i preselila – da bi mu bila bliže. Štaviše, imala je utisak da od tada, od Vanjinog neprimetnog ulaska u njen svet, više i nije otvorila svoju putnu torbu, ni dotakla pisma i fotografije; bila je i suviše zaokupljena onim što se dešavalo u prizemnom stanu preko puta njene zgrade.

2.

Ono u šta je bila potpuno sigurna – dobro pamćenje je bilo jedna od njenih retkih prednosti u njenim ranim osamdesetim godinama – jeste činjenica da su je jedne noći probudili mukli, zavijajući jecaji. Najpre je pomislila da je to huk mora koji se probija kroz zatvorene žaluzine njene sobe, u onoj staroj kući u Cavtatu, gde su tako često letovali – tu su se i upoznali – ona i njen nezanimljivi, uštogljeni muž, s kojim se nikada nije ni posvađala; sve je između njih bilo do najmanjih sitnica ugovoreno i pre no što je u opštini stavila svoj potpis na venčani dokument. Da, sve do najmanjih sitnica, a pravilno razmeštanje tih sitnica, kao po šahovskoj tabli, predstavljalo je čitav njen život; izgubljena partija kao tolike bračne partije!

A onda se otreznila i pogledala oko sebe: na noćnom stočiću sat je pokazivao da je ponoć već bila prošla, a udaljeni, razdirući zvuk motora poslednjeg autobusa podsetio ju je gde se nalazi. Nije bila sigurna da li je to bio petak ili subota, ali ljudi su celog tog proteklog dana već bili pomalo razulareni, to se prosto osećalo u vazduhu. Vukli su hranu i gajbe piva u svoje jazbine, poneki već pripiti, dok su žene istresale tepihe sa terasa, derući se istovremeno na neku nevidljivu, očito sopstvenu decu, koja su se tu negde igrala u pesku ili na zagađenoj travi, zaokupljena svojim sitnim svetom igračaka koji je do u tančine oponašao svet odraslih. Da, da, bila je sigurna, neka žena je te noći plakala, teško, iz grudi, s mukom zadržavajući jecaje, ali su ih čak i njene staračke uši mogle čuti. Zvuci su dolazili iz prizemlja zgrade koja je gledala pravo u njenu. Bila je to Vanja – pčela radilica, njena ljubimica; ona nikad nije vikala na svoju decu, a tepihe joj je istresala žena koja je svakog jutra ulazila u njen stan pošto bi ga porodica napustila.

3.

Svetlo na prozorima stana u susednoj zgradi te noći se naglo ugasio, a jecaji su polako prešli u tiho zujanje nečijeg erkondišna. Sutradan je nije videla, zapravo nikog od njih. Ni sledećeg dana, pa ni sledećeg. Sa žalošću je konstatovala da je već nekoliko dana bila lišena jednog od onih malih događaja koji su popunjavali njeno beskrajno, staračko vreme i koji su bili tako retki, a onda je, iznenada, na njena vrata zakucala upravo ona, Vanja.

– Ja... ja sam Vanja Denić, živim preko puta vas, možda ste me primetili, mene i moju porodicu, ja vas jesam... htela sam nekoliko puta i da vam priđem, tamo na stazi... ali vreme je tako brzo, leti, leti, nemam vremena, nikad... nemam kome da se obratim. Molim vas za pomoć – mucala je ženska prilika, oslonjena na otrcanu, bidermajer fotelju, koja je u predsoblju zaklanjala nečiji eventualni nagli ulazak u sobu.

Martićeva je odgovorila:

– Da, znam ko ste, vi ste ja kada sam bila mlada i sad ste došli da me na to još jednom podsetite pre nego što napustim ovaj sve manje podnošljivi svet. Oprostite što vam ovako nešto govorim, samo staračka sanjarenja. Udite, sedite – odgurnula je fotelju i oslobodila ulaz u sobu – daću vam nešto da popijete.

Čulo se kako napolju, po simsu, dobuje kiša, zato su Vanjine šiške bile slepljene za čelo, a lice mokro, ne samo zbog suza.

Martićeva je bila svesna da joj ruke drhte više no inače, pa ipak je uspela da joj naliže, u čašu za vodu, komovicu, koja joj je služila pre kao lek nego kao piće, a da, pri tom, ne prospe ni kap. Držeći čašu s obe ruke i vešto pridržavajući već zapaljenu cigaretu, Vanja ju je iskapila do dna, premda je, sigurno, pila samo viski, ako je uopšte nešto pila: luksuzna kola, zlato na srednjem i domalom prstu, sveže isfenirana, pomalo nakvašena kosa, neki novi parfem, Martićevoj

nepoznat, nove, marke, ali opojan, opojan kao miris Mediterana: tamaris, bor, limeta, oleanderi i kap mošusa, za privlačenje mužjaka, možda. Vanja je plakala, bez glasa, samo su joj crne suze od maskare groteskno klizile niz lice i natapale okovratnik bele muške dukserice, koju je verovatno u brzini navukla preko crnih, izgužvanih pantalona. Pomilovala ju je po kosi i duboko udahnula taj njen miris, kao da udiše čitavo nečije biće, možda zbog sebe nekadašnje, možda zbog kćeri koju je tako rano izgubila u onoj prokletoj afričkoj zabiti, gde je njen muž izigravao ambasadora bivše, komunističke vlasti, nije još uspela da izgovori ni mama, možda bi imala baš ovakvu, svilenkastu, negovanu kosu i miris... Pod prstima je osećala kako se Vanjino celo telo ritmično klata i drhti kao kod ljudi pogođenih nekom vrstom debiliteta: napred-nazad, napred-nazad... Iz televizora je dopirala večna, beznadežno dosadna reklamna buka; ugasila ga je i sela pored nje.

– Pomoći ću vam pod uslovom da mi ispričate sve, baš sve... – izmucala je, uzbuđeno, Martićeva.

Vanja ju je začudeno pogledala, a onda joj stidljivo dotakla ruku, dajući joj do znanja da je razumela; ruka je bila vlažna, kao i lice. Kad ju je spustila u krilo Martićeve, jasno se videlo da su nokti na toj ruci savršeno doterani; bili su dugi, dograđeni, premazani svetloružičastim lakom i pomalo savijeni pri vrhu kao kod mačke Zoje koja se šepurila na pačvork jastuku; izgledalo je kao da je svesna svoje raskošne persijske lepote, ali ne i dlaka što ih je, kraljevski se provlačeći između otrcanog nameštaja, stalno ostavljala za sobom. Mogla je i da umre od ehinokokusa, Martićeva, kao što je umrlo njeno dete od nekog užasnog crva koji se neprijetno uvlačio ljudima pod kožu i polako naseljavao i razarao sve organe, one strašne godine u Africi, toliko je tih dlaka do sada progutala, ali Zoja je bila jedna od onih malih radosti koje joj je život još uvek pružao, i bila je neprikošnovena.

Onda je Vanja, odjednom, počela da priča s rukama u krilu i pogledom uprtim u neku od šara starog, delimično

izlizanog tepiha, koji je prekrivao čitavu prostoriju. Martićevu je iznenada obuzeo davno zaboravljeni stid od nereda, izlizanog tepiha presvučenog Zojinim dlakama, prljavih prozora. Prašina, koja mora da je i sama bila uznemirena prisustvom nepoznatog tela u stanu, njegovog oblika i pokreta, lebdela je sada u vazduhu, nevidljiva, ali potajno smrtonosna. Njena gošća ništa od toga nije primećivala; bila je samo delimično svesna toga da neko sedi preko puta nje i svoje suve, koščate, ali tople šake drži preko njenih. Rastale su se oko ponoći. Šmugnula je u mrak, ostavljajući iza sebe poluotvorena vrata i Martićevu koja ju je, sa Zojom u naručju, ispratila svetlucavim pogledom svojih naočara. Svetla preko puta ostala su ugašena i onda kada je Vanja već morala biti u stanu. Sigurno je u mraku napipala krevet i sručila se u njega bez ijedne misli u glavi, toliko toga je rekla, kao što nikad nikome nije rekla, a i neće.

4.

Od tada je Martićeva neprekidno razmišljala o njima, o njoj, Vanji, njenoj porodici, priči koju je čula one kišne noći. Slagala je kockice, igrala se kao deca u pesku, kao što se Vanja igrala ponekad sa svojom decom, ponovo pokušavajući da shvati svet odraslih, premda je to jedna od najvećih zabuna: odrasli ljudi ne postoje, postoje samo manje ili više odgovorna deca. A Vanjinu decu je čak i zavolela, onako, iz daljine, moleći se svaki put kad bi ih videla kako odmiču stazom da ih nemilosrdni grad u koji su odlazili ne samelje u svoj drobilici od betona i nesnosne buke. Vanja kao da nije marila, za nju je to bio svakodnevni obred života – posebno osiguran. Klupko njene muke bilo je na sasvim drugoj strani i sada se sporo odmotavalo u usporenom mizgu Martićeve.

Vanjina priča nije bila ništa novo za Martićevu: čitala je ona sve novine i u svojoj osamljenosti stalno gledala televiziju. Učinilo joj se da je čak i banalna. Ranko je ušao u neki nedozvoljeni, polukriminalni biznis, još pre nekoliko

godina, a velelepna kuća koju je gradio vodila se na Vanjino ime. Nije imala ništa protiv toga tada, na početku, novac je samo kapao odsvud, lepo su živeli. A onda se Ranko jednog dana naprosto potpuno promenio, kao kad izvrnete rukav na naličje; crven u licu, neprekidno je govorio da je dužan, da se dugovi moraju vratiti, inače će ih sve pobiti. Vanja nije znala detalje: ko, s kim i kako, to je bilo izvesno, kao što je bilo izvesno da je lagodno i nemilosrdno trošila novac, ne pitajući se odakle je ovaj dolazio. Onda su počeli da pljušte šamari; za sve je odjednom bila kriva ona, a ne Ranko i njegove genijalne ideje o brznoj zaradi. Tukao ju je iz dana u dan, sve brutalnije što se primicao neki rok kojem je samo on znao datum, govoreći da će uskoro ionako svi biti mrtvi, pa bar da njoj naplati kamatu. Sada je skoro svakodnevno svraćala u prizemni stan preko puta svoje zgrade. Uvek je bilo novih detalja u priči, ponekad i modrica na oku ili krvnih podliva na zglobovima ruku. Katkad je plakala, suvo, bez jecaja, sklupčana kraj Martičeve, kao da joj je baka ili majka koje su ne tako davno nestale iz njenog života, a nekad bi prosto zaspala, odlajući trenutak kad će morati da se digne, otvori vrata i krene prema sopstvenom stanu i suoči se sa Rankom i njegovim strahom, sa čovekom koji je sav svoj naboj iskaljivao na njenom licu i telu.

5.

Čitavog tog dana Martičeva je osećala neku strepnju, nešto se u njoj pomeralo, grebalo, kao živo biće koje traži izlaz iz klopke. Zoje nigde nije bilo, mada je pretražila sve kutke u koje se obično zavlačila. Strepnja je već stigla do grla i gušila je; nije smela da zapali cigaretu, kašalj bi je ubio. Ogrnula je kaput, pritvorila vrata i, brojeći stepenike, izašla iz zgrade. Počela je da traži Zoju, tiho je dozivajući, bio je mrkli mrak, jedna od onih, nekad tajanstvenih, a sad zastrašujućih noći bez mesečine; ulične svetiljke su deca odavno polupala. Na barem polovini Vanjine zgrade svetla su bila pogašena. Martičeva, u svom bunilu, ni sama nije

znala kako je, tragajući za Zojom, prešla na drugu stranu, zavila iza zgrade i našla se ispod Vanjinih prozora; bila je visoka žena, nekada prava kao strela, sad nešto pogrbljena, ali ipak joj je bilo dovoljno da se podigne na prste, što nije prošlo bez oštrog bola koji joj je probio oba stopala, i grčevito se uhvati za sims prozora. Venecijaneri na prozorima su bili spuštteni, ali jedna plastična pregrada bila je prelomljena, praveći tako rupu jedva nešto veću od ljudskog oka. Nejasno je videla dvojicu muškarca pored ulaznih vrata. Vanja i Ranko sedeli su jedno pored drugog na kružnom dvosedu. Dece nije bilo, sigurno su već spavala. Priljubila se uz oluk koliko je više mogla, iskrivila glavu prema rupi, istovremeno osetivši kako se Zoja, odnekud dolutala, mota oko njenih nogu. Tada je čula dva prigušena udara. Oblio ju je znoj koji joj je ispod naočara kapao u oči; bila je skoro obnevidela, znala je da su to bili pucnji. Skinula je zamrljane naočare, bez njih je mnogo bolje videla na daljinu. Vanja je ležala na podu, opazila je samo zamršenu kosu i krv koja je vijugavo natapala njenu svetloplavu bluzu; Ranko je i dalje bio na dvosedu, ali mu je glava, potpuno oblivena krvlju, neprirodno visila sa strane. Dva muškaraca ili nisu bili u sobi, ili ona iz ovog ugla nije mogla da ih vidi. Začula su se još dva tupa udara, kao da neko nogom jako udara o debeli sag. Kroz glavu joj je proletelo da su to morali biti pucnji iz pištolja sa prigušivačem; jedan takav joj je muž ostavio u nasleđe i ona ga je, setila se, još davno uvijenog u novinsku hartiju s gađenjem – iako je nekada s njim išla u streljanu, tamo u Africi – gurnula ispod najmasivnijeg ormana u dnevnoj sobi. Onda su se pojavili, videla im je lica, naročito jedno, ono koje je poznavala, i pretvorila se u santu leda. Videla je kako je onaj nepoznati obrisao maramicom pištolj i spustio ga kraj Vanjine glave. Onda su izašli, ključ u bravi se volšebno sam okrenuo i zaključao vrata, a onda se spustila i sigurnosna šipka, kao da ju je neko spolja velikim magnetom naterao da padne u svoje ležište. Svetlo je ostalo da gori. Martićeva je ostala ispod prozora, priljubljena uz zid, s mačkom koja je prela kraj njenih nogu. Kad je, potpuno

ukočena i smrznuta, ušla u svoj stan, mutna jutarnja svetlost već je bila preplavila sve predmete u njenom samačkom skrovištu.

Prošla su četiri dana a da se ništa nije desilo, niko se ni za koga nije interesovao. Rankovih kola nije bilo, zaključak znatiželjnika je mogao samo biti: oputovali ljudi. Martićeva je i dalje bila u bunilu: četiri dana nije izlazila iz stana, zaboravila je Zoju da dâ hranu pa je ova sama iscepala kesu i razvukla tvrde granule po celom stanu, mokrila je gde je stigla i zbog toga je ceo stan smrdeo na mačju mokraću i izmet. Samo je televizor bio stalno upaljen, gledala je sve vesti, na svim kanalima, malo dremala, opet gledala sve vesti, dok se nije setila da mora i sama nešto da pojede.

Bilo je to petog dana kad su ih pronašli. Izašla je po hleb i mleko – Zoja je proletela pored nje kao metak – i ugledala ispred Vanjine zgrade policijska kola, kola hitne pomoći i omanju grupu ljudi koji su se međusobno došaptavali. Prošla je pored njih, ne osvrnuvši se, pred očima joj je, od strašnog unutrašnjeg besa, odjednom sve postalo crveno: lišće na drveću, trava, deca koja su se valjala po njoj i psi koji su rili zemlju u potrazi za nekom zaboravljenom koščicom; čak je i Zojino sivo krzno postalo crvenkasto. Sutradan je u novinama pročitala da je Vanja ubila najpre muža, potom svoju decu, pa sebe; drugačije nije moglo biti, pisalo je, stan je iznutra bio zaključan, čak je bila spuštena i sigurnosna šipka. Martićevoj je i dalje sve bilo crveno pred očima, i vlažno: neznano otkud, stalno su joj curile suze same od sebe.

6.

Ušla je kod zamenika Glavnog – Stevan Jekić, tako se zvao – dobro ga se sećala, još iz afričkih dana. Više nije bio tako mlad, kao onda kad je bio Martićev službenik obezbeđenja, danas se to kaže telohranitelj, ali je celim svojim držanjem pokušavao samog sebe da ubedi u suprotno: glava obrijana na nularicu da prikrije čelu koja mu je rano ogolela

veći deo glave, prugasta košulja, kravata ispravno vezana u „vindzorski čvor“; u uglu sobe nalazio se trenazni bicikl. Mogla je odmah da mu kaže: „Vanja nije ubila svoju decu, Vanju ste vi ubili, vi i vaši kriminalci, vaši pomagači, tužiću vas i svedočiti!“, ali to u ovoj zemlji nije imalo nikakvog smisla, Jekićevo lice i celokupna njegova pojava su joj to do u pojedinosti potvrdili. Zato je samo izmucala svoje ime i ime svog pokojnog muža i brzo začutala. Da, setio se starog Martića i njegove ljubaznosti, naročito posle povratka iz Afrike:

– Da, gospođo, šta mogu da učinim za vas, stari me je baš zadužio, a ja sam zadužio ove nove, znate već kako to ide. Mi njima, oni nama i sve tako u krug, da vam ne objašnjavam poznate stvari, ipak ste bili žena jednog diplomate.

Nije je uopšte gledao, jedna bezopasna starica, žena njegovog nekadašnjeg patrona, šta je ona mogla, i šta bi s njom? Okrenuo joj je leđa i zurio u jednog čvorka koji je vredno obrađivao susedno drvo kada je osetio udarac u leđa i sručio se u veliku kožnatu fotelju. Pucala je nasumice, u leđa, ramena, u glavu, u noge; bio je dovoljno velika meta čak i za jednu slabovidu staricu. Stari pištolj sa prigušivačem nije je izdao, a bilo kakav zvuk zadržali su debeli zidovi MUP-a. Niko se nije pojavio. Stražar na vratima ju je uljudno pozdravio kad je odlazila.

Mogla je još da ode u neke tabloidne novine i sve im ispriča, ali ko joj garantuje da novine ne pripadaju vlasniku naručioca ubistva. Oni su svi povezani kao zmijski koloplet, podmukli, smisliće neku priču o porodičnom samoubistvu. Tako je i bilo, Vanja je bila i ostaće zvanični ubica i samoubica. I to je bilo to. Kad budu objavili Jekićevo ubistvo, napisaće da ga je ubila neka luda, paranoična baba. I svi će verovati, svi veruju u sve što im se podastre, nemaju vremena za razmišljanje, sve teče tako brzo, brzo, jedno ubistvo smenjuje drugo, i sve se tako brzo zaboravlja.

PIONIR ČOKOLADA

Nisam ni znala da sam udarila na bliskog prijatelja šefa državne bezbednosti, tek tako, pišući unaokolo o koječemu. Dečko u civilu koji mi je na mojim vratima pokazao policijsku legitimaciju, značajno me je pogledao, već treći put zaredom, i rekao:

– Vi to najbolje znate, mislim ime – kad sam upitala za ime šefa bezbednosti – a ćutanje je najuputnije, zasad, vama je to najverovatnije jasno. Denuncijanti uvek loše prolaze, za koju god stranu da rade.

Rekao je to sa takvom ubeđenošću kao da je do kraja bio upućen u „moju stvar”, što je bilo krajnje smešno u odnosu na hijerarhiju službe koja je određivala njegovo mesto kao jedno od manje važnih. Mora da je imao mnogo većih ambicija i da mu je šef dao do znanja da ih nije nemoćuće ostvariti. Otuda taj ton i lažna konspirativnost.

Taman smo prešli ulicu – pratio me je do MUP-a držeći me za nadlakticu – stanovala sam blizu te grozne zgradurine – i ja sam žarko želela da se taj dečak, čovek, dete, to pegavo, žmirkavo čudo odlepi od mene. Nisam znala šta da mu odgovorim; da rasturim tu famu, da mu kažem da nisam ono što on samo pretpostavlja, a njegov šef sigurno misli, da je reč samo o neopreznom i sasvim suludom piskaranju, pipanju po mraku neke prostorije u koju sam slučajno ušla kao slepac kad uđe u mesarev odeljak za oštrenje noževa – samo me je providenje spasavalo od nevidljivih sečiva koja su visila na sve strane; o postojanju onih velikih mesarskih mašina za mlevenje mesa u koje se moglo smestiti čitavo tele i u koje bi, prilikom mlevenja, uvek uleteo poneki pacov ili miš, nisam smela ni da razmišljam; znam

samo da su se i one morale nalaziti u toj prostoriji, otvorenih vrata i uključene u struju.

No, dobro, pa i da sam mu rekla, da sam se zaklela tu na licu mesta – dok su oko nas tutnjali autobusi i trolejbusi – da pojma nemam o čemu priča, ne bi mi verovao; samo bi žmirkao svojim žutim očicama i smeškao se nekim, odnekud poznatim, tajanstvenim, zavereničkim osmehom; američki policijski filmovi iz tridesetih godina prošlog veka, ili nešto slično, što je postalo vrsta kulturnog klišea: nešto istovremeno veoma zastrašujuće i veoma komično, pa ipak, još uvek upotrebljivo.

Kada sam ušla kod njega, u kancelariju sa ogromnim kožnatim foteljama, i pružila mu ruku – bilo je nerazumno to da šefu bezbednosti pružam ruku, svakako – on se instinktivno trgao – bila sam u glavnom stanu čuvara reda. Čuvari reda su svuda raspoređeni po sistemu mravinjaka; uvek gomila mrtvih i pregaženih mrava čuva ulaz u glavni stan; u predvorju je uvek neki ljigavi tip koji te zamajava pričama o nebitnim stvarima, pokušavajući da iz tebe, kao crevo iz rasporene ribe izvuče informaciju. Za vrhovnog gazdu. Kog? To mi je odmah bilo jasno da neću saznati. Posle prevrata, kad su crveni – bar prividno – nestali sa terena, neki su smenjeni, a neki su već bili u zatvoru. No, to je bila samo transparentna predstava za narod na tribinama, ostalo se, kao i uvek, dešavalo u mraku gde su mnogi nastavljali u kontinuitetu da rade svoj posao.

Nisam imala tremu, za stolom je sedeo novi šef, a negde u dugim hodnicima s potpuno praznim belim zidovima (šta sam i očekivala, da na zidove kače imena osumnjičenih, prisluškivanih, pobijenih, potkupljenih, sve zajedno sa njihovim slikama u boji?) – šetkao se stari očekujući novi zadatak. Pila sam kafu i pokušavala, samo pokušavala, da uhvatim dobačene lopte: forhend, bekhend, forhend, bekhend – nekako je išlo; kad je trebalo da ja serviram, lopta je, *of course*, ostala u mreži. Konačno, to moje kratkotrajno igranje tenisa nije se odvijalo na travnatim diplomatskim terenima Dedinja, već na Zvezdinim, onim pored Bogoslo-

vije, pored kojih stalno prolaze kamioni natovareni cementom i đubretom; šta sam ja znala o pravim udarcima? Ništa.

Kroz prozor se video bilbord – *full colour* – na kojem je veliki najbolji drug sa pionirskom maramom dodavao iza leđa malom najboljem drugu sa pionirskom maramom – *pionir* čokoladu. U pozadini se nazirala poznata očinska figura muškarca sa šapkom na glavi pod čijim patronatom se odvijala čitava operacija.

– Vi hoćete da se oni vrate, ništa ne razumete.

Video je, ispod poluspuštenih kapaka, u kom pravcu gledam; ispalo je tako zgodno – taj bilbord preko puta – kao očigledna nastava, trebalo je samo učeniku štapićem pažljivo da pokaže važna mesta.

– To što vidite iza mojih leđa čeka ispred mojih vrata da uđe i ponovo zauzme ovo mesto. To hoćete?

„Pa, u čemu je stvar? Onda vaši neće zauzeti neka druga mesta? Jedino što razumem je da ste vi za neku drugu čokoladu, a mesta o kojima govorite već ste upropastili, ona ne postoje, ne znam oko čega se to jagmite?“ – zamišljam da mu govorim. Umesto toga, iz usta mi izleće ptičica:

– A ne, ja to nikako neću, pa nismo se za to borili... – čujem sebe kako izgovaram ovu bednu rečenicu koja se poput refrena nekih od onih poletnih, partizanskih pesama *provlačio kroz celo moje detinjstvo* (ponekad su banalne rečenice naprosto nezamenljive kao sam život)!

Pravi odgovor ostaje da visi u mojoj glavi; zaboravljivi instrument posle hirurške intervencije koji stvara neopisivu kakofoniju. Ko to „mi“, pa da li je moguće da sam ja išta radila zajedno s vama i vama sličnima? Ništa niste bolji od onih preko puta koji, sa onog bilborda, vabe crvenim maramama u prošlost, u svoju crkvu u kojoj su srali i pišali po ljudima; i vaša je dostojna prezira. Zaista, živ čovek nema gde da se pomoli!

Mrtvački odsjaj njegovog gramzivog a, istovremeno, ukočenog oka, u kojem se ogledao posuvrnuti vrh skupe modroplave košulje, koje je mnogima jednim migom sudilo

i presudilo, hipnotisalo me je i pored moje otvorene svesti, stalno zjapeće svesti, koja je s kolekcionarskom strašću kupila sve oko sebe: bajate lešnike na stolu, tacnu sa isto tako starim kikirikijem (valjda se niko nije usuđivao da skrnavi ovaj kućni dekor za opuštanje), novine – sve dnevne novine – naslagane na stočiću, čudnu zelenkastu mrlju na podu koja se od vrata širila prema glomaznom stolu, luster prepun buba i bubica; prisluškič sam napipala i u jednom od udubljenja fotelje na kojoj sam sedela – dugme ko dugme, samo sa žičanim repićem, stara tehnologija.

Znači zato nisam mogla da uđem u krug njihovih prijatelja; ja sam bila dobar medijum, neko preko koga se prenose stvari, poruke, švercuju droga i cigarete, a da on to i ne primeti, dok mu ritmički spominju rodoljublje, istinoljublje, pravdoljublje, čistu savest.

„I čista savest je izmišljotina zlog duha” – rekao je Švajcer jednom Marlou. Bila je to jedna od onih floskula koje su se lepile za mene kao žvakaća guma za donove cipele; teško se mogla skinuti ili sastrugati. Uvek sam je osećala kao nelagodnost, kao malu neravninu na tabanu koja nije stvarala naročite tegobe, a ipak je stalno bila tu da podseti; da podseti, na šta? Na mizerno stajalište sa kojeg sam odapinjala svoje novinske strele i strelice, ili istinski strah da sam u službi nečeg što me nadilazi i za šta nikad nisam dala saglasnost.

– Ono što želim, želimo, da vam predložimo nije u suprotnosti sa onim što inače radite: raskrinkavate ljude i to nazivate novinarstvom. Otkad se to zove novinarsvo, ili niste ni primetili kad ste počeli da se bavite potkazivanjem? Zaboravljate da sve znamo o vama! – Otrcana rečenica koju je ponavljao svakom, bez sumnje, tako mu je glatko i naviknuto skliznula sa usana. – Hoćemo samo da unesete malo reda u svoja pisanija, suviše ste daleko otišli kad ste javno napali jednu tako nezamenjivu ličnost iz naših redova. I još hoćete da ga tužite jer vam je pretio.

Što je duže govorio – šef bezbednosti – sve više se naginjao ka meni preko stola, činilo se da ćemo se u jednom

trenutku dodirnuti čelom i da će njegova energija, jednim moždanim udarom, poništiti sav moj otpor. Ipak sam se držala pravo.

– Odakle vam ideja da čovek, da društvo, bilo kakvo, može da živi bez tajne i autoriteta? Pogrešno ste sve shvatili, idealisti su mora za politiku kad se stvari srede. Pustimo vas da malo radite za nas, a onda je kraj. Ako nastavite da i dalje pišete, biće to po našim uputstvima, bez naših uputstava, biće i fizički kraj, ma koliko to vama zvučalo neverovatno, i pretnje mog prijatelja će se ispuniti. To, svakako, ne želite. Ako me budete citirali, reći ću da lažete i vaša situacija će biti još gora!

Sad je već vikao. Gledala sam u pod, u izlizani stari tapison koji je podneo toliko cipela dok su se režimi smenjivali da je pravo čudo što je još uvek postojao. Bilo mi je muka, a ipak sam procedila:

– Ništa ja nisam radila za vas, niti ću raditi, možda vam se za trenutak tako učinilo, zapravo i ne znam ko ste vi, novo lutkarsko pozorište?

Lice mu se smrklo, nije očekivao da se neko sprda sa očiglednom nastavom zastrašivanja protivnika. Sad sam se već tresla, dlanovi su mi se znojili i on je to video. Trebalo je iskoristiti trenutak i udariti svom silinom. I on je to učinio.

– Slabiji ste no što sam mislio, bilo je dovoljno da vam neko malo zapreti, neka pijana budala, koja je slučajno moj prijatelj, i da vi odustanete od svih svojih dojučerašnjih ubeđenja. Zar nije tako? Zašto ga već niste tužili kad očigledno verujete u sve te demokratske ujdurme? Ili grešim, možda ćete ga ipak tužiti?

Znao je da ga neću tužiti – njegovog prijatelja – posle ovog zastrašivanja niko se nečeg takvog ne bi poduhvatio, a i znao je da posle ovog neću više pisati ni o čemu, nigde. Pukotina slobode kroz koju se zakratko probijao zrak istine bila je opet dobro zacementirana. Ipak sam rekla:

– Uvek će se naći neko ko će me zameniti koliko god vi bili oprezni.

Bila je to najveća budalaština koju sam mogla da izgovorim. Glava mi je gorela, bila sam svesna svoje nemoći i neporecivosti manipulativne sile koja je sedela preda mnom. Nalazila sam se u sali za mlevenje ljudskog mesa i mahnito sam pokušavala da nađem izlaz, a da me ne dohvatiti nijedna sečica.

Najzad se digao i s podsmešljivim izrazom na licu – možda je tu bilo i malo sažaljenja – rekao:

– Vi baš ništa ne shvatate. To je tužno. Koristili smo se vama – a da vi to i niste znali – do prevrata, sad je potrebno podržati novu vlast. Niste nam više potrebni. Ako vi i dalje budete kategorično podržavali neku utvaru od istine, vaše kolege – pametni novinari, dojučerašnji istinoljupci – ići će u ambasadore, a vi na ulicu. To je najmanje što vam se može desiti. O ostalom ćemo u nekoj drugoj prilici. U stvari, nadam se da je i neće biti. Dovoljno ste uplašeni – dodao je s vidljivim zadovoljstvom i glasno se nasmejao.

Pritisnuo je zvono ispod stola. Iza njegovih leđa radnici su postavljali novu reklamu na bilbordu. Namesto reklame za *pionir* čokoladu, bilbord je bio ukrašen ogromnom slikom čoveka koji je bio nova očinska figura, ali bez šapke. Čokolada nije nestala. Bila je to samo neka druga marka, novi politički mamac. A i pioniri su bili tu, samo bez pionirskih marama, ponosno zagledani u budućnost. Dečko koji me je dopratio do zgrade MUP-a otvorio mi je glavna vrata i rekao: „Slobodni ste!”

SEROTONINSKI ŠOK

Zar sam ja stvaran i zar će smrt zbilja doći?

Osip Mandeljštam

Htela sam da je ubijem, sada znam da sam htela da je ubijem. Bila sam toliko blizu tome da me gotovo ni zamišljena, tanka vlas kose nije delila od tog ostvarenja. Suštinski, izgledalo je da ona beži od mene, a u stvari priljublivala se uz svaki centimetar mojih unutrašnjih tkiva kao tvrdokorni lopar i uništavala me svojim vapajima, urlanjem i nesnosnim kricima, dok sam ja, sigurna sam u to, držala usnu šupljinu čvrsto zatvorenom. Morala sam da je ubijem. Moj mozak, barem onaj njegov racionalni deo kojeg se još nije bila dokopala, danonoćno je radio smišljajući načine na koje to da učinim, a da ne legnem na tračnice ispred nekog brzog voza kao ona večita literarna zakrpa Ana Karenjina ili popijem ogromnu dozu nekog neuroleptika – barbiturati nisu bili pogodni za tu svrhu, to sam kasnije saznala. Bila je đubre – ta moja duša – toliko me je kinjila i kažnjavala zato što je ranije nisam primećivala niti pridavala prevelik značaj njenim stalnim i bezobraznim zahtevima – uvek plačljivica, gadura, večni potražilac – da sam mislila da će mi utroba pući i rasprostrti se preda mnom kao nekakva krvava bljuvotina nepravilnih oblika, i u kojoj ću se ugušiti i umreti najstrašnjom od svih smrti.

Počelo je ovako. Bila je jesen – u ovakvim pripovestima uvek je jesen – turobna i kišovita koja je sve opalo lišće pretvorila u groznu gomilu blata koja se obavezno lepila za

donove cipela, a prolaznici su se kretali polako, teško vu-kući noge, kao oni ljudi koji su prvi koračali po stvarnoj ili elektronski insceniranoj površini Meseca. Otišla sam u penziju – ili kako to Hrvati lepše i umirujuće kažu: u mirovinu – posle dugogodišnjeg službeničkog robovanja u jednoj od takozvanih ustanova kulture – a sve su slično antikulturne – koja mi je obezbeđivala hleb naš nasušni, puna nade da ću ostvariti i napisati sve ono o čemu sam tako dugo sanjala. Toliike neispričane priče su se danonočno sudarale u mojoj glavi, a nije bilo vremena, nikad nije bilo vremena: beba je plakala, trebalo je ispuniti papire, gomile bezveznih papira, birokratski hod po uglačanim hodnicima, neka vrata na koja se kucalo, moja vrata na koja su kucali, beba je i dalje plakala, bila je već odrasla, ali je i dalje plakala, stalno je plakala, ručak je goreo na šporetu, slavina je bila pokvarena, jurila sam tamo-ovamo, besmisleno kao beli miš na svom *perpetuum mobile* točku, uverena da radim izuzetno značajnu stvar – naime, budim se svakog jutra i ispunjavam svoje dužnosti onako kako su to bog ili priroda odredili. Ništa od toga, mislim od nade da ću, nakon cele te divljačke trke s preponama, u miru, na kompjuteru, istipkati sve svoje priče.

Odjednom, niotkuda najavljen, svuda oko mene nastao je gotovo mrkli mrak, kao da je neko odvrnuo sijalicu u do tada jarko osvetljenoj sobi i ostavio otškrinuta samo glavna vrata kroz koja je dopirao, jedva vidljiv, tanušni sunčev zrak. Činilo mi se da čučim na dnu nekog nedokučivo velikog i zaboravljenog poštanskog sandučeta; više nije postojalo ništa za posmatranje, pa, prema tome, ni za opisivanje. Iz dana u dan, približavala sam se ambisu u koji nisam smela da pogledam, a ona me je gurala – ta moja duša – neprestano me je gurala da to učinim, čak i u snu sam visila nad provalijom, držeći se za tanke grančice nekog crnog, zimzelenog drveta koje se izvijalo nad mojom glavom; dole je, začudo, sijala nekakva bela, umirujuća svetlost koja se rasipala po oštrim ivicama stena. Bol koji mi je pričinjavala iz čiste osvete – sada znam da je to bila osveta, ali osveta čis-

ta kao suze koje godinama nisu kapale iz mojih spoljnim svetom zatomljenih očiju – jer sam je tako dugo zanemari-vala, bio je nepodnošljiv.

Nikad nisam imala ništa tako bezmerno i zahtevno u svojoj lobanji, u abdomenu, u grudnom košu, što je izaziva-lo konstantni, razdirući bol i što nije moglo nigde da se smesti: pod jastuk, na jastuk, u kadu sa toplom vodom, na TV ekran, na stranice neke knjige... Ne... bila je to ona, bio je to njen jedinstveni učinak, bio je stalno tu, u stomaku, u podgrlcu, budila sam se i legala sa tim. Ljudi su to jednos-tavno nazivali depresijom, naročito oni koji nisu pojma imali o čemu je reč, ja samo znam da je to dolazilo od strane moje mučiteljke – duše ili onoga što je od nje ostalo, jer sam duboko verovala da se to ona pokidala u komadiće i da je vi-sila u meni u dronjcima, da su upravo njeno lepršanje i osvetnička nevezanost s bilo čim na ovom svetu izazivali taj ogromni bol koji nisam mogla nigde da smestim. A morala sam negde da ga ostavim, da ga sakrijem, da ga zaboravim, kao što sam toliko puta ranije to radila i sve je funkcio-nisalo.

I onda, šta? Trebalo je raditi, raditi, bilo šta, krečiti stan, prati prljave gaće i sudove – neko je rekao da u svakoj situaciji uvek ima sudova koje treba oprati i bio je u pravu – izbacivati đubre, rad je sam sebi svrha, on čini da se bol za-boravi, jer ako nije tako, zašto bi svi ljudi nešto radili i stal-no trčkarali s jednog mesta na drugo, a ne lenčarili i piljili u zidove, dok se u njima komeša čitav jedan divni, mirni svet načinjen od jednog komada, lep i svetao, ta njihova naoko blaga i ničim uznemiravana i tetošena ljubimica – duša. Po-kušavala sam da plačem, ponekad, i otvarala usta jako, ja-ko, vilice su me bolele, da bi to – taj bol koji je ona neprestano proizvodila – izašao iz mene, da bih ga konačno porodila, a ništa se nije dešavalo. Samo sam stajala i stajala, i klatila se napred-nazad, napred-nazad, zureći u prazno. Ponekad sam bila presamićena preko fotelje kao krpna lut-ka, ili sam ležala na krevetu ili podu u položaju fetusa, dok mi je pas odano lizao mlitavu ruku. Sve me je razdiralo:

zvukovi, svetlost, ljudi koji su se u stanu iznad mene stalno svađali, bušili zidove, tukli decu, sve je zvrjalo. Telefon je bio samo izvor loših vesti, moja odrasla beba opet je negde neutešno plakala i tražila pomoć, a ja loše vesti više nisam imala gde da smestim, sve moje fiziološke odaje, svi moji organi, sve je bilo ispunjeno bolom do vrha. A moja glava, gospode, moj mozak koji se stalno pozdravljao sam sa sobom kao da sam svakog časa odista mogla da poludim i završim prljava, balava, izbezumljenog pogleda u nekoj lokalnoj ludnici u koju me je ona – ta moja duša – tako pod-muklo smestila.

Bila sam oduzeta toliko da sam susetki koja se jednog dana našla pred mojim vratima sa činijom punom tople supe, jer me dugo nije videla kako izlazim iz stana, rekla: „Kakva supa, jebote, zar ne vidiš da sam paralizovana!!!” Bila sam okrutna prema tom znaku milosti – sam đavo je izgovarao skarednosti umesto mene – a ona nije znala, nije mogla znati kakvoj sam ja to torturi izložena. Još sam mogla da sagledam sebe u ogledalu i da vidim relativno pristojnu, celu, pomalo otupelu i oklembesenu osobu, ništa naročito, izvana se gotovo ništa nije videlo. Ali, da li me je to tešilo? Ne, ono iznutra je bilo strašno, bila je to bomba koja je mogla svakog časa eksplodirati i ubiti i mene i onu koja je tu bombu i napravila; ništa zato, bila je ravnodušna baš kao sveti muslimanski ratnici koji su odlazili na nebo zajedno sa svojim žrtvama. Ničeg čudnog nije bilo u tome, dve hiljade godina su je ubeđivali da je besmrtna. A ja nisam htela da umrem, nisam još mogla da umrem, iako je to bio jedini način da je se oslobodim, nje i njene zle skrbi.

Prebiralala sam po sebi kao po kontejneru sa odbačnim starim stvarima, šta sam to propustila i kada? Da li je moguće da je sigurnost mog života tolike godine ovisila o jednoj zgradi i ljudima koji su se po njoj motali, a ja sam imala dužnost da svakoga dana u određeni čas ulazim i izlazim iz te zgrade? Zar sam samo to i ništa više? Šta se u međuvremenu događalo, da li se uopšte nešto događalo, osim što sam povremeno osećala kako mi vreme huji pored ušiju kao

metak ili propušteni autobus. Taj huj, nekad, mora da je bio opomena. Ponekad čak ni to. Ideja o večnoj nepromenljivosti rutine dana, onoga što se moralo obaviti da bi se živelo, zaklanjala je svaki drugi vidik, pokrivala svaki drugi zvuk. A onda je sve grunulo, popustile su sve brane, nisam mogla više ni da dišem, gutala sam vazduh pored otvorenog prozora. Napolje nisam smela ni da kročim. Taj spoljni svet, kroz koji sam se tako lagodno kretala godinama i ne primećujući ga, iznenada je postao zastrašujući, prenatran ulicama, neznano zašto užurbanim ljudima, automobilima, semaforima, beskućnicima, psima lutalicama, prosjacima, otpacima... Grad je bio odvratan, jeziva, smrdljiva rupa kojoj nisam smela da se prepustim, da zaobiđem raskrsnicu, da uđem u prodavnicu...

Stan je bio još gora rupa, zatrpan poznatim prašnjavim predmetima i gomilama knjiga, veliki, a, istovremeno, i skučen toliko da sam se u njemu jedva okretala šetajući od prozora do ulaznih vrata i nazad. Gore-dole, gore-dole. U jednom uglu zjapila su samo ogromna usta TV ekrana. To je bio fiktivni prolaz u onaj isti svet kojeg sam se tako bojala. Filmovi su bili krvava tekuća traka na kojoj su se smenjivali ratovi, ubistva, mrtvi, ranjeni, raskomadani, iskežene, halapljive njuške nekih koji su sebe nazivali političarima, približavao se Armagedon; boje su svojim nevidljivim čiodama bole zenice, a muzika osporavala i ono malo prostora što sam ga posedovala.

Kad bih otvorila oči, posle kratkog i morama isprekidanog sna, bol bi odmah počinjao da svrdla u predelu srca izazivajući muku, teskobu, stravičnu napetost u svim mišićima mog bednog, zgrčenog tela, prekrivenog noćnim, odevnim krpama; nisam se više ni oblačila, ni umivala. Imala sam utisak da mi je jedna od onih ogromnih dizalica, kojih je sad bio pun grad, navalila tonu čelika na grudi. Disala sam s mukom, čas brzo i kratko, čas duboko, udišući vazduh tako da je to pre ličilo na očajnički uzdah žene teško ophrvane tugom, nego na udisaj – prost fiziološki fenomen. Preda mnom je uvek bio još jedan beskrajni dan koji je tre-

balo izdržati do večeri, do njegovog smiraja, dok se ne približi vreme relativnog spokoja, vreme spavanja i zaborava, i to samo u slučaju da me duhovi mrtvih zaobiđu te noći, okomljujući se na nekog drugog koji je takođe tražio spas u snu: varljivi i potuljeni san od kojeg takođe nema bekstva. Ujutru su uvek bili najpre lekovi, tablete, plave, ružičaste, zelene... zatim cigarete koje sam žderala i kafa, ostatak dana je bio prazan i prljav kao zid u kuhinji, ispresecan gledanjem u sat, paljenjem i gašenjem televizora, pušenjem...

Šta raditi sa sobom, gde se smestiti, gde smestiti bol, bol... Bolelo me je stalno, dok sam jela, nešto usput, nikakvi redovni obroci, dok sam se pitala kuda ću kad nemam više obezbeđen put u onu zgradu u koju sam tolike godine odlazila stalno i stalno iznova, ponedeljak, utorak sreda... i koja je bila nekakav smisao, davala nekakav smisao – nisam se nikada upitala kakav – mom svakodnevnom ustajanju u sedam izjutra; ti ljudi tamo, razni, razmenjene rečenice, nerviranja zbog budalastih stvari, skrivanja među rafovima knjiga, i prašina, knjiška i ljudska prašina pomešane i uskomešane u stalnom službeničkom mimohodu. Zimska hladnoća, letnja vrućina, ali moralo se tamo sedeti, to je bio pojas za spasavanje da se ne otpluta na površinu neke strašne usamljenosti, kao što je ona koja je pokušavala da mi rastoči i poravna unutrašnjost mozga da bi od nje napravila pustinju tako veliku i nepreglednu kao okean ili sibirski stepa; nešto što je izgledalo tako bezmerno i neporecivo, nešto što se nije moglo tek tako preći ili zaobići. Katkad, uspevala sam i da zaplačem. To je obično bivalo oko četiri po podne kad se dan prelamao i polako rušio prema sumraku.

„Moraš da naučiš da živiš s bolom!” izjavila je moja komšinicica koja me je jednog dana, ovoga puta bez supe, doslovno izvukla iz stana, neurednu i raščupanu, i naterala da izađem s njom u obližnji kafić. A šta sam uopšte radila sve ove godine, pomislila sam, gurala ga pod tepih, taj bol, u onu zgradurinu, dobrovoljni logor, u duga spavanja... šta... zaturiti bol znači zaturiti život, pa ipak živela sam, a nisam naučila da živim sa bolom. Trebalo je da mi to kaže ta pri-

prosta žena što je, nešto kasnije, pogureno sedela preko puta mene, ispijala svoju kafu i pričala mi o sopstvenom bolu. Ništa nije doprlo do nje od onog što sam joj ja govorila, revnosno otvarajući i zatvarajući usta; ljudi uvek pričaju o sopstvenom bolu, budući da ih vaš jedva dotiče, on im služi samo kao šlagvort za sopstveni otužni napev. Slušala sam je, a nisam je čula, moj bol je bubnjao u ušima pomešan sa zvucima neke ordinarne folk muzike koja je dopirala iz ogromnih zvučnika. Zraci sunca koji su se probijali kroz stakla zabijali su mi se u oči kao koplja. „Zašto? Kako?” najzad me je upitala. Nisam imala nijedan zadovoljavajući odgovor na ta dva, za mene, apsolutno nerešiva pitanja. To ju je iznerviralo. Na kraju je, između nas, u vazduhu opet visila ona njena odurno patetična rečenica: „Moraš da naučiš da živiš s bolom!” A da li će me se duša onda okanutu, postati netaknuta i nevinu, lišenu inkvizitorskih namera, ne tražeći da s radošću prihvatim da me probode njeno najomiljenije oružje – bezuslovna ljubav prema drugima – kojim je i Hrista na krstu mučila? Da li će se tada zanemarena i pažljivo izbegavana mučiteljka pretvoriti u med i mleko, u Mariju Magdalenu, u milosrdnu sestru, u nikad neviđenu dadilju? Htela sam sve to da kažem mojoj sabesednici, ali ona me je – ta moja duša – naterala da ponovo samo zapalacam jezikom: „Nisam te ja zvala, gluva milosrdna sestrice, ti si mene izvukla iz stana! Sećaš se?” Pogledala me je zapanjeno i procedila: „A ja nisam znala da si postala toliki skot!” Nisam ni ja!

Onda sam, nekog od tih nebrojanih dana, najzad stvarno otvorila usta i počela da vrištim i vrištim, piljeći sa balkona na petom spratu u izgaženo blato poda mnom. Htela sam da je povratim, odvratnicu, da izleti iz mene zajedno sa svim onim što sam tog podneva pojela. Bile smo povezane još samo tankom niti pljuvačke kada me je nešto povuklo unazad. Ona se – ta moja duša – vrtoglavom brzinom vratila u svoje staro stanište i isto tako brzo nastavila da odašilje bolne impulse. Trenutak kasnije, sedela sam na podu, slineći na nečijem ramenu i ispuštajući tečnost iz

svih telesnih otvora. Odveli su me u bolnicu i napunjenu lekovima pustili da danju tumaram bolničkim hodnicima, polusvesna, sa ostalim bolesnicima, a noću da kroz tminu, prošaranu svetlom sa dežurnog pulta, haluciniram i buljim u drvene grede nada mnom čija su sva čvornovata mesta predstavljala nečije zlokobne oči. Bol je polakao nestajao, povlačio se kao plimni talas; duša je bivala sve mirnija i mirnija, uvlačila se kao kraba u svoje nekadašnje, moždano skrovište. Pred najezdom psihofarmaceutskih otrova ona je, dugo zaposednuta nečastivim ili njegovim pomoćnikom, iskusnim biohemičarem, lagano gubila svoju efikasnost. Moji neurotransmiteri i receptori opet su besprekorno radili i javljali joj da je uhvaćena na delu i ponovno ispravno umrežena. Serotonin se vratio u normalu, ali ne i moja vera da će on zasvagda držati na uzdi ovu pritivornu đavolovu izaslanicu. Znam da postoji trenutak kad će se ona ponovo preobratiti i početi da mi šapuće: Skoči, skoči... ako smeš! Ali tada znam kako ću postupiti: otarasiću je se zauvek.

EL CONDOR PASA

Bila je u Severnoj Americi, ne tako davno, ili se njoj sad to samo tako pričinjavalo. Biće da od tada nije volela putovanja. Putovanje po Americi *Grey Houndom* bilo je zamorno i zastrašujuće. Stresla se od pomisli na to kako je vukla kofere sa jedne obale na drugu – od Atlantika do Pacifika – uvek u strahu da će nešto izgubiti, da će se izgubiti u toj ogromnoj zemlji prenaseljenoj na svojim obalama i bednoj i pustoj u svom središtu. Mrzela je i samu ideju o tome da sad opet treba izvršiti sve one neophodne pripreme za daleki put, ovaj put u Južnu Ameriku. Odrednica *daleko* sad je već bila sasvim uslovna; ništa više nije bilo daleko, samo je njeno srce kucalo sve sporije i sporije za ovaj svet, a sećanja su ionako polako čilila. Spakovati se, pakovati se kao nekad za sva ta putovanja, za sve te pređene milje – šta poneti da tamo ne umreš od zime ili se ne onesvestiš od toplote. Šta god da spakuje uvek će joj nešto nedostajati. Zar to nije iskusila toliko puta. Za bogataše to nije predstavljalo nikakav problem, oni su putovali bez ikakvog prtljaga, kupujući na licu mesta sve ono što im je bilo neophodno. To je bila njihova privilegija, ali ne i njena. Jedva su skupili novac za ovo putovanje. Da je samo prazan kofer bio u pitanju; deo glave joj je bio isto tako prazan, verovatno spreman da upije sve ono što ju je čekalo tamo negde na nekom drugom zemljinom meridijanu.

Razmišljanje o tome šta ju je tamo čekalo obično se svodilo na to kako će se ponašati ako se izgubi – to je podrazumevalo da je muž može izgubiti negde iz vida, buljeći u neku od preporučenih znamenitosti. Zato će ona uglavnom buljiti u njegova leđa i u kesi oko vrata nositi svoj pasoš i

nešto novca, kao što brodovi nose čamce za spasavanje. Nije ni pomišljala na sve one obećane velelepnosti astečkih hramova, pretrpanih muzeja i lokalnih bogomolja milion puta fotografisanih. Navikla je da su svi hoteli, na svim merdijanima, isti. Znala je da će se dosađivati sedeći na nekom kamenu kraj mora ili jezera, ili na uglačanom stepeniku neke crkve, ubeđujući sebe da je sva ta divota oko nje praiskonska, nedirnuta, a znala je da su toliki ljudi upili zenicama sve to što će nju uskoro okruživati, da je bilo nemoguće zamisliti iole čisti predeo ili neku turističku znamenitost koja se nije, već izlizna od tolikih pogleda, srozala na nivo banalnosti, opšteg mesta, nagoveštavajući surovo i uništavajuće ponavljanje istorije i ljudske potrebe da sve to sačuva neoskrnavljenim i očuvanim za buduće generacije, turista naravno. Bile su to tri reči koje su je najviše nervirale. Turisti i buduće generacije! Nikad nije mogla bez osećaja mučnine da zamisli sebe kao paket, kargo, koji prenosi neki avion preko kopna i mora na izabrano odredište i tu ispušta kao preporučenu pošiljku. Kad su buduće generacije u pitanju, one je se zaista nisu ticale; biće to samo besne rulje, napumpane hormonima i sintetičkim drogama.

No, da, ipak, ostala su još samo putovanja. Barem je on u to verovao. Njen muž. To što je ona svuda imala *déjà vu* osećaj njega nije sprečavalo da uživa u dugim zalascima sunca na nekom brdu, u nekoj bestragiji, ili da se satima, s naočarima u ruci ili na glavi odmiče i primiče nekoj slavnoj slici koja je odavna prestala da isijava svoje nekad sveže, pogledom neuprljane boje.

Da, ljudi su se gomilali nerazumnoj brzinom. Trg svetog Marka je vrveo od turista sa dvostrukim i trostrukim očima koje su im visile sa vrata dok su njihove sopstvene oči sa matematičkom preciznošću utvrđivale lokalitete koje još treba posetiti i snimiti, svakako snimiti, da bi jednom sve te fotografije ili fajlovi prepuni slika bili poslani u onaj drugi, nezanimljivi život, zajedno sa nasmejanim vlasnicima. Tako je bilo prošle godine, u Italiji. Bila je svesna, stalno svesna, i toga da oko atmosfere – modro nebo iznad Venecije –

kruži đubre debljine deset centimetara izbačeno iz mnogobrojnih svemirskih letilica ili sami sateliti odbačeni i napušteni; staro gvožđe osuđeno da se večno vrti ukруг, koje su prevazišle nove tehnologije. Mora da je u tom otpadu bilo i ljudskog izmeta i mokraće izbačenih u vasionu sa velikih, tako se mislilo, astronautskih putovanja. Odvratna slika koja joj se stalno motala po glavi i zbog koje nije mogla da utone u dokono posmatranje nebeskog plavetnila, kao što su pojedinci to često činili tražeći večnost među paperjastim oblacima: čak i nebo je bilo varka, sada više nego ikad, bilo je posrano i upišano; kese sa mokraćom okretale su se uz zvuke Štrausove muzike oko plave planete; Kjubrik je, bez sumnje, bio poslednji religiozni reditelj – ako se ne uzme u obzir njegovo eksperimentisanje sa LSD – koji se takvim saznanjima ne bi bavio čak i da ih je posedovao. No, danas je to sasvim drugačije, nimalo romantično; zemlja više nije znala ni šta će sa sopstvenim đubretom, a kamoli sa kosmičkim. Štrausova muzika više se nije uklapala u religiozni osećaj svemira.

Ali, sad je trebalo razmišljati čime napuniti kofer i na njega zalepiti svoje ime sa svim generalijama, u slučaju njegovog gubitka, to jest pogrešnog usmerenja. Neretko se dešavalo da kofer iz Rima, namesto u Beograd, krene u Otavu. I obrnuto. Ne treba sad o tome misliti. Imala je dovoljno vremena na raspolaganju, a ipak joj se činilo da ništa neće stići da uradi. Trebalo je još otići kod frizera i pedikera, dovesti sebe u red koliko-toliko, da se oseća sigurnije u svetu neprekidne razmene pogleda, tih ovlašnih dodira koji su oduvek predstavljali jednu od osnovnih komunikacija među ljudima: detektovanje privlačnosti ili neprivlačnosti jedinike. Doduše, ništa nije imala protiv otuđenosti novog doba, ona je štitila njenu ličnu otuđenost; ionako nikad nije mogla da se kožom približi ljudskim bićima: ni svojoj majci, ni mužu ni sinu.

Bila je sastavljena od istog materijala kao i oni, a nije mogla da im se fizički približi, a kad je to i činila, bilo je u tome toliko laži da bi se i njoj samoj gadilo. Znala je da je to

uzrok tragedije njenog sina koga nikad nije prihvatila, niti grabljivo privila na grudi. Taj osećaj njoj jednostavno nije bio dat, nije bio upisan u njenim genima. Bila je prikraćena od detinjstva, lišena jedinog osećanja koje su ljudi slavili i ugrađivali u njega smisao sopstvenog življenja: uvek se sve – sva religijska i druga osećanja kao i sva najsofisticiranija naučna istraživanja – završavalo pričom o ljubavi kao suštini postojanja žive tvari. Najveća ljudska maštarija! To je bilo toliko netačno da se čudila umnim ljudima koji su završavali u potpunom mraku, zazivajući ime majke identifikujući je sa pojmom ljubavi – svi na kraju kažu mama. Sve se u psihijatriji vrtelo oko pojma majke, a svaki poremećaj je podrazumevao vapaj za ljubavlju. Ko je vapio? Vapio je neki izgubljeni primerak, proizvod jajne ćelije i spermatozoida iskliznuo iz kolotečine, obučen u sako i pantalone ili suknju i bluzu, sa cipelama na nogama da se zaštiti od kiše i vetra i tuđeg pogleda. Zaista, kad se stid pojavio? Još u vreme Adama i Eve, to jest priče o počecima vremena? Vidimo ih na slikama Luke Kranaha sa smokvinim listom na genitalijama. Otkud taj stid, zašto su pokrivali svoje reproduktivne organe kad su oni bili najočitiji dokaz opravdanosti njihovog postojanja na zemlji: razmnožavanja. Danas stid polako nestaje, jajne ćelije i spermatozoidi se sparuju u dobro opremljenim laboratorijama i uskoro ljudi neće morati uz vrisku da izlaze iz one neverovatno rastegljive tube duge petnaest centimetara na svet, a ljudi će svoju golotinju izjednačavati sa životinjskom.

Nije spakovala dovoljan broj gaćica, a zaboravila je bila gde joj stoji kupaći kostim. Sad ga je tražila s dosadom, nervozno prevrćući stvari. Bilo je to u direktnoj vezi sa prethodnim razmišljanjima: moćno asocijativno pamćenje. Trebaće joj neka kapa, šešir, nešto od onoga što su ljudi vekovima nosili na glavi da se zaštite od ubitačnih sunčevih zraka. Setila se da je za pokojnu majku, kad ju je trebalo obući za pogreb, bolničaru donela sve, čak je i broš od ćilibara uredno stavila na kragu njene haljine, ali nije donela njen donji veš. Sad ju je ta slika presrela između donje i gor-

nje fioke komode. Prosto je uletela tu, između dva pokreta ruke. No, ona je sad samo putovala u Južnu Ameriku i nije mogla zaboraviti donji veš. To, sa njenim pakovanjem još je nekako i išlo, ali sa muževljevim nikako.

Nikad nije znala njegove prave potrebe; njihove orbite sad već jedva da su se dodirivale. Kad je na kraju pregledao svoj kofer, ljutito je, uz prigušeno mumljanje, počeo da traži po kući svoje neophodne stvari. Posmatrala ga je, neodlučna da li da mu pomogne ili ne. Konačno, on se više radovao tom putovanju nego ona. Nek se pomučio malo, i ko je rekao da žena treba da pakuje muža, to je bila jedna od onih nemogućih izmišljotina koje su delile ženski od muškog sveta. Bila je uznemirena i osećala je da joj strah kao vreže bršljena puže uz još nedepilirane noge. On o tome nije imao pojma – da se ona depilira, farba kosu, ide kod kozmetičara, a da i sama ne zna zašto to radi: zato što su sve žene to radile da bi privukle mužjake; kao što se on brijao, da bi manje ličio na majmune. Suština je bila ista, s odvratnošću je pomislila sećajući se čina majmunskog parenja iz sinoćnje popularne emisije o životinjama. Snimali su ih i ne pitajući nikoga, jer i nisu imali koga da pitaju, agresivno ulazeći u njihov svet kao da su ih tek sad, sa digitalnim kamerama, otkrili. Bilo joj je žao čak i toliko užasnih bića kakve su bile zmije; privatnost svih živih bića bila je opasno ugrožena svim tim tehnološkim dostignućima. A kako bi inače saznali kako se pare žabe i da li životinje spavaju stojeći? I ako saznamo sve jedni o drugima, šta ćemo onda? Bićemo opet na početku. Neminovno! Zažmurila je malo i ugasila cigaretu u šoljici kafe koju je jutros popila.

Ubacila je u gotovo pun kofer nekoliko neispisanih svezaka i grafitnih olovaka, mada nije znala šta bi ona na tom putovanju zapisivala kad je već sve zapisano. Ima li ijednog ljudskog osećanja, misli ili poriva koje nije okrenuto hiljadu puta i razgledano sa svih strana i čiji rezultati nisu zapisani u morima knjiga, naučnim, medicinskim, literarnim. Knjige su se sad povlačile u more fajlova, ali to nije moglo zaustaviti ljudsku potrebu da stalno otkriva jedno te

isto; istorija nije mogla ponuditi ništa više od onoga što je već toliko puta bilo obrađeno. Bilo joj je dosta i Staljina, i Hitlera i Rimskog carstva. Svi su oni bili mrtvi, a njihov prah odavno udahnut od strane generacija bića koje su došle posle njih. Nova istorija se sporo gradila za jedan prosečan život. Konačno, stvarno je nije bila briga za te buduće generacije, i da li će ih upšte biti; bilo joj je dosta i ovih sada koje su kao mravi nadirale sa svih strana sa svojim rančevima, beslovesnim smehom kojim su rasterivali egzistencijalni strah, i sasvim beskorisnom znatiželjom kojom su upravljali hormoni. To je bilo to, zalupila je najzad sopstveni kofler kao da spušta branu nadolazećim mislima. Njen muž je i dalje petljao po ormanima. Sad je već bio besan, ali na onaj njegov mlaki, zastajkujući način koji je pomno osluškivao reakcije drugih i tome se prilagođavao. Bio je to uviđavan i dobro usklađen čovek. Zato ga je i izabrala.

Koliko je psihički i emotivno bio usklađen toliko je fizički bio nesavršen i nedoteran: veliki i mlitav čovek, sa ogromnom glavom prekrivenom polusedom, kovrdžavom kosom. Toliko kože je bilo na njemu, nikad nije mogla to da obuhvati. Prala mu je leđa kad je to zahtevao, ne znajući kolika je to muka za nju. Seks se uvek odvijao u mraku, pri čemu je ona uvek zamišljala da neko hoće da je satire u zemlju pre vremena. Sad je insistirao na tom putovanju u zemlju kondora. Usta bi joj se osušila kad bi samo zamislila sav taj pesak, planinčine, okrutno sunce, znoj koji obilato curi sa lica i ispod naočara joj stvara crvenilo i kraste. Biće to njeno poslednje putovanje – znala je to odnekud – i to u zemlju koja je živela od prikazivanja svojih mrtvih. Bilo je u tome nečeg nepodnošljivog čak i naduvanog, još je Flober ustanovio da su sve monumentalne građevine podignute samo zato da bi po njima poganile ptice. Ipak, imao je tamo neka neobična seksualna iskustva ili ih je samo izmislio. Moja će biti uobičajena, pomislila je, samo što će biti više znoja.

Muž je nastavio da mrlja, klateći se po kući kao nezastavljivo klatno. Juče je srela prijateljicu koja joj je rekla

da putuje i da će onemoćalu majku smestiti za to vreme u neki pansion. Zamalo joj iz usta nije izletela rečenica: „I mi ćemo našeg psa smestiti u pansion.“ Zamalo, premda nije znala kakve bi to posledice izazvalo kod nje; odavno je bila isprogramirana da živi u svetu gotovih obrazaca, visoke racionalnosti koju je zahtevao svet visoke tehnologije. Osećanja za nijanse u međusobnom ljudskom ophođenju bila su davno pokopana. Mogli ste nekome i reći da je stopostotni skot ili sam anđeo milosrđa, ništa se nije računalo, granica je nepovratno bila izbrisana. Taj bi samo trepnuo i eventualno prozborio da je sagovornikov sigurnosni prekidač verovatno pogrešno okrenut na negativni filing, umesto svuda dobrodošao pozitivni. I to bi bilo sve.

Mrmljanje se nastavilo. Sad je bio zadubljen u turističke prospekte. On je bio već tamo i zamišljao kao se kupa u nekom prozirnem jezeru i kako iznad njega kondor leti. Ona je sad mislila o tome kako je čovek i tamo okružen ratovima za kokain ili što god već, kao i svuda u svetu. Svi ti virtuelni ratovi u kojima ne učestvuješ, a znaš da se negde vode, bili su mučna posledica visoke tehnologije. Uostalom, i protekli rat na sopstvenim prostorima gledali su iz druge ruke. Ali, opet, to je bio njihov rat i njihova kuća, a ne tuđi. To saznanje je uvećavalo strah, tada. Sada se izmigoljilo i težilo tome da joj glavu stisne obručem nesavladive misli da je svet sa svim svojim izmišljotinama samo jedno veliko bojište u kojem nemaš gde da skloniš glavu; nad glavom je kružilo kosmičko đubre.

Sela je na krevet i polako počela da vadi stvari iz svog kofera. Njegov nije ni dirnula; naprotiv dodala je još nekoliko uglavnom nepotrebnih stvarčica na sam vrh gomile i zasmejala se. Mogla je da ga vidi kako seda na kofer onako debeo i mlitav, već sa safari šeširom na glavi, i muči se da ga zatvori, a potom kako ga vuče po aerodromu besan zbog nje-
ne odluke da ne krene s njim u zemlju gde kondor leti. Ona je sela na krevet sa rukama u krilu s osećanjem da se više nikud otuda neće pomaći. Sva mesta na svetu su ista.

PIŠČEVA SMRT

Pisac se probudio. Oko njega su mirno, duboko uvučene u senku, počivale stvari u svoj svojoj bezmernoj ravnodušnosti. Sto, orman, knjige, njegova stara pisaća mašina. Sve je plivalo u izmaglici poslednjih noćnih sati, kao što će to tako biti i onda kad neko drugi bude naselio ovu sobu. Ako je bude naselio i ako ih ne bude bacio na đubrište, stvari, te neme svedoke nečijeg tuđeg života. Za trenutak oseti osvetničku radost što će i one jednog dana nestati mada sada izgledaju tako moćne u svojoj neporecivoj izvesnosti da će ga nadživeti. Časovnik pored kreveta, svojim fosforocentnim ciframa pokazivao je da je tačno četiri ujutru. Svake noći se u to vreme budio. Nije uvek bilo tako. Prikradalo se godinama, to rano buđenje. Nije mogao više da spava. Samo nekoliko sati, a onda bi počelo njegovo noćno bdenje. Nikad se nije dizao da prošetata po stanu, da popije čaj ili nečim drugim razbije monotoniju tih nerazumnih sati u kojima su svi drugi spavali dok je njegova glava samotno plutala, poput neke male planete, po beskrajnu vasionu. Ležao je miran i prav u svom uskom krevetu, osluškujući pomno šumove sa ulice. Onda bi, iznenada, u sobu jurnula svetlost i on je znao da je živ, i da će žena uskoro uneti kafu na poslužavniku koju će zajedno popiti propitujući jedno drugo, iz navike, kako su proveli noć.

Kasnije je sve išlo po utvrđenom planu. Ona bi sela ispred kompjutera, a on bi joj diktirao svoje dnevničke zapise, mučeci se povremeno nad sopstvenim nerazumljivim rukopisom. Ono što nije uspevao da pročita puštao je da propadne kroz mrežu sećanja. Dugogodišnje pisanje dnevnika smatrao je svojom svetom dužnošću. Sada je to bilo

njegovo poslednje pribežište. Pred ženom tako nešto nikada nije izgovorio, ali je znao da ona to podozreva; i suviše često se na njenom licu pojavljivao podsemšljivi osmeh dok je ukucavala nizove njegovih rečenica o savremenim i saputnicima proveravajući koliko puta je nju pomenuo i u kojem kontekstu. Bila je ljuta ako bi je izostavio, opisujući neki događaj kojem je i ona prisustvovala. Sutradan je ne bi bilo pored kompjutera i on bi kao slepac stajao pred tom spravom koju nikad nije ni pokušavao da odgonetne. Još uvek je beležio svoje uspomene grafitnom olovkom, kao što je to, u prvoj fazi, oduvek činio; sve je već, manje-više, bilo zapisano, jedan ljudski život, svoj, on je uspeo da razvuče na hiljadu stranica, bilo je to preterano, ali čime bi se inače bavio svih ovih praznih godina. Tražio je još samo efektan kraj. Već dugo nije izlazio iz stana. Snaga ga je napuštala baš kao prijatelji i neprijatelji. Začudo, za neprijateljima je više žalio: kad izgubite rivala, izgubili ste i motiv. Bila je to stara maksima, ali je on tek sad osećao koliko je tačna. Sedeo je po čitav dan u naslonjači, uvijen u ćebad, jer mu je i na trideset stepeni bili hladno. U njemu se nešto već dugo permanentno hladilo, a da lekari nisu mogli da ustanove nikakvo ozbiljnije oboljenje.

Piščeva karijera bila je uspešna. Njegove prozne knjige, sa izuzetkom nekoliko sveščica poezije na početku, prihvatane su sa opštim odobravanjem književnog mnjenja. Koliko je pravih čitalaca imao nije znao i nije ga zanimalo. Država ga je privila na svoje majčinske grudi. Dobio je i nekoliko važnih nagrada, taman toliko da se približi vratima Akademije, da ga pozivaju na sva važna književna događanja i da se među ostalim nagrađivanim piscima oseća kao među svojim. Nije on bio pripadnik književnog bunjišta kako je sve, osim odabranih, nazvao jedan od njegovih uglednih poznanika. Bio je to pesnik koji je držao do sebe, svojih dela i svoje vanjštine – celog života je imitirao Eliota i njegove sledbenike, pio je kao smuk ali je u svom pijanstvu bio izuzetno dostojanstven, to jest, ostajao je na nogama na kojima je uvek imao bele čarape. To je pisac upamtio: bele

čarape i kako je lepo i zaneseno pričao o moru. Kad bi on nekog nazvao elitom, mogli ste biti sigurni da taj to i zaslužuje. Možda je književna elita po njemu i navijala svoje časovnike. Pisac to nije pouzdano znao, ali se priseća da ga je dotični sa svim uvažavanjem nekoliko puta primio za svoj sto u restoranu Udruženja književnika i u *Maderi*. Bila je to posebna čast slušati kako književna elita, u alkoholnom blaženstvu, lenjo olajava književnu raju. Pisac je zabeležio da je dotični bio sumnjivog seksualnog opredeljenja, uostalom kao i svi književni uglednici koji su se okupljali oko tog stola. Nikad među njima nije video nijednu ženu. Posetio ga je jednom – pisca u belim čarapama – dok je bio u bolnici, alkohol je učinio svoje: usred razgovora, u bolničkoj trpezariji, mokraćna je počela nekontrolisano da curi iz plastične kese koju je pesnik vukao za sobom i stvara baru ispod stolice. Pravio se kao da se ništa ne događa, samo je gamskim pokretom – Francuzi su bili njegova stvarna i jedina ljubav – još više podigao kragnu svoje prugaste pidžame i pogledaš prezrivo oko sebe. Ubrzo potom je umro.

Pisac se nije libio da u svojim poslednjim zabeleškama ostavi i najgora svedočanstva o svojim nekadašnjim drugovima. Nije to bila osveta, prosto puko prebiranje po davnim slikama koje su mu se bez nekakvog reda sad nizale pred očima, ničeg drugog i nije imao. Nije se ni pitao koga će to uopšte zanimati i da li još neko pamti pesnika u belim čarapama. Pesnici su bili kasta za sebe, božji ili – davno je to počeo da shvata – državni izaslanici. Glavni među njima, s kojim se jednom i fotografisao, bio mu je noćna mora, ma da je to vešto krio sve do smrti dotičnog i ukidanja svih svojih ličnih cenzura. Sada je bez imalo oklevanja zapisao: bio je homić i doušnik DB čitavog života. Kao da je to danas nešto značilo: homići su bili zaštićeni, a DB se raspao ukoliko se tako nešto ikada sasvim raspadne – poezija se povukla sa bine i pokušavala da iza glavne zavese preživi.

Pisac je sve to stavio na papir bez imalo griže savesti prema seni onog koga je nekada obožavao, premda, mora se priznati, pomalo zgađen nad sobom što se nikad ranije nije

oglasio, obaveštavajući književnu javnost da je reč o podvali velikih, pa dobro, relativno velikih razmera u odnosu na jezik. Bio je kukavica kao i drugi željni slave, nije hteo da odmah na početku, sam sebi onemogućí ulazak u državno-književni establišment. Ta opreznost mu je i omogućila prolaz do pobedničkog postolja. Dobro, ne baš pobedničkog, ali tu negde u blizini slavnih. Sad je sve to priznavao samom sebi: i taštinu, i slavljublje, i srebroljublje. Prepoznavao je sebe, bez imalo milosti, u onoj štrkljastoj, bradatoj i nosatoj spodobi koja se samouvereno i bahato cerila između velikog i svog obožavanog pesnika, i jednog književnog kritičara na fotografiji koju je njegova žena uramljenu držala visoko na polici za knjige; ispod su bila njegova sabrana dela. Pa šta, većina pisaca to radi, a onda ostari, ako ima sreće i ako je to uopšte sreća, i počne da odstreljuje svoje nekadašnje samoobmane, iznuđena strahopoštovanja, preterivanja u hvali drugih, povlačenja od sopstvenog negativnog suda zarad mira i društvene propustljivosti.

Za književnog kritičara sa fotografije je znao da se čitavog života isto oblačio, kao da ga je neko svake večeri upakivao u kutiju i ujutru raspakivao i puštao među svet. Nikada nije promenio svoj sako, šal i nagib svog šešira. Na kraju je ličio na iskopinu po kojoj seru ptice; no i tada je svečano sedao za sto u svojoj omiljenoj kafani i naručivao viski-sodu – odakle mu pare to niko tačno nije znao, ili je znao dok je postojao DB – i čekao da se pojave mlade ptičice sa svojim prvim stidljivo načrčkanim stihovima. Bilo ih je sve manje i manje. Tako bi besposlen sedeo čitavo jutro, čudeći se gde su nestali svi oni mladi ljudi koji su nekad gledali u njega kao u boga. Jednom se usudio – ispričao je piscu u nekom od njihovih kratkih susreta – da se spusti sa svojih visina i da golobradog mladića koji je sedeo sa druge strane stola sa gomilom papira pred sobom, upita: „Zašto više niko ne veruje u poeziju?“ – pesnici su mu bili najčešća klijentela. Odgovor je bio brz: „Nikad nisu ni verovali, čale, tu i tamo je bio poneki pesnik, ostalo je bila rulja koja je živela od prodaje opsena u vreme kad su opsene bile potrebne kako

bi se narodu zatvorile oči. A zatim moraš da razumeš, ukoliko si još u stanju da razumeš, danas svi žive spolja, a ne iznutra kao što ste činili ti i tvoja generacija." Ništa nije razumeo. Ništa nije razumeo osim onog da ga je dečko nazvao „ćaletom" i da ga je to zaprepastilo, njega koji je uvek bio gospodin, pa i drug, ali nikada ćale. Sedeo je na svom tronu, stolici koja je jedva izdržavala njegovu debelu zadnjicu: „I zaplakao sam, znaš, stvarno sam zaplakao, bilo je to tako okrutno od njega da mi pokazuje razoreni Rim, meni koji sam već bio napola mrtav." Pisac ga se često sećao, u stvari, sećao se poslednje zgrade koju je od njega čuo i težio se činjenicom da je on sam bio prozni pisac i da je godinama crkavao nad rukopisima, što je zahtevalo rad, stvarni rad, makar se to sastojalo od neprekidnog kucanja na pisačkoj mašini.

Već pet godina ne izlazi iz kuće. Nije želeo da ga njegovi neprijatelji vide onako kako je onaj mladi pisac video kritičara: kao ruinu podbulih očiju, sa odećom koja je lansirala oko njega, nesigurnog, pačjeg hoda, s debelim naočarima. Jednostavno, nije sebi smeo to da priredi. Kritičar je odavno umro, niko ga se više i ne seća, možda samo njegovi savremenici, među kojima je bio i on, pisac, a i on će uskoro otići.

Žena se još nije pojavljivala. Bilo mu je neugodno u praznom stanu. Čerka ih je proletos napustila i udala se za nekog momka koji je stalno menjao zanimanja, pa tako nije mogao ni da ga upamti. Žena je bila zadovoljna; ćerkine priče o pogubnosti braka imale su zadatak da skrivaju njeno već vidljivo usedelištvo. Njemu je nedostajala. Voleo je da čuje kako treska vratima, viri u njegovu sobu kao kad je bila mala, rastura njegove papire. Samoća, za kojom je celog života čeznuo, vratila mu se sad svom silinom kao bumerang i izbacila mu sav vazduh iz pluća. Disao je kao riba na suvom. Žene sad često nije bilo, kao da mu se svetila za sve one usamljeničke dane koje je kao kuće provela pred njegovim zatvorenim vratima dok je on pisao – uobičajili su da govore stvarao – ili se vucarao po kafanama u traganju za

kakvom rečju hvale. Stvarao, ta reč je tako šuplje i nadmeno zvučala da mu je posramljenost prostrujala čitavim trošnim telom. Drhtao je od hladnoće, iako su mu obrazi bili vrelji. Nije imao drugog posla osim da nastavi sa pripremom beležaka za ubacivanje u kompjuter. Bilo ih je sve manje, približavao se kraju, već je ležao u krevetu po ceo dan i buljio u tavanicu.

Čuo je tresak ulaznih vrata. To se vraćala ona, neodređena ženska osoba čiji se lik već podobro rasplinuo u njegovoj glavi, a koja ga je sad pratila do kupatila, menjala mu veš i posteljinu kad bi je preko noći pokvasio. Toliko je zavisio od nje da mu je to izazivalo stalnu mučninu u stomaku. Sada joj je pružio nekoliko papira i rekao: „Evo, završio sam, treba samo da ubaciš u kompjuter.” Bila je besna, nije više mogla da strpljivo sedi kraj njega i kuca najbanalnija sećanja njegovog života, a bio je uveren, tako prokletu uveren, da je sve to vredno truda i da će to neko čitati. Pustila ga je da uživa u sopstvenoj zabludi. Sad je tražio još jedno čebe, a već je na sebi imao dva. Napolju je bilo preko trideset i pet stepeni, u sobi je vladala hladnoća iako nisu uključivali klima-uređaj, od toga ga je samo još više bolela glava. Kad su ga preneli u bolnicu, ruke su mu bile dva komada leda. Ženu više nije prepoznavao. Zaspala je na stolici pored njega, ispunjavajući dužnost verne žene što je čitavog života i bila, sluškinja velikog pisca. Sad joj se to u snu učini smešnim, toliko smešnim da je zamalo pala sa stolice kada je doktorica ušla u sobu.

Bunovno je otvorila oči. Doktorica joj je pokazala monitor iznad pišćeve glave. Tri ravne vodoravne linije označavale su prestanak svih srčanih funkcija. To više nije bio on. Mnogo kasnije, dok je sređivala poslednje stranice njegove duge ispovesti „Jedan stepen iznad nule” za izdavača, mučeći se da dokona smisao poslednje nezavršene rečenice u rukopisu „A onda sam ...” – sledile su tri crte povučene jedna iznad druge. Lupala je glavu danima pitajući se šta je hteo da napiše na kraju, ili je to bio samo iznudeni kraj, proizvod neznanja da više neće uzeti olovku u ruku kao i

svakog dana svih tih godina. I tada se odjednom setila šta su značile tri vodoravne linije iscrtane jedna ispod druge kojom se rečenica završavala, a koje je ona zbog nečega dovela u vezu sa Ji Đingom, premda se pisac nije zaluđivao takvim stvarima. Setila se bele bolničke sobe, aparata za koje je bio privezan, bolničarkinih brzih pokreta i doktorkine ruke na svom ramenu dok joj je pokazivala ekran, a ona posmatrala njegovo mirno, dugo, mršavo telo na krevetu pred njom. Sela je za sto, precrtala one tri linije i dodala poslednju reč rukopisa: „A onda sam umro.”

ISIDORA, JEDNA MOGUĆNA PRIČA

1.

Ovo je već treći, ne, četvrti put kako Isidora otvara oči. Svaki put njen poluslepi pogled uranja u neprobojni mrak sobe. Kod šestog ili sedmog puta odlučuje da ustane. Pažljivo spušta na pod jednu pa drugu nogu, oslanja se rukama na gvozdeni krevet i dugo zuri u odškrinuti prozor. Oseća miris prolećne zemlje. Grad ispod kuće se još ne čuje, njegovo brujanje, koje je oko podneva zvučalo kao udaljeno brujanje poludele košnice, počinjalo bi negde oko šest sati, tada je i soba počinjala da se puni svetlošću. Desno rame je boli već danima. Lakat ne može sasvim da ispravi i uvek mora pažljivo da ga prislanja na dasku stola kad piše, da njeni brzi potezi ne bi izazvali bolne trzaje i grčenje mišića. Kičma joj je odavno poluiskrivljena. Kad krene iz sobe prati je na zidu grbava senka izduženog nosa na glavi bez vrata. Nema ukućana, nema svakidašnjih zvukova živih bića koja bi je samim svojim postojanjem zaštitila i u čiju bi buku sad samo spokojno skliznula kao u kakvo sklonište. Okreće se oko sebe, zna da nešto mora hitno da uradi, ali nije sigurna šta, prvo kreće ka kuhinji, pa se brzo vraća i ulazi u kupatilo. Hvala i častivom i nečastivom – nek podele zasluge – još može sve da obavi sama. Njeno fizičko obličje, koje iz dna duše mrzi, uvek joj je zadavalo Tantalove muke. Prezirala je njegove potrebe i gadila ih se. Ali one su uvek bile jače od nje koja je predstavljala čisti um. Tako su govorili: čisti um i ona im je verovala, njima – bezumnima. Odavno je ona narihtala svoj sat tako da radi unapred, a da pri tom pokazuje tačno vreme – njeno vreme. Nisu ni primetili podvalu.

U kupatilu nema ogledala. Nema ih nigde u kući. Čisti um, duh, ne može sebe da vidi u ogledalu, pa je iz predostrožnosti bolje da nisu tu; svako bi zanemio od užasa kad bi neposredno ispred sebe ugledao prazno ogledalo, a najstrašnije od onoga što bi nju još moglo da zadesi bilo bi da bude i nema. Mokrim rukama Isidora gladi kosu, zatim pod mlazom vode pere gornju i donju protezu i stavlja ih u usta. Sada je njen lik nešto blaži. Nos i brada više ne streme tako silovito jedno drugom. Vlažnim peškirom briše oči od krmelji, koju neprekidno stvaraju uznapredovala katarakta i nelečeni herpes, i stavlja naočare.

Sve stvari su na mestu na kojem ih je sinoć ostavila. Ta poslušna, već dugo podobro prашnjava vojska knjiga i časopisa, nekad tako uredna, u potpunom je neredu. Na radnom stolu, njena "hermes" mašina zatrpana je mnoštvom rukopisa. Tek tu i tamo izviruje ručica poneke tipke u štrčecem položaju. Sve liči na bojište koje su svi napustili, osim poluživog komandanta. Na zidu, nakrivljena, visi Njegoševa slika – vladika, pisac, muškarac, sve. Isidorin pogled zaustavlja se na poznatom liku. Vidi samo bradu, brkove i kosu, sve ostalo je mutno – moglo je to sad biti bilo čije uokvireno lice. Založila je peć, nije štedela na drvima. Šiptar će danas doći da nacepa drva za čitavu nedelju, trebaće joj – ako bude živa. Seti se da je Tolstoj od svoje šezdesete godine započinjao dnevnik rečima: Ako budem živ. To joj se sad učini jako mudrim, ako ne i praktičnim potezom. Okrenula se i zagledala u gomilu hartije na mašini. Svakog dana se pogađala sama sa sobom: obaviti obred spaljivanja rukopisa „Druge knjige o Njegošu” ili ne?

Njegoš je bio dokaz, jedan od nekolicine isključivo muških dokaza, da lepota i veliki duh mogu ići ruku pod ruku. Taj grčki san o skladu duha i tela bio je tako silan i zavodljiv da mu nisu umakli ni mnogo veći umovi od njenog. Anica Savićeva je sasvim poludela od toga, pa je pucala sebi u srce kad je umro njen zemaljski izabranik, lepotan Hasan. Ipak, Isidora je ta koja je Njegoša toliko volela da ga je gotovo poništila svojom ljubavlju. Bila je potpuno svesna

toga, nikada sebe nije zavaravala. Nije uspevala, njen savršeni um zasecao je i u njeno sopstveno meso nemilosrdno, kao što je to savesno radio desetostruki bič kojim su sebe kažnjavali flagelanti. Možda je i Anica Savićeva objavila one radove o Njegošu i „Luči” podstaknuta istim ljubavnim porivom.

Upoznala ju je davno, negde 1932. Već je bila udata za onog paradnog konja, Hasana, koga je svuda vukla za sobom; izgledalo je tako neprilično, kao da omaleni kočijaš, bez konja, vuče za sobom ogromna kola. Ne previše lepa, lepuškasta, oniska, mažena i pažena, bila joj je kost u grlu. Na sedeljci kod Vase Stajića u Novom Sadu sama joj je pružila ruku, ne bi li izbegla situaciju u kojoj je ova ne bi ni pogledala:

– Vi ste Anica Savićeva... pitala sam se kako izgledate i da li vaš fenotip odgovara vašem genotipu. Vidim da je skoro došlo do poklapanja, ali ne sasvim. No, nismo savršeni, nismo savršeni, mi smo samo deca božija koja su dobila različite poklone i moramo s njima da se igramo kakvi god bili.

Anici je za trenutak spala s lica ljupka maska i pojavilo se malo, mrzovoljno, žensko lice koje je žmirkalo kroz mrežu bora i govorilo o silnom buljenju u knjige, naročito u one s gomilom najsitnije štampanih fusnota – bez fusnota književna nauka se nije mogla zamisliti, a tek filosofija.

Isidora uzdahnu i popi nešto što su joj čušnuli u ruku. Znala je da Savićeva, i pored sve svoje učenosti, nije čula ni za fenotip ni za genotip, a kamoli za Mendela, interesovanja joj nisu bila tako široka: njena nauka bila je uska ulica. Ali Anica Savićeva se izvukla, iza nje se pojavio njen paradni konj:

– Hasane, upoznaj veliku, beogradsku književnicu gospođu Isidoru Sekulićevu. Gospođo, nekom drugom prilikom ćemo o fenotipu i genotipu, sada me zovu, vidite, prijatelji koje dugo nisam videla. – Ona se osloni na Hasanovu ruku i krenu prema kanabetu na kojem su sedele tri dostojno nakićene, nepoznate osobe.

Isidora se tada upitala zašto je ova žena, pored onakvog muškarca, morala da ima i Njegoša, pa ipak se uzdržala da to pitanje uputi Vasi Stajiću, uglednom novosadskom književniku, znajući da bi je ovaj pogledao s nerazumevanjem: „Zaboga, Isidora, od Vas nisam očekivao nešto tako!” – rekao bi. A zašto ne, i ona je žena! I ona može biti čista zavist i zlovolja. To je ta kosmička nepravda koja ju je grizla čitavog života: „Ovo ti priliči, Isidora, ovo ti ne priliči!” Kao da je svevišnji, ako ga ima, obraćao pažnju na takve sitnice.

Da nije bilo onog komunističkog zlotvora, Dilasa, s licem nalik na venecijansku, karnevalsku masku – kreč belo sa tri pakleno crna, u trougao raspoređena razreza za usta i oči – objavila bi ona i drugu knjigu o Njegošu pod malo izmenjenim naslovom. Ovako, njen bes, ne, strah, terao ju je da svako jutro započinje mišlju kako će upravo tog dana baciti u razbuktalu peć gomilu hartije na čijoj prvoj strani je pisalo „Druga knjiga o Njegošu” i osvetiti mu se zauvek. Tog dana će se baš ogrejati. Goreće Njegoš do večeri, izmešan sa drvima i ugljem. Ali „Ljubav nikad ne prestaje... ljubav se ne nadima...”, rekao je Pavle Korinćanima, ali da li su mu verovali, da li mu danas veruju ili ih samo zanosi zvuk te kitnjaste fraze, pa je tako često, naročito oni koji drže do sebe i svog znanja, nose obešenu o vratu kao kakvu medalju, ili ukrašavaju njome rub svog nepristojno velikog dekoltea iz kojeg izviruju dve polulopte koje neuvijeno pozivaju na brzo, dahtavo ljudsko uparivanje.

Isidora Sekulićeva insinktivno pritisnu, obema rukama, svoje uske, ptičije grudi i ispod flanela napipa dve male spljoštene kese. Da li su uvek bile takve? Verovatno jesu, ne seća se da je ikad nosila grudnjake. Njeno koščato telo nije bilo potrebno pridržavati bilo čime, ono je, oduvek, bilo lišeno svega suvišnog: samo neophodni mišići i nešto neugledne kože prevučene preko skeleta.

Ona se saže i još nekoliko puta dunu u vatru kako bi je razgorela. U kući je sad već bilo toplije. Napolju su na granama čučale ptice i neprestano se međusobno dozivale,

čitavi horovi koji su se radovali novom danu. Bio je početak meseca aprila, ponedeljak.

2.

Izašla je iz kuće i sela na klupicu pored dovratka i sunce je ponovo izvelo svoju staru varku: život se opet činio mogućnim.

Šiptar je čutljivo okopavao leje. Nikad nije mnogo govorio. Nije znala gde spava i šta jede. Slutila je da sav novac šalje ženi i deci na Kosovo. Ta reč – Kosovo – a ne socijalna pripadnost, duboko ih je razdvajala, to su prećutno znali i ona i on. A, bio joj je odan na neki gospodstven način; i engleski batleri su tako znali sve o svojim gospodarima, ali nikada nisu izgovarali nijednu suvišnu reč.

Isidora ga ponovo pogleda kroz jutarnju izmaglicu i dva-tri puta klimnu glavom kao da sama sebi daje za pravo. Oštre sede dlake, koje su se otele iz njene labave punde, uokviravale su sad njenu glavu kao kakav svetlosni, trnov oreol. Šiptar je i dalje plevio baštu. Videla su mu se samo crna pognuta leđa. Ko zna o čemu sanja? Oni su već sad na neki način zaštićeni, uskoro neće biti nikoga da testerom pili drva na ulici. A volela je taj zvuk od detinjstva i ono kako se igrala s piljevinom, punila lutkine stomake i nevešto napravljene krpenjače za brata. Ili nije bilo baš tako, zar se krpenjača ne bi raspala od udarca nogom da ste je ispunili piljevinom? Bi, verovatno bi, sigurno su samo lutke bile privilegovane da u sebe prime taj divni, mirišljavi, drveni pesak.

Odjednom pomisli: Zašto bi samo Šiptari u ovoj zemlji pilili drva. To joj se prvi put nametnu kao pitanje, ali se ona ne potruđi da nađe pravi odgovor. Sve je tako komplikovano: sloboda i sužanjstvo, prihvatanje identiteta i borba za opstanak tog identiteta, a onda krv, obavezno krv i rat, i tako vekovima. Da li je mogao neko da ih zaustavi, ljude uopšte, narode, uvek i svuda zaraćene?

Zabavi se nekim nepoznatim cvetovima koji su tek otvarali svoje krunice. Otkud oni tu? Zнала je napamet sve biljke u bašti. Mora da je Šiptar jesenas doneo neko novo seme i zasejao ga. Nije okolišila, spusti se na kolena i počе da čupa okolnu travu koja je pretila da uguši nejaku stabljiku. Ubrzo se pojavi cela bezimena biljka, neka vrsta patuljaste ruže, patuljice. Kao ja, pomisli Isidora, samo što oko mene nema nikoga da očisti korov. Patuljica u zemlji patuljaka, tako nešto nije nikad postojalo; patuljci su uvek bili muškarci, čovečuljci koji se smeše Snežani. A šta radi patuljica? Da li neko uopšte zna da ona postoji? Ona se osvrnu oko sebe i, oduprevši se o zemlju, teško se diže na noge. Sad je bilo veoma tiho, nebo sasvim modro. Zvona sa obližnje crkve nisu razbijala vazduh u najsitnije deliće plavog stakla. Svet je mirovao.

Isidora počе nestrpljivo da struže papuču o stepenik na ulazu u kuću, pokušavajući da sa potplate skine nekoliko zalepljenih, upornih kamenčića kojima je bila prekrivena staza. Dva šarena su se izgubila negde među drugima, samo se beli sijao iz zelenila, prurušen u cvet bele rade koja je tu i tamo virila iz trave. Prevarant, pomisli Isidora, sve je to samo šoder, obični šoder koji ostaje iza svih onih koji su se ponadali da njihova dela mogu dostići božju slavu.

3.

Nikada nije bila lepa. Bila je ružno dete, ružna devojka, ružna žena. Uvek je u glavi morala nekoliko puta da okrene i obrne tu reč – ružna – da bi je do kraja shvatila i koja bi se samo izbacivanjem jednog slova pretvorila u reč ruža. A ruža je ruža, lepota. Samo u srpskom jeziku ruža je tako blizu ružnoći – ružna ruža. U engleskom je toliko daleko da nemaju nijednog zajedničkog slova: *rose* ni zvukom ni ortografijom ne podseća na *ugly*. Sada je starica. Mogla je da odahne: sve starice su ružne. Starost i lepota se ne druže. Ili druže? Kaže se: bila je stara, ali se vidi da je nekada bila le-

pal? Kakva blasfemija! Ne druže se, jer uvek je u pitanju prošlost – *Past Tense*.

Niko je nikad nije zapazio među mnoštvom žena: ni u učiteljskoj školi, ni na Pedagogijumu u Pešti. Samo Petar u Pančevu, ali i to zato što mu se ona tako otvoreno ulagivala i laskala mu, a on je sve to halapljivo gutao, kao svaki bednik. Nije bilo isto kad bi mu neka snaša uputila strastveni pogled na ulici i kad ga je učiteljica Isidora u zanosu slušala kako peva. Stajala je uvek pomalo sa strane na fotografijama – ako već nije mogla da ih izbegne – na ulici, na sastancima, ne bi li, bar, tako izdvojena, bila primetnija. Ali ni to nije pomoglo. Ljudsko oko vrši brzi odabir između lepog i ružnog, i ona je uvek bila lišena interesovanja. Sve dok ne bi progovorila, ali njena moć, kojom bi privukla slušaoca, brzo bi slabila posle prvog utiska i ona je mogla da vidi kako se slušaoočeve oči gase tonući u dosadu, tražeći oko sebe nešto raznobojno i lako čime bi zabavile pogled, a ona se sve više i više upliće u svoje filosofije.

Pa čak i da je bila lepa kao sve one šiparice koje onako pune sebe, s večeri promiču Knez Mihailovom, nikad joj ne bi oprostili pamet, tada čak još i manje. Kaže se „svestan sebe“, a niko i ne pomišlja na to koliko je potrebno biti nesvestan pa se tako izveštačeno njihati, spuštati svoju malu, špicastu bradu na desno rame i lagano se okretati unazad dok se oči ne susretnu sa, do tada nevidljivim, muškim pogledom koji ju je pratio – o, zna ona to, šetačica sa zavitlanom, crvenom suknjom koja kao zastava leprša na podignutom jarbolu, vrlo dobro zna – još od trenutka kad se s drugaricom uhvatila pod ruku i krenula u lov. Ne, svesnost ne dozvoljava taj nakindureni ratni ples pre nego što počne lov. Svesnost je svesna da je sve to smešno i do bola unižavajuće za čoveka kome je samo vasiona pandan, to vabljenje fazana na parenje, ali svesnost ne uređuje život, nesvesnost je ta koja ga uređuje: vekovi bioloških i društvenih rituala i rutine. Da, pa čak i da je bila lepa, nikad joj ne bi oprostili svesnost, ona njoj, kao biću sa matericom i jajnicima koji su upravljali ženskim mozgom, nikako nije pripadala. Ona je

bila izrod, ni muško ni žensko, android, neko koga su mogli da pokazuju na vašarištima. Sidonija/Sida ili Isidor/Isidora. Ali koga nisu mogli da kontrolišu. Nova vrsta ruže: *Ugly Rose*.

Pade joj glava na grudi, nije se dobro osećala. Bol je kuckao u slepoočnicama, preteći da će je potpuno preplaviti, naterati da se potpuno izgubi u mislima i promaši stepenik svoje kuće, svog svetilišta. Ona je bila njen jedini saveznik: mesto na kojem je mogla da plače, a da je drugi ne vide, mesto zbog kojeg je plakala jer je tako milosrdno čuvalo njenu usamljenost, mesto gde je danonoćno minuciozno opisivala svet i tražila mu izvor, često obema rukama držeći sopstvenu lobanju u rukama, pokušavajući da mišlju dopre do najvećih tajni koje je ona krila. Sve je dolazilo odatle – iz njene stalno goruće glave – iz glavobolja i nesаница i svih vrsta bolova; ona je celog života bila jedna bolesna, usamljena žena oko koje je moralo tiho da se hoda i govori.

Isidora namršti čelo pitajući se da li je neko prozreo njenu igru, igru uobraženog bolesnika, hipohondra koji, zarobljen sopstvenom psihozom, stalno emituje željene signale: bolesna sam, tuberkulozna, škrofulozna i zbog toga sam ovako neugledna. To je bila savršena mimikrija, niko nije imao potrebe ni želje da zagleda bolesno biće, tako je njena ružnoća bila prekrivena velom, ne potpuno neprozirnim, ali dovoljno tamnim da zasenči crte lica i podari im onu fizičku rasplinutost na ivici nestanka koja je mogla pripadati svakome – i lepima i ružnima

Bilo joj je toplo i ona skide šal s ramena koji je doskora tako čvrsto privijala oko sebe. Bašta je potpuno izronila iz magle, što se dugo i polako dizala sa mokrog bilja, i sad se šepurila pod obiljem sunčeve svetlosti. Šiptar je odavno otišao. A šta je sad bio njen posao, osim da nastavi da se priprema za ono za šta živ čovek nikad nije spreman: uvek je imao još nešto da spakuje u kofer ili nepotrebno odbaci, pre nego krene na put bez povratka: još samo ovo, i onda krećem, a onda ne bi uspeo ni kofer da zatvori i već je bio s druge strane gde mu više ništa nije trebalo od onog što je tako

dugo i brižljivo pakovao. Stresla se i ponovo privila šal oko sebe kao prvu odbranu od neminovnosti onoga što ju je čekalo i krenula u šetnju po bašti.

Ovde je sve bilo na svom mestu: borovi, rascvetala višnja pored plota. Nije bilo više patuljica. Samo ona jedna. Sagla se da podigne grančicu šeboja koja je otkinuta ležala na stazi, kvareći okolni red: komšijski pas ili mačka? Kako bi sve to drugačije izgledalo, njen život, bar što se zvukova i dodira tiče, da je imala mačku, to predивно ponosno stvorenje iz faraonskih grobnica.

Misao o mački stalno joj se vraćala, sad bi se umiljavala oko njenih nogu. Zašto se nije se usudila da uzme jednu? Stara usedelica, „plava čarapa”, uvek je viđena s mačkom u krilu, ređe sa psom. Nije mogla sebi da dozvoli da joj dodaju još jednu porugu, ionako joj se rugaju celog života, ali i boje je se, za to se pobrinula. Bitka koju je vodila sa njima dole, u gradu, vodila se stalno iz početka: oni bi joj zadali udarac, ona bi odvratila nekad apsolutnim ćutanjem, nekad člankom u kojem su samo dobro upućeni mogli da prepoznaju sečicu koja je precizno zasecala u živo tkivo drznika. Mogli su samo da stoje ispred njene kuće iskeženih gubica i da sline od zavisti, ili da joj dolaze na poklonjenje onda kada je to ona odredila. Samo dva puta je njihova sečica uspela nju da poseče. Onda kad ju je, onako usput, ocrnio onaj naduveni, beogradski Evropljanin, s uvnutim brčićima, a koga će kasnije ona, vrlo perfidno, dizati u nebesa – bio je već mrtav i kao takav, bezopasan – i kad su joj obezvređili njenu ikonu načinjenu od jeftinog fotografskog papira, stakla i pozlaćenog rama – Njogoša.

Vrati se prethodnoj misli. A kada se to ona dobro osećala? To je bila vežba: vraćati se na prethodnu misao. Onda kad ne bude mogla da se seti prethodne misli, u međuvremenu zatpane digresijama i asocijacijama razne vrste, značiće da je njenog jedinog prijatelja – ako se mozak može odvojiti od tela – ozbiljno ugrozila demencija. Dobro, dobro se osećala u prirodi, pod nebesima na nekoj prolećnoj livadi? Setila se zavaravajuće knjiške priče o nevinoj lepoti pri-

rode. Slika je uvek ista, sladunjava: sama pred bogom, na kolenima, kao u pesmi Danice Marković *Galium verum*, prebire njegove biljke, ivanjsko cveće i zemlju koja se troši među njenim prstima.

Koliko je samo mrtvih trebalo da se stvori ona plodna vojvodanska ravnica u koju je njen pradeda došao iz gladne Crne Gore da tu ostavi svoj porod? Stotine hiljada godina, milioni, a zvezde su na nebu još uvek bile u istom poretku. Konačno, nije li i sve to bila laž, njena usamljenost, poza, to njeno drugo bekstvo od ljudi – prvo su bile knjige i život iz druge ruke – ta njena lična predstava u kojoj se ona pojavljuje ogrnuta crnim šalom na ivici nekog obronka, kao Bajron nekada, hromi samozaljubljeni Bajron, na litici neke grčke stene, prkoseći moru i svim vetrovima sveta. Hromi lepotan, još jedan njen izabranik kao i Njegoš čiju sliku je bila dala da se uradi u tako velikom formatu da je posetilac uvek imao utisak da to ona tera inat svim onim državnim prostorijama širom Jugoslavije čije zidove su krasili ogromni Titovi portreti, uvek slikani iz donjeg rakursa.

Muškarac mora imati u svojoj pojavi izvesnu monumentalnost koja se ogledala baš u rastu, u dobrom odnosu nogu i trupa, da bi mu ona priznala fizičku lepotu. Kao Njegoš. Kao Bajron koji je bio divna figura, i pored jedne sakate noge. Nije li samozaljubljenost i nju takla, barem malo, barem toliko da povremeno oseti nalet sopstvene intelektualne grandioznosti u svom slabašnom telu koji bi odmah ugušila, stiskajući pesnicama uvek bolnu glavu i tresući je s jedne na drugu stranu da je čovek imao utisak da želi da istrese svu njenu sadržinu i oslobodi se nepodnošljivog tereta. Taj duboki, skrivani romantizam uvek ju je pratio kao olinjali pas da zagadi njenu svesnost, njen iskusni i tačni um koji se ravnao sa malobrojnim svesnim predstavnicima ljudske vrste. A ipak, ponekad nije uspevala da mu se odupre – toliko je hvalio samog sebe – da je izlazila iz kuće, brzo, brzo, oslanjala se na drvenu kapiju ili kakvo drvo i udisala svet koji je bio sav od zvezda i crnog ništavila da bi se istog trenutka smanjila do svoje prirodne veličine.

Svemir bi je pritiskao kao teg, od velike Alise načinio malu.

Volela je i tu ljudsku fukaru, Luisa Kerola, tog vrhunskog matematičara, pisca božanstvene mašte i duhovitosti. O, da, davno su joj Englezi zavrteli mozak. Ona je bila potpuno u njihovoj vlasti – njihova *Ugly Rose*. Zašto ona nije bila duhovita kao onaj Englez, Bernard Šo, već je njena pomahnitala retorika najčešće bivala tako mučno patetična? Kuckanje u glavi bi je uvek opomenulo i dalo odgovor: bila je živo zamorče nove vrste koja se tek pomaljala kao tvrdoglava i vešto zakamuflirana visibaba koja bi uvek u februaru izvirila iz snega i leda. Imala je da istrpi i kad je budu gazili i kad je budu kidali. U tome zaista nije bilo ničeg komičnog. Komičnost sveta je prezirala, jer je njena kula bila sazidana sve od same ozbiljnosti i svaki humor bi samo podrio njene teškom mukom podignute zidine.

Zanjihala se, u glavi kao da joj se sve rušilo. Sa Topčiderskog brda čula se druga zvonjava. Dan je odmakao i nad njom se prostiralo široko, plavo, beogradsko nebo. Šta to bog još traži od nje? Da izvrne sve svoje džepove, da isprazni sve tajne fiokice, da gola i bosa, očišćena nekim dobrim dezinfekcionim sredstvom od svih ljudskih prljavština i laži – a bog zna da je i ona bila prljava i da je neobuzdana lagala – pride njemu na poslednju ispovest.

Isidora se ponovo polako saže i podiže glavice nekoliko ljubičica koje su provirivale iz busenja trave. Između travki videla se tu i tamo zemlja, crna, plodna. Ona uze malo zemlje u šaku, uspravi se onoliko koliko su joj to leđa dopuštala, protrlja je, rastvori šaku i pusti da joj zemlja polako klizne kroz prste, sve dok na dlanu nije ostala nijedna vlažna mrvica.

4.

Utorak je, ko zna koji utorak u njenom dugom životu. Okasnila je danas. Ptice su već nestale, a sunčev krug je pojeo kuću. Pošla je da navuče zavese. Jaka svetlost joj je smetala. Lakše se snalazila u polumraku. Počela je da pipa po

stolu i da izvrcé fioke. Papirna gomila na sredini sobe bila je sve veća i veća. Još juče je počela da je gradi. Polovinu će jutros upotrebiti za potpalu.

Opet je prošle noći, u polusnu, lebdela nad prašnjavim sokacima Rume. Čekala je da se odnekud pojavi majka, pogleda u nebo i pozove je da se spusti s tih praznih nebesa od kojih oseća jezu svud po telu, dok joj ledeni vetar podiže tanku spavaćicu sa izvezenim anđelčićem na grudima. Želela je, strašno je želela, da legne kraj majke pod meku perinu i šćućuri se pod njenim levim pazuhom, baš tamo gde joj kuca srce. Ali niko nije otvarao vrata na roditeljskoj kući, bila je daleka, hladna i smrznuta u svojoj nepokolebljivoj suštini koja je predstavljala samo odsustvo ljubavi. Kad bi se, lebdeći, spustila nešto niže, pokušavajući da je dotakne njen sitni, smeđi, biber crep poprskan zelenkstim mrljama mahovine, njen izlizani dovratak, kuća bi se uvek zatresla malo, odigla od zemlje i neznano kud nestala. Svaki put bi se probudila pre no što bi joj se veliki bol zario u grudi. U snovima niko ne umire, svi se uvek zaustavljaju na ivici ponora, na centimetar od noža, na korak od rake.

Isidora ne zna zašto je tako često u svojim levitacijama videla tu ne naročito uglednu kuću zidanu „na lakat“, kao što se zidaju sve kuće u Vojvodini. Ništa je nije vezivalo za taj ni po čemu zanimljivi kraj, nekoliko puta je čak pokušala da u nju uđe pre nego što nestane, ali u tom trenutku ulazna vrata bi joj se uvek, nepogrešivo, zalupila pred nosom, i ona je nalazila sebe kako lebdi nad nepravilnim praznim pravougaonikom: bio je to komad zemlje stvrdnute kao kamen, bez ijedne travke koja bi svojim lelujavim, tanušnim zelenilom budila osećaj nade. Ništa, nikada.

To je bio lako čitljiv san, svi njeni snovi su bili lako čitljivi, gotovo školski primeri iz Frojdovih „Tumačenja snova“. Nije se ni trudila posle da ga protumači, samo bi ga čušnula u jednu od onih moždanih fiokica na kojima je pisalo *Verboten* – zabranjeno, a koje su sadržavale njene lične životne materijale koji se nisu smeli koristiti u pisanju. Ta nemačka reč – *Verboten* – tako je oštro i neopozivo zvučala,

da je nikad u ove svrhe ne bi zamenila nekom drugom. Bila je to njena lična cenzura koje se nikad ne bi odrekla, čak i kad bi joj zabranili da više ikada sedne za pisaću mašinu ili uzme pero u ruku, jer ona je lagala da se ne seća majke, uvek je lagala u svim razgovorima, u svim intervjuima, u svim anketama: dete od šest godina seća se majke, makar i delimično, makar i malo: u meso zauvek ostaju utisnuti zvuci, dodiri.

U stvari, sećala se majke veoma dobro, njeno pamćenje sezalo je jako duboko. Majka je nije volela, bila je svesna njene fizičke običnosti, čak ružnoće. Zapamtila je majčine usijane, tuberkulozne oči kako je stalno prate i procenjuju, neprekidno se čudeći kako je iz nje moglo izaći tako nezgrapno, škrofulozno dete, nepravilnih crta lica, tanke kosice i tužnih žabljih očiju. Ona joj je dala to ružno ime Sidonija ne očekujući ništa od nje, ne želeći ništa za nju. Majka se ionako ničemu i nije nadala, pljuvala je krv i od mršavosti jedva stajala na nogama. Ponekad ju je dodirivala, ali samo kroz tkaninu odeće, nameštajući joj neki zavrnuti kraj, vezujući mašnicu. Jednom, dok je polusagnuta ispravljala zarozane čarape na njenim krivim nogama, Isidora je pokušala da je zagrlji svojim slabašnim ručicama. Bila je odgurnuta tako snažno da se i sada seća kako je temenom udarila u kredenac.

Da li je od tada stalno boli glava? Da li je patila od nesanice jer je majka nikada nije puštala u svoj krevet, pa je ona, budna noćima, gledala kako se na tavanici prepliću i poigravaju grane starog duda. Frojd bi rekao da, ali ona ne zna kako bi izašao na kraj sa činjenicom – koju je ona svuda poturala – da šestogodišnje dete ima nesanicu. Rekao bi da je ona to izmislila ili da je čula majku kako govori ocu: „To dete stalno dreči, dreči, poludeću od te dreke, ne da mi ni da na miru umrem.” Što je na neki način i bilo tačno. Dete je zato učutalo i otvaralo usta samo kad je to bilo neophodno, samo kad je trebalo reći *hvala*, *molim* i, retko, *ne mogu* namesto *neću* i, naravno, kad je pred ocem trebalo izrecitovati onolike latinske citate da se ponekad osećala kao telegraf na

železničkoj stanici koji neprekidno izbacuje metre i metre informacija.

Kao da je osetila olakšanje kad je mati umrla i kad su je izneli iz kuće prekrivenu belim čaršavom sa nogama napred. Sme li se to priznati, napisati, okaljati sebe: biti nevoljen od one koja te je donela na ovaj svet? Sme? Možda kod Frojda, na kauču, ali on je umro, a ovi njegovi naslednici, sve neki nedoučeni školarci. Uvek su slabi oni koji idu za tvorcem, sledbenici. Šta bi ona njima mogla da priča u poverenju doktorskog kabineta? I šta bi oni mogli da razreše i kad bi otvorili sve njene fiokice. Ništa, osim onog što je i sama razrešila: imala je šest godina kad je majka umrla, odahnula je i okrenula se ocu.

Isidora nikada i nigde kasnije nije napisala da je mati nije volela. Taj nož, sa drškom isprepletanom od tri kužne i strašne reči, zabijen u njeno srce na samom početku života, uspela je da izvadi, ali nije imala snage da ga celog pokaže svetu. A bio je divan u svojoj bespogovornosti, sjaju i glatkoći. Zablistao bi pokatkad kao dragulj na dnevnoj svetlosti, i ona bi odmah počela da krvari; prosto pravilo trojno Frojdove psihoanalize govorilo je u prilog tome da svaki pravi pisac mora biti u posedu jednog takvog noža ili nije pisac. Samo je jednom, kad je bila već više s one nego s ove strane, nekom od onih novinarčića, koji su se šunjali oko njene kuće kao lešinari otkad su osetili zadah smrti rekla da nije bila srećna – srećna? Zapravo nikad i nije upotrebila tu reč, smatrajući da ljudi i nisu rođeni da bi bili srećni i da ukoliko niste voljeni na početku, uzalud ćete se nadati da će vas neko drugi voleti. Rečenica je ostala pomalo nedorečena. Novinar je tražio više, ali nije dobio. Nije se uzalud trudila da od detinjstva održi ličnu cenzuru. Kasnije je od toga načinila pravu veštinu: laž se oslanjala na laž. Nikad nije posustala u tome i nikad je nisu uhvatili.

Zaista, preko njenih usta nije mogla preći živa istina: nije me volela. Niko, nikad neće saznati koliko se trudila da zadobije majčinu ljubav, kako se valjala po podu, ili prašini dvorišta ili noću u krevetu vičući: „Mama, mamice...” A

ona nikad nije došla, samo bi je otac ponekad podigao u naručje i pomilovao njenu oznojenu glavicu, dok je ona upijala u sebe njegov gorki miris koji je nije umirivao niti tešio, već je bacao u još veće buncanje koje onda već nisu znali kako da smire, osim šamarima. A onda su došle druge žene, maćehe, Ida. Ni reč nije napisala o njima, ne, koliko se seća, bile su tako nevažne pored oca i brata, kao da nisu postojale, a dobro je poznato da njen otac nikad nije bio sam, uvek je bio oženjen. To je bila njena osveta: učiniti nevidljivim, nepostojećim osobe i događaje koji su kvarili njenu sliku o sebi kao samodovoljnoj i nedodirljivoj personi: ništa nisu znali o njoj, osim onog što im je ona sama rekla ili napisala. A nikad nije posumnjala u to da će ona nadživeti sve, i da će je njene knjige učiniti slavnom u njenom narodu, bar još jedan vek ako ne i duže.

Oseti iznenadni napad slabosti, ovo prikazani je istine nije je više tešilo, pred njom je bio još poslednji i najteži čin: smrt je bila komplikovana rabota koja se nije mogla kontrolisati do kraja, do samog rastakanja tela u osnovne hemijske elemente: uvek je ostajala odurna činjenica leša koji se nije mogao sam o sebi pobrinuti. Od te pomisli dobi napad gušenja i kašljući izađe iz kuće.

5.

Već je sreda, četvrti dan kako ništa ne jede. Od nedelje pije samo vodu, a još uvek je na nogama. Diže se svakog jutra, kao što je to radila čitavog života, kao da to nikada neće prestati, kao da će još čitavu večnost morati čitav dan da stoji u nevidljivoj crkvi, dok se ne završi liturgija, a pop zatvori svoje umašćeno jevanđelje.

Laknulo joj je kad je i on skončao, otac, Daniilo. Terao ju je da do besvesti uči i ponavlja latinske citate i epigrame, kao da je u njima zatumljeno sve znanje ovog sveta. Kinjila je sebe neprestano samo da bi na krsnim slavama mogla, pred gostima, da napravi mali kniks i izrecituje nešto od njegovog omiljenog Propercija, da bi mogao da se ponosi

njome kraj sve njene ženske neuglednosti koje je i te kako bio svestan. I kad je na svoj zahtev promenila ime u Isidora, zvao ju je muškim imenom Isidor. Ipak mu je podigla spomenik u svojim knjigama, ponoseći se njime isto onoliko koliko se stidela majke. Tako je izabrala. Ne može ni sad, samoj sebi, da kaže celu istinu, iako su svi oni davno mrtvi, uključujući i bolešljivog brata Dimitrija, i ona nikog svog nema, i ne mora nikome da prizna da je njena sirota, od lošeg roda, mati Ljubica, učinila tako grozan zločin i skoro ubila svoj porod. Bilo ju je sramota i s tom sramotom otići će u grob, niko neće saznati.

Otac je bio velika prevara, ne mati, s njom je znala od početka na čemu je. Ne baš Strindbergov „Otac”, ali ipak dovoljno sebičan da je u trinaestoj godini izda i drugi put se oženi. Kad je objavila zbirku „Hronika palanačkog groblja”, zahvalila mu se, njemu, izmaštanom ocu, onome koji joj nikad nije dozvoljavao, kao ni majka, da zaboravi da je ružna devojka koja će ostati neudata i neće imati svoje dece. Ali već je bio mrtav, za života mu ništa nije posvetila, osim svojih dečjih i devojačkih suza. A i ta posveta, ako se pravilno pročita, osuda je, strašna osuda onog manijačkog, muškog mentaliteta zbog koga je proključala njena *pseudologia fantastica*. Trebalo ih je sve po redu iznova izmisliti da bi bili podnošljivi. Zato joj je i zakucavao u glavu sve one latinske citate od kojih joj je bivalo teško, ali ih je učila i učila kako bi ga zadivila i kako bi je zbog toga više voleo, njenu pametnu glavicu, ako već ne može njeno telo i njene razrogačene uplašene oči, uvek spremne da se zaklope kao školjke.

Nije prestao da je zove Isidor ni kad se zadevojčila. „Moj pametni Isidorčiću!”, govorio je, a ona se stresala od neke unutrašnje muke, od nečega što nije prihvatilo to muško ime i trčala je u kupatilo, podizala bluzu i gledala u ogledalu svoje male dojke: u stvari, nije bilo potrebe za tim, bilo je to samo zbog vizuelnog kontakta sa samom sobom, sa sopstvenim identitetom. Ja sam ja, ko sam ja? Superego je tražio: Ja sam on. Ego se borio i vikao: Ja sam ona! Isido-

ra je bila ono drugo što je od njene dvanaesete godine ostavljalo krvave mrlje po rublju, i što ju je u početku bacalo u crni očaj. To drugo bilo je stvarni dokaz da je ona Isidora, a ne Isidor na čemu je tako bezazleno, a ipak okrutno – kao da je nešto slutio – i dalje istrajavao njen otac. Samo zbog toga je bila ona, njemu u inat, sve ostalo što je bilo vezano za ženski svet nije bilo preterano primamljivo ni zanimljivo: mirisalo je otužno na muku i znoj, prljavu posteljinu, užeglo mleko, podatnost i ropstvo.

A, ipak, nije se usudila da mu kaže da je ne zove više tim muškim imenom, da je sada sve gotovo i da se između njih isprečila provalija pola koju je morao on da pređe – jer majke nije bilo – i lagano prihvati svoju kćer Isidoru u naručje. Nikad mu neće oprostiti što je nije prihvatio onda kad joj je bio najpotrebniji. Namesto toga, tuđe žene su se motale po kući, a ona je izigravala kućnog pajaca koji bi se spremno namestio u pozu za recitovanje Propercija – otkud je baš njega izabrao, njoj je uvek bio draži Vergilije – kad god bi zazvonilo zvonce na vratima. Da, sigurna je, „Hroniku” je posvetila njemu, ali s podmuklom mišlju: nek se mrtvi raduju mrtvima, a nek oni koji znaju da čitaju, pročitaju ono što je ispod slova.

Bacila je na gomilu papira još nekoliko ispisanih listova. Sto je sad skoro bio sasvim prazan. U desnom uglu nalazila se samo još jedna hrpa papira na čijoj je prvoj strani rukom bilo napisano „Druga knjiga o Njegošu”. Ušla je u spavaću sobu i sela na neraspremljeni krevet pored kojeg je na nahtkasni stajao crni bakelitni telefon. Napolju je zahladnilo, a njoj je, začudo, bilo vruće, iako se vatra u peći već odavno ugasila: u njoj su tinjali još samo neki ostaci papira. Opet se setila da gotovo ništa nije jela već gotovo četiri dana. Osećala je kako joj iz tela polako čili snaga i izaziva nesvesticu. Bilo je tako prijatno, to njihanje, kao u polusnu. Jednom je pročitala kako je neka starica u Kini samu sebe mumificirala, gladujući iz dana u dan. Njoj to neće poći za rukom. Ili hoće? Nije osećala strah, samo strepnju da li će sve uspeti da dovede do kraja, da li će predstava imati dos-

tojan finale? Nasmejala se, ako je to bio osmeh, to krivljenje tankih, beskrvnih usana koje kao da i nije više pripadalo živom stvoru. Bila je zla, ljudi su zli, žene su zle, ona je žena, ona je zla. Sofizam nikad ne greši, samo ga treba ispravno postaviti.

Zamalo da padne sa kreveta. Uspaničeno je podigla slušalicu telefona koja joj dvaput ispade iz ruke, sve joj je ispadalo iz ruke, opraštala se sa životom. S mukom okrenu nekoliko brojki i promuca:

– Leposava, Isidora, doći ćete u subotu kao što smo se dogovorile?

S druge strane se čulo krčanje u žicama, a potom se javio razliveni, nedefinisani glasić koji je mogao pripadati devojci ili dečaku koji još nije mutirao. Isidori je uvek bilo malo nelagodno od tog glasa, ali sad uguši u sebi pravu odvratnost i još jednom ponovi:

– Onda, čekam vas. Vi ste moj svedok, veliku ulogu vam dodeljujem...

Isidora ispusti slušalicu iz ruke i pade naznak na krevet. Osetila je duboko gađenje nad sobom. Zar zaista nije imala nikoga drugog kome bi priredila predstavu čitanja rukopisa „Druge knjige o Njegošu” pre nego što je spali? Ali ko bi osim ove usedelice Leposave St. Pavlović imao snage da ceo dan pobožno sluša njeno čitanje, i da posle potvrdi da je saslušao celu „Drugu knjigu o Njegošu”, a morala je nekome u ušima ostaviti svedočanstvo o postojanju rukopisa. To je bio deo čitave predstave i ona ju je morala odigrati do kraja. U daljini su gromko zvonila večernja zvonca, devojčica je prošla pored bašte na biciklu čije je zvonce nekoliko puta zacijukalo, na očevim vratima je opet neko zvonio. *Zar je tako teško umreti?* odzvanjalo je u njenoj glavi Vergilijevo pitanje.

6.

Polako se digla, noge kao da su joj već otkazivale poslušnost. Sedela je dugo na krevetu. Četvrtak je, april

1958, a u njenoj glavi zvoni školsko zvonó koje označava početak prvog časa. Bilo je to davno – koliko godina? koliko godina? – u Pančevu. Imala je devetnaest, pa odjednom dvadeset i devet godina. Početak dvadesetog veka zjapio je na sve strane i kao svaki početak tulio nešto o progresu. Isidora nije volela decu. Škola je bila mesto, zgrada, učionica gde se nikada nije dobro osećala. A kad se to ona dobro osećala? Seti se pesme *Galium verum*. Uvek se treba setiti pret hodne misli, mozak to zahteva, tu vežbu, da bi ostao budan i svestan.

U Pančevu je to bilo. Trebalo se svakodnevno suočiti sa trideset pari ženskih očiju. Neke su bile znatiželjne, neke pospane, neke su kao bubašvabe sijale tvrdim sjajem neuništive gluposti, a neke su nemilosrdno premeravale njenu skromnu pojavu: uvek ista smeđa haljina do pola listova kojoj je jedini ukras bila bela uštirkana kragnica, smeđe cipele koje su se kopčale sa strane metalnim dugmićima i obavezni šal koji joj je pokrivaó pola leđa. Valjda su je i tada bolela leđa, šta zna? Kosa je bila siva od kad se rodila, tanka kosa miš boje koju je uviljala u neuglednu punđu, dok je napred bilo nekoliko viklerima poređanih talasa. Ta smeđesiva pojava bila je srednjeg rasta, uvek pomalo pogrbljena, a lice joj je bilo nesumnjivo žablje, tome su naročito doprinosile oči, zelene, velike, izbuljene, sa širokim, debelim kapcima koji su se dizali i spuštali lagano, kao školjke koje se otvaraju i zatvaraju gutajući planktone. Kada bi zadržale svoju pažnju na nekome, izazivale su tešku tugu i teskobu u grudima neznanca ili neznanke; bile su to nimalo lepe oči, ali oči koje su opominjale i tražile odgovor na prastaro Vergilijevo pitanje: *Zar je tako teško umreti?*

Uvek se poštapala latinskim, što bi je, znala je to, uvek malo udaljilo od običnog sveta. Ali to pitanje bilo je nesnosno i za one koji znaju latinski: *Zar je tako teško umreti?* Zar je čovek od pojave, koja je nosila zagonetno ime Isidora, a ne prosto Sidonija, baš uvek morao da dobije prljavu krpú u lice – sopstvenu smrt, da bi bio *égal* sa njom? Da li je on to odgovorio na njeno neizrečeno pitanje – visoki mladić

sa kojim se sudarila u školskom hodniku – ili se njoj samo tako činilo, pa mu se okrenula čitavim telom u silnom naletnu radosti što je neko ne samo razumevao već i čitao njene misli.

Ali u Pančevu se nije desilo ništa, ništa, samo je ona bila malo zaljubljena u tog visokog mladića Petra Krančevića, ali to nije bilo ništa, komplikacija, stajanje pred ogledalom duže no što je potrebno, šlingeraji na rublju, malo somota i svile. Samo je tada pokušala da se preda onom strašnom i odvratnom činu u kojem su se preplitali ljudski udovi kao kraci hobotnice. Šopenhauer je bio u prayu kad je rekao da bi ljudi umrli od smeha kad bi sami sebe videli u tim trenucima. E, pa ona je videla sebe i Petra u tim trenucima. Njena svest je sve videla unapred, sebe nagu na krevetu i njega preko sebe kao neku veliku raskrečenu bubu sa maljama po leđima. I šta je uopšte značilo sve to – pozajmljivanje novca kockaru koji je imao lep glas, olajavanja po Pančevu, Atanasije koji joj se nije skidao s vrata, štiteći reputaciju svog razvratnog sina.

Svest je bila njena gospodarica i ona nije dozvoljavala da čula potpuno preplave njeno biće hormonima: bila je stalno na oprezu.

– Skinite se, ili hoćete da to uradim ja, nije vam valjda prvi put? – rekao je Petar dok joj je vukao rub njene čipkane bluze sa ogoljene ključnjače.

– Da, prvi put je, zašto vas to plaši, neću vas zarobiti kao neke... ja sam... ja sam ja. – A potom je legla na krevet tako rešena da obavi ono što mora da se na njegovom licu mogla videti neka vrsta zapanjenosti.

Za trenutak je ostavio samu, tako polugolu na krevetu, i počeo da skida odeću sa sebe. Držala je čvrsto zatvorene oči, a potom ih naglo otvorila. Valjda se tada i završilo sve. Stajao je pred njom potpuno go, a između nogu mu je visilo nešto neopisivo ružno, neka živa forma koja je postojala sama za sebe i čiji je jedini zadatak bio da anestezira žensku jedinku i položi u nju svoje seme. Smučilo joj se i ona ga je jako zagrlila samo da ne gleda tu sliku, a on je mi-

slio da se onesvestila od strasti – postarija nevina devojka – a ona je u glavi obrtala samo jednu misao: „Bože, daj samo da se ovo brzo završi!” Ono što je usledilo koštalo ju je malo krvi i nekoliko nekontrolisanih trzaja. Probila je opnu sve- ta, nije on ništa učinio – bio je samo oruđe – ona je to učini- la kao što sve ženke to instinktivno rade kad privuku mužjaka. Isidora je skupila usne i poljubila ga u pupak: odavde je kuljao svet, sad je i ona videla kako se stavljaju okovi i staje u vrstu, ali ih nije htela za sebe. Povukla se ma- lo, sela na ivicu kreveta i počela da navlači suknju, a potom da zadeva igle u kosu.

– Znaite, ja ne mogu, ja sam vam veoma odana, ali ovo, vi ćete razumeti, ili možda nećete, ali naprosto nisam za to, nisam mislila da ljubav podrazumeva ovo... pa ovo – reče i pokaza rukom na krevet.

Ništa nije razumeo. Gledao ju je s nerazumevanjem, tu ružnu devojku koju je uz malo nelagodnosti počastvovao svojim mladim telom. Kroz glavu mu prođe misao da ona i nije žena, a ako nije žena, onda je sam đavo koji izigrava sveca. Bio je na izvestan način poražen.

– Doći ću sutra pred školu da vas sačekam – reče tek da bi razbio neprijatnu tišinu. Već je znao da neće doći ni sutra, ni nikada više, jer u ovoj transakciji on je bio taj ko je bio kurva i bio je plaćen za to.

Isidori se na licu pojavi neki izraz drskosti, dok ga je posmatrala kako otvara vrata njene podstanarske sobe, vi- sok, plećat, lepe glave, a ipak je ona ta koja je odnela pobe- du. Ili nije? Nije mogla da ih potuče njihovim oružjem, a sopstveno nije imala. Tako se povukla na ivicu puta i po- smatrala. Uvek će ostati ona koja posmatra i nikad neće spomenuti Pančevo: ona tamo nije bila.

Kada je Petrov otac podigao optužnicu kojom ju je proglasio za nemoralnu osobu, Petar ništa nije priznao, a ona je posle dugog i mučnog suđenja, dok su je pratila olaja- vanja pančevačke čaršije, priznala da je nečeg tu i bilo – mo- rala je da se suđenje ne bi nastavilo – i tvrdoglavo ostala u Pančevu. Petra je, ipak, ispratila na lađu kad je krenuo za

Sremsku Mitrovicu, dok su ih pratile oči zabrađenih banatskih snaša, podignutih na prste, izbačenih glava na svojim kibicfensterima, sa dobro zakračunatim prozorskim krilima. Isidora je namerno poljubila Petra u čelo i usta, kao da se opraštala od sebe nekadašnje. Od tada nadalje ona će biti u celibatu. Njena sudbina je počela da dobija oblike, ostalo joj je samo da fino izvaja ivice i okruži se potrebnim enterijerom. Njena beogradska slika gradila se sad sama od sebe. Pančevo nikad više nije pomenula. Deset devojačkih godina bačeno je u Tamiš, zajedno sa majkom, ocem, Petrom, ljubavlju koja se jedva tako mogla nazvati i sudskim poniženjima. Nikad ona više neće biti ponižena, biće dovoljna sama sebi, naučiće da bude sama, a time i moćna: kad vam niko ne treba, vaša moć je bezgranična.

No, ipak se sad setila Petra s nekom vrstom ljubavi: bio je njen jedini muškarac, biće koje ju je oslobodilo lanaca nevinosti. Od tada će ih – one dole iz grada – mirno slušati kako raspredaju o tome da li je ona *virgo intacta* ili ne.

U tome će glavnu reč kasnije voditi ona beogradska ništica od čoveka, suva nezalica i bonvivan, Milan Bogdanović. Beograd je, kao i sve velike varoši, imao nekoliko takvih kulturnih idiota koji su vukli svoju stražnjicu, po potrebi i poveliku leptir mašnu, od prijema do prijema, od književne večeri do književne večeri, a sve s ciljem da budu viđeni. Bili su gori od žena, te hulje, arhihulje, koje nikad nisu ništa pošteno napisale ili uradile, osim što su se udvarale i jednom i drugom polu, i jednoj i drugoj vlasti. On ju je na onoj večeri na Kolarcu, posle povratka iz Norveške, pozvao da izađe za govornicu oslovivši je sa: gospođice – iako je ona tada već za sve bila udova Stremnicki. Taj podlac se usudio da joj se javno podsmeva, jer je bila usedelica, stara devojka, za njih nerazdevičena. Sliku o onoj drugoj Isidori, koju je ona sama stvorila, on nije poštovao. Skot. Mogla je da zamisli i da bi takav izrod mogao tražiti i njenu ekshumaciju, kako bi potvrdio svoje sumnje. E, pa grdno bi se razočarao.

Sva se stresla. Valjda će je mrtvu ostaviti na miru.

Noć je pala i svetiljka sa ulice razlivala je svoje mlečno svetlo po podu sobe. Noć između četvrtka i petka. Toga je bila svesna. Imala je temperaturu. S poda su na nju jurišale neme utvare i terale je da se bacaka s jednog kraja kreveta na drugi. Sanjala je sneg, velike bele udoline, glatke kao glazura na torti. Slatko je bilo utonuti u taj beli beskraj i u njemu hladiti vrele ruke i obraze. Možda i nestati. U Norveškoj su joj rekli da je to najlepša smrt. Pet dana ništa nije jela i sneg je već počeo da je zatrpava, ali ona je bila sva vrela i on se odmah topio i curio sa nje, vlažeći posteljinu.

Putovala je u Norvešku vozom. Tako je mogla da vidi sve, sve ono o čemu će kasnije pisati, a nikad neće videti. Pariz, London, Berlin. Sve je proračunala. Njena skromna sredstva mogla su da podnesu samo jedno ovakvo putovanje, kasnije, kad dođe penzija, ni toga neće biti. Uostalom, njen otac je govorio: „Idite, sve ja to mogu zamisliti.” Prešli su na tlo Skandinavije kod Skageraka. Voz je potom samo skliznuo u zemlju snega i leda kao da je najednom umesto točkova dobio saonice – za svaki par točkova po jedne saonice. Gžegož Borovski, mladi čovek, lekar s dugim bakenbardima i lepo negovanom bradom, s kojim je na nemačkom razgovarala u kupeu, iskrcao se još u Berlinu. Isidora je dugo sa prozora pratila njegova široka leđa kako se probijaju kroz staničnu gužvu, a onda nestaju u pari lokomotive. Da li joj je tada palo na pamet da se uda ili je to došlo kasnije, kad je pisala „Pisma iz Norveške”?

O, imala je ona mnogo ženika, svi su čučali u njenim knjigama: koliko puta se samo nalazila pred oltarom, da bi napustila mladoženju i okrenula se nekom drugom: Bajron, Šeli, Skerlić, Njegoš. Tada, dok je voz stajao na berlinskoj stanici, pomislila je zašto da se ne uda? Dovoljno je da ovom mladom Poljaku koji je nestao u gomili sveta da novo ime, koje je tako lepo zvučalo – Emil Stremnicki – umesto onog prostog Gžegož Borovski koje je on izgovorio prilikom

upoznavanja, i da ga pravovremeno ubije. Jedva je sakupila novac za ovo putovanje, ali s njega će doneti sva svoja izmaštana putovanja – pa i ono o putu u Maroko na tegljaču – muža i knjigu o Norveškoj. U „Pismima” će pažljivo koristiti zamenicu „mi”, i ko će ikad saznati ko su bili ti mi Gžegož/Emil i ona, ili ove dve neudate devojke iz Linca koje joj prave društvo i s kojima će se pentrati po norveškim brdima.

Imperativ vremena je u pisanju to „mi” ne samo dopuštao već i podsticao; bila je to mala stilska podmetačina, skromnost autora se morala podrazumevati. A zašto da autor bude skroman? Da, bila je to Isidorina druga velika spletkarica, budući da je u Beogradu već vodila isplanirani život usamljene intelektualke koju je trebalo doraditi do najsitnijih detalja. Imala je dovoljno vremena za to. Poravnala je pled na nogama i obratila se svojoj saputnici, mladoj Johani, ukrućenoj pojavi sa premalim šeširom na glavi koji je činio smešnim njeno glomazno lice:

– Zašto putujete baš u Skandinaviju, zar Vi nemate dosta svoga snega i leda u Alpima?

– Ali posle Alpa postoje i drugi predeli Evrope, gospođo, a posle Skandinavije nema ničega, samo belina do Arktika, kraj zemlje, znate, svi to tako zamišljaju. Treba videti da li je baš tako. Možda od Arktika vode i drugi putevi?

Devojka je bila začuđena, ali ne i uvređena. Ne zna tačno iz koje to zemlje dolazi ova starija dama, ali trudi se da bude ljubazna. Ukoliko već putuju zajedno, i to u istu zemlju, onda nije zgoreg pronaći još kojeg saputnika: ona je bila praktična kao i svi njeni sunarodnici – ništa se nije trošilo uzalud, pa ni reči. Šapnula je nešto svojoj prijateljici Ani, ljupkoj devojci sa knjigom u krilu, i ova je prozborila:

– Da, zar Vas, kao i nas, ne zanimaju novi putevi? Otkrivaćemo ih zajedno, unapred se radujem tome. Što nas je više, to bolje. U onoj ledenoj usamljenosti na koju ćemo naći... – Devojka je začutala, sa suprotnog sedišta nije bilo odgovora.

Devojka ponovo pokuša, bila je neposrednija od Johane:

– Putujete sami, nije li to neobično u današnje doba!

– Mislite, putujem bez muža? To ste hteli da kažete. E, pa moram da vas razočaram, ja i nemam muža, a po svojoj prilici neću ga ni imati!

Johana uskoči u razgovor sva crvena od nestrpljenja:

– Vi ste feministkinja, sigurno ste feministkinja. Ana i ja nameravamo da se pridružimo sekciji u Beču.

– Gospođice Johana, do sada sam Vas mogla oslovljavati sa gospođo i ništa se ne bi promenilo. Mene ne interesuje imate li Vi muža ili ne, a o feminizmu ne želim da govorim, to je besmislena i odurna tema. To je političko iskorišćavanje žena. Kad to budete shvatile, neće vam pasti na pamet nekakva sekcija i gubljenje vremena na feminističkim skupovima.

Bila je gruba i direktna. Zašto bi ove dve ljupke glave, u kojima nema mnogo toga što bi zadivilo svet, žrtvovalе sebe na oltaru neke smušene ideje i završile kao ona – neudata, bezdetna žena koja je morala svakome da potura svoju nesumnjivu inteligenciju, kako bi se pravda barem malo okrenula na njenu stranu. Johana začuta i spusti glavu prijateljici na rame.

Isidora je bila zadubljena u svoje misli. Obrtala je u glavi ime Emil Stremnicki i iznenada mu dodala dr. Malo je poskočila od iznenadnog saznanja da i ona sa ovog puta može doneti i sopstveni doktorat iz filosofije sa Berlinskog univerziteta. Ta mogućnost je ozari i ona počе da broji koliko toga dobija ovim transakcijama, i ubrzo ustanovi da je količina toga pozamašna, i da će godinama moći da je koristi, a da niko neće moći da dokaže suprotno: Srbija je mala, u Prvom svetskom ratu, ko bi se još bavio njenom biografijom. Daće vest u *Politici* da je njen muž doktor, da, doktor Stremnicki, a ne neki Gžegož, izdahnuo u vozu ka Berlinu. Neće više biti usedelica, a ni ona koja je završila ponižavajuću učiteljsku školu. O, to će biti treća, četvrta, ili peta velika laž. Odjednom joj je bilo lepo, nisu je više mučile loše

misli. Laž, takođe, učestvuje u ljudskom životu, i to mnogo više nego istina. Ako je njen život upravljen prema onoj višoj, nadzemaljskoj pravdi, a sve govori da jeste, i istini koju samo retki dosegnu, zašto bi njen zemaljski život bio izložen ruganju i gnusnim ogovaranjima. Zašto bi se njena pamet – njen čisti um – stalno stavljala na vagu na kojoj je na drugoj strani čučao muž sa nekom decom.

Voz je ulazio u Kristijaniju, i ona je veselo doviknula sa prozora Johani i Ani koje su još uvek sedele:

– Dođite, ovaj grad nosi divno ime Kristijanija. Nekada se zvao Oslo, kao što verovatno znate, a sa ta dva „o” nije ni u kome mogao probuditi nadu da će videti veličanstvene krajeve, suviše je kratko i odsečno, više bi odgovaralo nekom austrijskom gradu, šta mislite?

Johana se opet zbuni, osetivši malu žaoku i u ovom pitanju, ali mirno stade uz Isidoru na prozor, držeći rukom šesir da ne odleti i odgovori:

– Vi to kao da čujete reči kao neke muzičke kadence. To je lepo, ali za druge može biti netačno, znate, niko nema apsolutni sluh, pa nijedan jezik nije tako uzvišena muzika, bez grešaka i padova.

Isidora okrenu glavu i pogleda Johanu u oči. Njene oči bile su inteligentne i žive, oči nekoga kome ništa nije moglo promaći. Prevarila se u proceni starije devojke kad ju je prvi put ugledala, možda je to bilo zbog šeširića, zbog te smešne pojedinosti. A koliko ona mora biti smešna drugima u svom učiteljskom paradnom kostimu, s belom bluzicom i kamejom pod grlom?!

– Nemojte se ljutiti, i ne znate koliko srpski i nemački nalikuju, tvrdi su, načinjeni od sve samih konsonata, a francuski je čista pesma. *N'est pas?* Izvadila je svoj notes i olovku od kojih se nije odvajala i zapisala nekoliko rečenica. Devojke su pomislile, u prvom trenutku, da iz tašne vadi ruž i pudrijeru. Videlo se da su iznenađene. Još bolje, pomislila je Isidora, imaće o čemu da pričaju.

Gorela je. Sneg se otopio. Svuda oko nje dizale su se veličanstvene norveške šume ispresecane fjordovima. Noć je

bila nemirna na Brdu, sva od laveža pasa i nekih automobila koji su odlazili i dolazili. Sve njene godine gorele su u njoj i sve se lagano pretvaralo u snežnu prašinu koja je vejala i vejala na nekom vetru koji nije dolazio ni iz Norveške, ni iz Vojvodine, ni sa Lovćena; bio je to nezemaljski kovitlac koji je sve vukao u crnu rupu svemira, a tamo je carevala tišina. Bio je četvrtak, još uvek je bio četvrtak, a možda već i petak? Kao da je padala u nesvest, pa se posle dizala, sama. Još je vreme nije progutalo, još je pamtila njegov klevasti hod i kako joj je s godinama telo slabilo, nestajalo, smanjivalo se pod njegovim snažnim stopama, dan za danom.

A onda joj se opet vrati Norveška. To iznenadno sunce koje se pojavljivalo rasprskavajući se nad fjordovima i more, bezmerno more i tamo gore, još gore po meridijanu, Hiperboreja, zemlja mrtvih ka kojoj hitamo svi, a kojoj se i ona onda približila, da bi sad bila sasvim spremna da u nju uđe. Osećala je kako kapljice znoja klize niz njeno telo. A bila je još mlada tada, ali sa iskustvom bratovljeve i očeve smrti. Kako je samo obilazila Zemunsko groblje i čučala nad pločama sasvim nepoznatih ljudi, pokušavajući da shvati: bio je čovek i sad ga više nema – preselio se u Hiperboreju. Norveška je bila sasvim blizu, dalje se nije moglo. Valjda su otud njeni stanovnici, mahom plavi, koščati i visoki ljudi nosili neku neprozirnu ukočenost u očima, ono nešto što Englezi zovu *stiffness*, a vezuje se za ukočenost leša. Otuda to nerazumevanje pri prvim susretima. Posle bi se otkrivali i delali poput svakog živog stvora, ali ipak urednije i disciplinovanije od njenih sunarodnika dole na jugu.

Dve drugarice koje je srela u vozu pokazale su se kao izvanredno društvo: nisu bile previše pametne da bi ugrozile njen primat, ali ni previše tupe da se s njima ne bi mogao voditi kakav sasvim ozbiljan razgovor. No, nije bila sama, i to je bilo ono što je najvažnije. Nije plašila meštane svojom usamljenom figurom, jer oni su znali da se niko ne upućuje sam u te duboke norveške šume i da bi ona mogla biti samo kakav zao duh koji se digao i krenuo da ih uništi, što se nije retko dešavalo ribarima u ovim surovim vodama: samo bi

pokatkad nestali u dubinama i otplutali prema Hiperboreji i nikakvo dozivanje uplakanih žena i dece nije ih moglo vratiti.

Isidora se smestila negde između divljenja i straha pred tim veličanstvenim predelima i zapisivala, stalno zapisivala da joj nešto ne bi promaklo, i da to nešto ne bi bilo i najvažnije od svega što je videla. Njene dve drugarice često su je ostavljale daleko iza sebe, jer je ona predugo sedela na kakvom deblu ili kamenu i zapisivala imena mesta, ljudi, zvukove jednog jezika pretvorene u srpske ortografske znakke, i koji nije znala i koji je podsećao na zvukove jelenskih rogova, tako je bio daleko od nje: ostrva Alstn i Hestmand, snežno polje Svartizn, planine Jostdela. Fjord Nurfjur sa svoja tri jezera. Sećala se i magle koja bi se iznenada potpuno digla iznad norveških šuma i dozvolila suncu da pozlati čitav predeo.

„Pisma iz Norveške” je objavila po povratku iz Norveške da više nikad i nigde ne otputuje. Sve ostalo mogla je da zamisli. Ali niko nikada neće moći reći: ona nije bila tamo. Za to se u svojim tekstovima svojski potrudila. Ostavila im je eventualno zbunjenost, jer oni nikad ne bi shvatili, niti će, kako jedan fantasta poput nje može stvoriti život oko sebe, raskošan kao one viktorijanske haljine nalik na oklop ispod kojih se vrtelo živo ljudsko biće, sa svim svojim manama i nedostacima.

8.

U petak joj je bilo mnogo bolje. Celoga dana je bila na nogama i pakovala slike i knjige u dva velika kofera, ostalo je bacala u vatru, a toga nije bilo mnogo, samo koncepti, jer ona je objavljivala sve što bi napisala, imala je takvu moć predubedenja o vrednosti onoga što piše da joj ni Gete nije bio do kolena. Bila je sigurna da je uspostavila jedan novi poredak u srpskom govoru i mišljenju. To je bila njena zasluga i neprikosnoveni dar ovom polupismenom narodu.

Mislila je tako, nije mislila na bolove, vrućicu i beli čaršav u ormanu, ona mora biti svesna do kraja.

Jutro je donelo olakšanje, bar prividno. Izašla je iz onog vrtloga snega i leda, ali sad joj je opet bila vrućina. Već peti dan ona se pakuje. Zna da će u subotu umreti, zna to, odnekud zna. Tada je već bio mrtav i Hrist, taj najveći egocentrik u istoriji čovečanstva. Odakle mu ideja da svojom žrtvom može iskupiti sve što su ljudi zagadili na zemlji? Jednom je pomislila da mu se posveti i zamonaši, ali čovek je mogao lako biti monah u svetu u kojem niko nikog ne primećuje. Dovoljno je da začuti, a ponekad malo unjka, da se ne meša sa svetinom i eto sveca! Ona je to i učinila, s malom ispravkom: naterala je svet da dolazi k njoj jednom nedeljno.

Prevrtala je knjige po sobi, skidala slike sa zidova. Ne zna koliko je dana već u vrućici, zna samo koliko dana nije jela. Teško se kreće. A mora još toliko toga da pripremi. Do ruku joj dođe knjižica „Saputnici” i ruka joj zadrhta. Bio je rat, Prvi svetski rat, a ona je u svojoj knjizi plakala nad sobom, nad sopstvenom glavoboljom i usamljenošću onako kako su u to vreme radili Francuzi i Nemci, pesnici. Kakva raskoš, kakav luksuz za jednu srpsku, nadobudnu glavu.

A kad su izašli „Saputnici” i „Pisma iz Norveške”, ona je premrla, seća se da je danima čekala *Srpski književni glasnik* i kad ga je dočekala, pala je na kolena, i plakala, plakala presamićena preko perjanih jastuka; tako smešna scena, kao u pozorištu – prolazilo joj je kroz glavu sada – a nije mogla ništa, toliko je bolelo jer ona ga je volela, samo njega od živih je volela i sve je to njemu bilo upućeno, sva ta pisma Skerliću, oduvek otkada ga je prvi put ugledala, otkada je čitala sve što je on potpisivao.

Konačno, ona je ta „Pisma” i „Saputnike” napisala njemu, njemu koga je obožavala, a on je sapleo na prvom književnom koraku, kao što stariji dečaci sapliću devojčice, grohotom se smejući njihovoj nespretnosti. Zar je mogla od njega tako nešto da očekuje? Evropljanin, intelektualac, tako retka zverka u Srbiji; pri tom, nije kratkovid, niti hrom,

visok je i ima predivnu glavu. Nazivala ga je fićfirićem u društvu svojih jednonenedljnih posetilaca, samo da bi sakrila svoje beskrajno divljenje. Bilo je strašno, to kako ju je pokosio u *Glasniku*. Kritika književnog kritičara i ambiciozne političke figure, Jovana Skerlića, najdarovitijeg intelektualca kog je Srbija imala, zatvorila joj je sve vidike. Magla je – „u njenoj glavi je magla”, napisao je – bila svuda oko nje, seća se da nije mogla da dođe do daha, hodala je ulicom kao slepica. Toliko reči, metafora, slaganja, stilskih figura, toliko znanja o Norveškoj, toliko sentimenta u „Saputnicima” – pa, dobro, možda previše sentimenta, možda previše te romantike – da bi je on samo prezrivo odgurnuo jer trebalo je ići u rat – da li samo to? – a ne baviti se osetljivim pitanjima ljudske duše, u ratu nema duše, ima samo fizikosa koji nasrću na druge fizikose. On nije imao dušu, to je bila njegova jedina mana, ali, shvatila je instinktivno još tada, i njegova velika privlačnost.

A onda se jednog jutra – dobro se sećala tog jutra – obrela u Skerličevoj kancelariji. Ušla je u prostorije *Glasnika* rano izjutra, znajući da on prvi dolazi. Ne zna kako su je držale noge. Sela je pred njim na ivicu stolice – iako nije bila ponuđena – stidljivo nagnuta napred sa rukama koje su u krilu mirno držale tašnu i šešir. Šešir je bila skinula još u predsoblju. Rekla je:

– Želela sam da vas upoznam, jako me je pogodila vaša kritika. Doživljam ovo suočenje kao samomučenje, nadam se da ćete mi dozvoliti da ga obavim do kraja.

Nije bilo nerveze u njenom glasu, glas je bio čvrst, ali i čudno ženstven, dok ga je netremice posmatrala svojim sveupijajućim pogledom od koga je njemu bilo muka, toliko da je spoznao da ju je zgazio baš zbog tog pogleda koji do sada i nije video, ali ga je slutio – lebdeo je taj pogled nad onim nemogućim, razvučenim, lepljivim rečenicama iz njene proze, tako tugaljivim da je morao da pere ruke posle svakog okretanja listova knjige.

Skerlić je bio iznenađen, zatečen, sve u isto vreme što se ovom čoveku retko ili nikad nije dešavalo, budući da je

odmalena radio kao *cortebert* koji je nosio u desnom džepu svog besprekorno ispeglanog prsluka. Odjednom on odgovori na francuskom stavljajući taj jezik kao prirodnu branu između nje i sebe i ne znajući da li će ga ona razumeti ili ne:

– Je ne comprends pas, Madame, de quoi vous parlez?*

– Je parlais de votre prétention. Qu'est-ce que vous pensez être, un dieu? C'est intolérable**. – Treba se skrušiti, gospodine Skerliću, skrušiti – ona iznenada pređe na srpski kao da je htela da ga time uvredi – a vi ste tako oholi da postajete komični. Pada li vam ikad na pamet da ste i vi samo prašina, prašina, gospodine Skerliću.

Skerlić je ličio na pantera koji se sprema na skok i koji u svojoj ledenoj predatorskoj prirodi ni zvuka ne ispušta iz sebe, čak mu se ni brk ne pomera. Onda se seti ko je i da pred njim sedi samo jedna žena koja pokušava da piše i koja je, kao mnoge druge, verovatno zaljubljena u njega – Oh, ces femmes*** – a ova je bila baš ružna, ružna i od toga mu je još više bilo zlo. Lako je bilo onima što su bili jaki i lepi razvaliti jednu srpsku šamarčinu, teško je bilo čak i vrhom paunovog pera dodirnuti one druge. To je ona prokleta slovenska duševnost koje nije mogao da se otarasi i kraj sveg svog moralnog i naučnog umeća, i kraj sve svoje gvozdene discipline i volje.

– Nisam hteo da vas lično povredim, to je naprosto moja dužnost, književna kritika, nacija traži od nas... – Nije mogao da završi rečenicu, sve je izgledalo beznadežno lažno pred ovom ženom koja je imala smelosti da otvori nje-gova vrata.

– Naciju poštujem, gospodine Skerliću, ali sam malo obazrivija od vas, opaka je to i nemilosrdna reč. Da li biste vi svoje jedino dete stavili na žrtvenik nacije? Ne, devojčica će ici u francuske škole, a vi ćete u diplomate, što dalje od

* O čemu vi to govorite, gospodo?

** Govorim o vašim pretenzijama. Šta mislite da ste bog? To je nepodnošljivo!

***O, te žene!

svakog bojišta. Ne zameram vam, na kraju, svako čuva svoju kožu, ali ne bih zbog toga tako visoko dizala svoj barjak.

Znala je sve o njemu, naravno, ljubav obavezuje i kad nije obostrana. Digla se i pružila mu ruku. Nije imala rukavice, a koža na nadlanci bila je tako tanka da se videla svaka žilica.

– Biću slobodna da vam pošaljem prevod jednog norveškog pisca, Bjersona. O mojim radovima nećete imati prilike da pišete. Ja se povlačim. Uništili ste me. S bogom.

Skerlić samo klimnu glavom i stavi naočare. Pred njim je bila gomila uredno složenih rukopisa. Za njega Isidora više nije postojala. Prevod koji je uskoro stigao nije objavio. Bila je to sasvim mala osveta za uznemiravanje koje je tog jutra doživio. A onda je umro – pomisli Isidora dok je odlagala knjižicu među one stvari koje će je nadživeti – tek tako iznenada, ostavljajući za sobom gomilu nedovršenih nacionalnih i književnih poslova. Isidora ga je oplakala kao što se oplakuje ili ljubavnik ili najljući neprijatelj. On nije bio ni jedno ni drugo, tek jedna od kreatura stvorenih u magli njenih izmaštanih saputnika.

Bolničarka je došla oko pet sati, kao što je rekla. Bilo je to mlado stvorenje koje je poslao doktor Kosta Todorović, Leposavin i Isidorin dugogodišnji znanac. Jedva ju je naterala da legne. Odbijala je svaku pomoć, kao što to rade ljudi koji su se celog života oslanjali samo na sebe. Opet je mislila o Leposavi, poslednjem poslu koji treba da obavi. Zvala je telefonom:

– Leposava, ja odlazim, izvršite ono što ste obećali, u subotu, da, sve ću pripremiti.

Onda je legla. Osetila je kako joj se polako pomućuje svest. Istog trenutka zaboravila je da je zvala Leposavu i opet se maši telefona:

– Vi ćete doći, obećajte mi još jednom, svet će preko vas saznati kakvo je blago izgubljeno, razumete, hoću da ih bacim na kolena... naročito njega.

Potom se u bunilu svoje poslednje noći – bila je odnekud sigurna da je poslednja – setila Đilasa i prve knjige o

Njegošu koju je on sasekao i čudnog susreta s njim koji nigde nije spomenula.

9.

Onog dana kad se Đilas konačno odlučio da dođe kod nje, Isidoru nije bolela glava. Strah, a s njim i glavobolja, bili su odagnati na neki volšeban način. Njen nesuđeni ubica je nije uplašio. Naprotiv, bila je razgovorljivija nego ikada. Da je on hteo, mogla je s njim da presedi i čitavu noć. Znao je za Miltona, Bajrona, Čosera... Imao je tako sitne, prodorne oči koje su ličile na otvore pušćanih cevi – na otvore dvocevke – da je mogla da zamisli kako ljudi pred njim instinktivno podižu ruke uvis. Revolucionar. Šef Agitpropa, prvi do Tita. Cela stvar će propasti još koliko do kraja ovog veka i u svetu više neće biti moguće revolucije. Biće moguće nešto drugo, nešto što je predosećala, a nije mu znala ime.

Da, njegov pogled ličio je na dvocevku uperenu u njeno čelo. Dva sitna crna oka bila su pušćani otvori. Bila je na nišanu. Pomisli: budem li sklopila oči, dobiću metke ravno u čelo, i sve će biti završeno, i to joj se dopade, bila bi to herojska smrt, brza i bezbolna. Bila mu je dostojan protivnik. Najpre, ono dugo prepucavanje oko toga ko će kod koga doći. On je verovao da je njegova reč zakon, ona je, drhteći od straha, istrajala da on mora doći k njoj. Obezglaviće je sigurno, pa nek to bude barem na njenom terenu. Ova malodušnost pretvorila se u hrabrost, videla je to u njegovim očima. Ništa nije podozrevao. Zato je na njegovo: „Ja nisam Raskoljnikov za šta ste me optužili, ja samo mislim da ste napisali lošu knjigu o Njegošu bez obzira na ideološka opredeljenja. Vi u tome vidite cenzuru iza koje se skrivate, odbijate da sebi priznate promašenost.” – samo polako podigla glavu i pogledala ga s takve aristokratske visine za koju nije ni znala da je poseduje.

„S kakvim pravom, s kakvim pravom”, pomisli Đilas, pa jedva da je bila blizu starih srpskih porodica. Deda joj je

bio verovatno seljak, kao i preci iz njegove loze. Ona je napravila sebi neku zemlju duhovne aristokratije u kojoj je ona bila vladarka, a svi drugi su joj bili do kolena. Rodom je bila iz Crne Gore, a ne iz gospodstvene Vojvodine. Zna on šta su dođoši. Kakva zamisao, kakav san, koliko ova žena nema veze sa životom.

– Ako vi niste Raskoljnikov, kao što kažete, ja jesam pomahnitala baba, prestravljena od vas i vaših priča koje vas prate. Ko zna koliko ste ljudi pobili tamo po onim šumama, sigurno im se broja ne zna.

Isidora je sad bila blizu histerije kao onda kad je sebe udarila žaračem po glavi. Toliko krvi, a htela je samo da glava ostane budna, da ne spava, da radi. Glava mora da bude budna, u njoj kao u izrezbarenoj tikvi za Poklade mora stalno da gori sveća. Može biti da je on sad upravo tako i vidi: izdubljena tikva veštičjeg osmeha u kojoj gori sveća. I on bi sad da udune tu sveću jednim ledenim dahom. Uostalom, to sa žaračem je izmislila, kao i mnogo toga drugog, da bi zadivila svoje malobrojne sagovornike koji su joj ponizno godinama dolazili na poklonjenje. Ovaj nije bio od te vrste.

– Šta vi znate o tome? Poštovao sam vas izdaleka, ma da vam knjige nisu po mom ukusu. A sad, pišete gluposti, vi, pametna glava, utapate se u tu otužnu kosovsku bajku, umesto da se upregnete i obrazujete ovaj zatucani narod – obrecnu se Đilas. Glas mu je bio hladan i ciničan, na ivici podrugljivosti. Svi oni koje je pobio odavno mu ni u san ne svraćaju.

Suze su počele da klize niz Isidorine obraze same od sebe, od poniženja. Bio je u pravu, a ona nije mogla i nije smela da prizna, jer bi se onda čitava velelepna građevina njenog rada s Njegošem kao kulom svetiljom, survala i strovalila pred njene noge. Ne da, ne može. Nek oni prave svoje kule svetilje, svoje podupirače. Vidi da je on zbunjen, ne zna zašto ona plače, zbog straha od njegovog pištolja za koji zamišlja da mu visi o boku ispod kaputa, ili zbog direktne uvredljivosti njegovog iskaza. Drugu varijantu on ne može videti. Toliko pronicljiv ipak nije.

– Svi ste vi odvratna crvena bratija, gospodine Đilas. Crvenorukci – crnorukci, ubice, kakva je razlika? Hoćete da kontrolišete ljudsku slobodu. Doduše, cenzuru niste vi izmislili, preuzeli ste je od jezuita, a oni... od đavola.

Đilas rastavi noge koje je do tada držao prekrštene, stavi ruke na kolena i upilji joj se u lice.

– Opet Dostojevski, čitate li vi štogod drugo? A za sve ovo što ste sada izrekli mogao bih i da vas uhapsim, znate, ne za Njegoša. Previše sebi dopuštate.

– Vi sebi previše dopuštate, dopustili ste kad ste pristali da stupite na prag moje kuće.

Sva u grču, dok su joj se ruke tresle u krilu, Isidora okrenu glavu od njega i u tome on opet prepoznade nešto od prigušene ženskosti i malo mu je bi žao: ličila je na povređenu ptičicu koja je podvukla glavu pod krilo i tu našla utočište. Zamalo da je ne zagrlji oko ramena.

Imala je tako ženstven glas. To biće koje je sedelo nasuprot njega nije toliko siktalo kao što bi se moglo očekivati, kao što su mu rekli da će se desiti. Nije mogao da veruje da to ona stvarno povremeno koketira s njim, ulažući u to svu svoju zastrašujuću inteligenciju. Pa, koketirala je, nije se varao, oči su joj blistale pobeđnički: on je došao, posle svega, njoj na noge, a ne ona njemu. Kad ju je po kuriru pozvao da dođe kod njega u kabinet – poslaće joj kola – ona je odbila i pozvala njega da je poseti. Izvukla je što je više mogla glavu iz ramena i približila svoju stolicu njegovoj. Kakva strast u svakoj reči koju je izgovarala. Sedeli su tako blizu jedno drugom. Mogao je da oseti njen starački zadah i bilo mu je neprijatno.

– Dobro. Smirite se. Razgovaramo, samo razgovaramo. Mi nismo vaša engleska demokratija kojoj se toliko divite, ali na ovom tlu mi smo nužnost. Vi ste načitaní, pogledajte malo kroz istoriju – ali bez tih romantičnih naočara koje tako često stavljate – kako su se smenjivali društveni poreci. Vaši Englezi, zaista – kakav ste vi romantik, a izdajete se za racionalnu, hladnu pamet – pa oni su možda najveći pljačkaši i ubice u istoriji. Samo, oni se nisu

dvoumili, trebalo je stvoriti imeperiju, i stvorili su je da biste je vi danas obožavali, nju i njene intelektualne i umetničke proizvode. Možemo se složiti samo oko toga da se mi služimo starim, proverenim, makijavelističkim metodama.

Đilas se malo promeškolji na stolici. Bila mu je potrebna cigareta, a ona je ljutito rekla, još i pre nego što je ušao u sobu, da se kod nje ne puši. Osetivši neko čudno zatišje u razgovoru on dodade poznatu poštapalicu:

– Šta ćete, malo je toga novog na ovom svetu, sve što je trebalo da izmisli čovek je već izmislio. Vidite da je pukla i atomska bomba. Kako će se živeti s tim saznanjem nije baš jasno, ali Partija će i to preokrenuti u svoju korist, u korist progresa. Videćete!

Glas mu je bio umilan, jekavska varijanta srpskog klizila je kao niz zmijica iz njegovih usta. Bledilo njegovog lica bilo je hladno, nijedan mišić se nije trzao; to lice, kao tek promešani špil karata u novom sjajnom poretku, bilo joj je sad sasvim blizu. Što god da ona kaže, dobiće loše karte. Bio je bolji igrač.

– Ne znam zašto se toliko zanimate za mene kad imate bulumentu onih što vam jedu iz ruke. Imate onu lukavštinu, Andrića, da se njime okitite pred svetom. Koštaće vas taj još, on sve meri srebrnjacima, kao Šekspirov Šajlok, još ćete se vi nasankati s njim. Andrić je njegova „Gospodica”. To je prokleta cicija, sigurno stalno ima zatvor, hladna strast koja njega izjeda daleko je od moje. Mene nećete tako lako kupiti.

Neuvijena izjava o Andriću kao da je oslobodi. On se uspravi. Iza njegovih leđa pade prva senka zalazećeg sunca. Iznad prozora prhnu neka ptica i zavrte se negde visoko u vazduhu klikćući. Senke svih predmeta u sobi sad su bile duže. Pričaju već preko tri sata. Nije ni sa kim odavno tako dugo i iscrpno pričala, a neprijatelj. Isidora isturi svoje ptičje grudi, zategnu šal i poče polako da se diže iz fotelje. Ta nesvesna radnja za nju je sad bila težak posao. Đilas skoči, uhvati je s obe ruke za ramena i gotovo nežno izvuče iz fotelje, kao što se dete vadi iz kolenke. Sad su stajali su-

čelice jedno prema drugom. Nije bio visok taj sitni i žilavi čovek, daleko od lepote Rada Tomova, a opet je iz njega izbijala neka snaga koju ona nije mogla da porekne i to ju je nerviralo. Nije htela da mu ustupi čak ni mesto đavola.

– Vi niste normalni, neću vašu milost, hoću da vam ostavim brljotinu u biografiji, napali ste Isidoru Sekulićevu, beogradsku sveticu, možda biste i vi da se od đavola pretvorite u sveca. Pazite se, težak je to put. A i ako postanete, đavo ostaje đavo. Videće se jednom. Ništa nije za veke.

Đilas je sad ključao od besa. Tri sata provedena s ovom babom, koja se čitav život nadmetala s muškom pameću, dođoše mu sad kao tri protraćena sata.

– Dobro, učinite kako vam bude po volji. Sad zaista krećem, Zdravo drugarice Isidora. Znam da ćete nastaviti da pišete o Njegošu i dalje. Ali pisaću i ja.

Njegoš je bio tajna šifra, simbol svega onoga na šta su se mogli spotaći i on i ona: san o ljudskoj slobodi. Brzo se digao i dodao:

– Drugarice Isidora – ponovi kao da želi da zapečati prethodne rečenice – moram da idem, imam partijski sastanak, na najvišem nivou, mada bi oni meni pogledali kroz prste, znate, čekali bi me dok ne dođem.

Oseti u sopstvenom glasu malu dozu hvalisavosti – tek jedan dublji ton u glasu koji nije mogao da se pohvali dubinom – i tačno je znao da će njen osetljivi sluh to čuti i pravilno rastumačiti.

Ona je podigla svoje teške kapke i pogledala ga svojim naoko mirnim, prezrivim pogledom:

– Šteta, šteta, a imali bismo još mnogo toga jedno drugom da kažemo. Znaite istinski britki umovi su za mene prava radost... ti verbalni okršaji... ima tako malo ljudi. Ali, onu sekiru u leđa neću vam oprostiti i, da znate, nikada nećete postati pisac, možda nešto drugo, ali pisac nikada. Čitala sam vaše priče u *Politici*, vi ste nedaroviti, žalosno nedaroviti, a ovo drugo možda vam i pođe za rukom. Idite s bogom.

Đilas, smrknutog lica, protrča kroz baštu, ostavi otvorenu kapiju za sobom, i takoreći uskoči u crni automobil koji ga je čekao pred kućom. Mladi, plavokosi vozač koji je stajao oslonjen na haubu automobila i pušio, pri Đilasovoj pojavi brzo baci opušak i sede za volan vojnički uštogljen.

Dok je u trku prolazio kroz baštu, Đilas je proletelo kroz glavu pitanje da li će imati snage, kad ona umre, da među uspomenama na svoje susrete sa velikim ljudima zapiše i ovaj susret s njom. Nema sumnje da će on pisati memoare, ta on je jedan od glavnih učesnika i svedoka Novog poretka. Neće, svakako neće, tako se ne postupa sa velikim ljudima njenog tipa, oni su veliki i tačka, neka istrunu u svojoj veličini, on se neće mešati lično u taj proces, ono što je napisao o njenoj knjizi o Njegošu, to ostaje. Bapska, patetična, grozno romantična priča, čak ne ni priča, neko trabunjanje na razne svetske teme, a sve s Njegošem kao osloncem, bilo mu je odvratno dok ju je čitao. Mogla je da nađe i boljeg fiktivnog ljubavnika za noćna izživljavanja. Kažu da je dotični imao ne samo tuberkulozu već i sifilis. Pokupio ga je negde tamo u Napulju ili Beču. Ali ona to nikad ne bi priznala.

Đilas ušmrknu oštri vazduh Topčiderskog brda, reče vozaču odredište i zagleda se u put ispred sebe. Više nije mislio na Isidoru, uvek je bilo i biće onih koji stavljaju klipove u točak istorije. Uostalom, ona već živi u zatvoru – sopstvenom. Šta bi dobio kad bi jednu staricu stavio u pravi zatvor? Žrtvu? Žrtve im nisu više bile potrebne. Još jednom mu minu kroz glavu njena staračka pojava u cicanjoj, isflekanjoj haljini. Uvek su je opisivali kao damu. Starost je učinila svoje; knjige joj nisu mogle obezbediti poslugu koja bi se brinula o njenom izgledu. Zavali se u sedištu konačno i zapalio cigaretu, američku, *camel* iz oficirskog magacina, i žudno povukao prvi dim. Kod nje se nije pušilo. Nije zapalio cigaretu već tri i po sata. Neverovatno, nemoguće. Nije želeo da ona vidi njegovu bahatost, bahatost pobednika, želeo je da vidi nekoga ko ume da se kontroliše bolje od nje.

Sada mu je već bilo dosta nepotrebne samokontrole. Ponudi cigaretom vozača.

– Ovde nismo bili drugar! Važi?

Dečko se nasmeja i prinese ruku čelu kao da na glavi ima titovku. Stavi cigaretu u usta i, držeći drugom rukom volan, izvi glavu unazad. Đilas mu pripali. Obojica duboko povukoše, a potom izdahnuše dim. Isidora je otišla u dim cigareta, a on će biti pisac, a i ono drugo što ona nije htela da prizna iako je znala – biće svetac kao i ona. U glavi je imao spreman govor za sastanak i bio je zadovoljan sobom. Kod zgrade CK izađe, poravna revere na kaputu i lupi cipelom o cipelu kao da lupa čizmom o čizmu. Navike. Rat, pobednička generalska uniforma, sve to nije bilo tako davno. Ipak ono nešto što je stvarno lupkalo, što se već dugo spremalo u njegovoj glavi, sada je pravilo užasnu buku. Iz džepa izvadi prašak protiv bolova, sasuga u usta i polako, zajedno s pljuvačkom, proguta. Bio je tako strašno gorak, ali je pouzdano znao da će mu za nekoliko trenutaka doneti olakšanje. Patio je od teških glavobolja, kao i Isidora. To je bila još jedna stvar koja im je bila zajednička. U holu nije bilo nikoga. On stavi ruku na mesinganu bravu i širom otvori vrata.

10.

Svanula je subota, to je bio Hristov znak, znala je šta sledi. Nije bila sasvim pri sebi. Pričinjavali su joj se izmaštani i stvarni likovi, vukli je za rukav, terali da puzi, penjali joj se na ramena, čučali tamo kao grifoni na Notr Damu koju nikad nije videla. Onda je čula kako neko dugo uporno kuca na vrata. Digla se i u spavaćici pošla da otvori posrćući. Bila je to Leposava.

O kako je ta žena bila glupa – prođe joj kroz glavu. Nevesela srodnica Slobodana Jovanovića, kao leš belog tena i kravljih očiju, mekog testastog tela. Nije mogla da je smisli, nju i njene ljubaznosti, njeno fino ponašanje. Članica „Lade”. Slike su joj bile iste takve. Najviše se oslanjala na

svoje druženje – da li je baš bilo druženje – sa kraljicom majkom. Posadila ju je na stolicu ispred sebe i počela da joj čita „Drugu knjigu o Njegošu” ceo dan joj čitala okrećući prazne listove papira, morala je imati bar jednog svedoka da je rukopis uopšte postojao. Sirotica, Leposava, dugo je, s naporom slušala ne prekidajući je i ne postavljajući nijedno pitanje.

Isidora je čitala i čitala, izgovarala tropare, Propercija, stare beleške, tu i tamo pominjala Njegoša, a nesretno stvorenje preko puta nje, u cvetnoj muslinskoj haljini, venulo je i venulo. Pokatkad bi zadremala, naslonivši glavu na naslon fotelje. Onda bi se iznenada trgla i unezvereno gledala oko sebe, a kad bi do nje doprla reč Njegoš, stresla bi se i kao učenica podavijala ruke pod sebe i nastavljala, pognute glave, da sluša. Isidora je bila sigurna da Leposava ništa ne razume od onog što je slušala ili barem gotovo ništa. Bila je sva ozarena kad je Isidora okrenula poslednji list rukopisa. Cvetovi na njenoj haljini kao da su se otvorili i pojačali svoje boje. Bila je tako vesela, nije mogla to da sakrije i onda se sve pretvorilo u beskrajno hvaljenje Isidorine mudrosti. Da, ona će svedočiti o lepoti rukopisa „Druge knjige o Njegošu” koji će Isidora spaliti još iste večeri zbog onog zlotvora Đilasa i tako mu zauvek na leđa obesiti tablu: ubica.

Isidori je bilo žao Leposave, ali samo donekle. Glupost nikome nije opraštala. Da li od prisustva ove priglupе žene koju je tako bezobzirno iskoristila, ili od temeprature koja je sad dostizala visoke podeoke ona oseti svu beznađežnost svoje situacije. Čelo joj je bilo vrelo, nije morala pod pazuh da stavlja toplomer koji joj je ostavila bolničarka. Odbi Leposavinu ponudu da provede noć sa njom i gotovo je izbacila iz kuće.

11.

Bila je sama i palila je poslednje hartije. Subota je, večer je, još uvek zna gde je. Oseća da joj od nesvestice trnu

noge. Bolele su je oči od pogleda u plamen ali je izdržavala. Otići ću otvorenih očiju, govorila je neprestano sebi. Do kreveta je skoro dopuzala, jedva se podigla i legla okrenuta zidu. Ona je već odlazila. Znala je to, njena svest je znala. Sve sveće u glavi su joj gorele, ne samo ona jedna koju je njena volja sav vek držala upaljenom – ona jedna koja ostaje da svetli u crkvi i onda kad je sav svet otišao, a sve sveće upaljene za mrtve i žive se pogasile. Sad je sve bleštalo oko nje. Videla je sebe kako se lagano kreće ka nekoj beličastoj, neobičnoj svetlosti, a neko je pita: „Jesi li odstojala svoje, Isidora?“, a ona mu pruža ruku u kojoj je puno raznobojnih kamenčića, onih iz njene bašte i onih sa Jitlanda i kaže: „Jesam, jesam, evo dokaza, ovo su poništene ulaznice.“ Onda kamenčići šodera lete oko njene glave i ona oseća da oni odnose delić po delić njene svesti ka onoj svetlosti, a da negde iznad nje ostaje da lebdi samo oreol od oštre sede kose.

Predveče je telefon zazvonio u susednoj kući. Leposava je javljala da je Isidoru ostavila u teškom stanju. Susjed je, sve oblačeći se usput, dotrčao pred Isidorinu kuću. Vrata su bila otključana. Našao ju je u krevetu, već u bunilu. Vrata je verovatno otključala pre no što je sasvim onemoćala. Telefon se nalazio na podu pored postelje, a slušalica negde ispod kreveta. Koga je pokušala da nazove? Sasvim pribrano, kao da je tako nešto i očekivao, pozvao je obližnju bolnicu i vratio slušalicu na bakelitnu viljušku. Isidorino telo bilo je okrenuto ka golom, mestimično oljuštenom zidu: hrpa uglastih kostiju koje su bile pokrivene s nekoliko ćebadi. Ruke su joj, nepokrivene, čudno visile sa strane, a pri dnu kreveta virilo je jedno žuljevito, žučkasto stopalo izokrenuto na unutra, kao da je bilo u grču. Onom ko je bio pod ćebetom bilo je i vruće i hladno u isti mah, kako to biva kod grozničavih stanja. Kroz kuću se, kao kakav jedva vidljivi pokrov, prostiro dim upaljene hartije koja je tinjala u peći. Vatra se nije bila ugasila, održavali su je debeli, nago-reli tabaci papira. Odnekud je dotrčao i doktor Kosta Todrović, koga je Leposava obavestila da Isidora namerava te večeri da spali rukopis „Druge knjige o Njegošu” i da je pot-

puno onemoćala. Odmah je pitao da li su zvali obližnju bolnicu. Dok su čekali da se pojave bolnička kola Todorović je krenuo da ugasi izvor dima koji se vio iz kaljeve peći. Video je gomilu nagorelog papira i pokušao da iz vatre izvuče tabake nagorele hartije. Slutio je da je to rukopis o kojem mu je Leposava govorila: neobjavljeni, a već svima najavljivani rukopis „Druge knjige o Njogošu”. Kad je uspeo da iz ugljvlja izvuče nagorele tabake hartije video je da je većina listova u svojoj sredini, onoj koju još nije bila dohvatila vatra, bila prazna. Mora biti da je to bilo poslednje što je ubacila u peć pre nego što se doteturala do kreveta i izgubila svest. Vatra koja je samo tinjala nije uspela da ih sasvim uništi. Doktor Todorović je žaračem vratio nagorelu hartiju u peć, rasturio tabake a oživela vatra je ubrzo veselo progutala sve što se u njoj nalazilo. Da li je to bila „Druga knjiga o Njogošu” kako je Leposava tvrdila ili tek zaostale beleške, nedovršeni tekstovi i prazni nepotrebni papiri, Kosta Todorović nije mogao da zna. On se povukao. A i da je znao – upitao se – da li je zaista trebalo reći sve? I činjenice i svoje sumnje? Ne. On nije bio tu.

Isidora je doneta u bolnicu te iste večeri, ne došavši svesti, po svedočnju lekara i bolničarki, do kraja je bila u komi. Oko dvadeset časova te večeri Isidorina svest se ugasila. Nije se ugasila, naprosto je nestala, eksplodirala pod naponom pritiska od 280 stepeni i rasplinula se u energetskim talasima kao što je i predvidela. Jedan od njenih navodnih prijatelja – jer ona prijatelja nikad i nije imala – svedočio je kasnije da je umrla otvorenih očiju, što je svakako bila mala zavrzlama koja je trebalo da skrene pažnju na dotičnog svedoka, jer i oni u komi umiru često umiru otvorenih očiju. *Zar je tako teško umreti?*

Njeno telo je ostavljeno preko noći u bolničkom krevetu. Ujutru je s brojem obešenim o palac desne noge izručena na betonski pod mrtvačnice i pokrivena belim bolničkim čaršavom. Bila je treći po redu mrtvac tog nedeljnog jutra i ni po čemu se nije razlikovala od ostalih.

BELEŠKA O PISCU

Ljiljana Đurđić, rođena u Beogradu 1946. Diplomirala na Filološkom fakultetu u Beogradu, grupa za Svetsku književnost.

Objavila je zbirke poezije: *Švedska gimnastika* (Pegaz, 1977), *Ogled dalmatinskog bilja i drugi predeli* (Matica srpska, 1980), *Preobilje/Nula* (Prosveta, 1991);

Zbirke pripovedaka: *Kako sam ljubila Franca Kaspara* (Rad, 1986); *Slike iz prethodnog života* (Filip Višnjić, 1997) i *Stadijum ogledala* (Rad, 2004);

Zbirku eseja *Beograd by my mind* (Rad, 1995), eksperimentalni kolumn-roman *Udri kravicu* (Samizdat, B92, 2001), hroniku tranzicione Srbije *Presvlačenje* No 5102000 (CUPS, 2003), kao i brevijar *Fool Memories* (Beogradska manufaktura snova, 2004).

Priredila je antologiju savremene srpske ženske priče *Ženski kontinent* i omaž-antologiju *Pesme o biblioteci*. Urednica je i jedna od osnivačica časopisa za žensku književnosti i kulturu *ProFemina* (1995). Bila je kolumnistkinja dnevnog lista *Danas* (2000–2002) i nedeljnika *Evropa* (2005–2006).

Živi u Beogradu.

SADRŽAJ

Svi na kraju kažu mama	5
Dejvid i Morin	15
Nema ljubavi	25
Zločin u doba tranzicije	32
Pionir čokolada	42
Serotoninski šok	48
El condor pasa	56
Piščeva smrt	63
Isidora, jedna mogućna priča	70
Beleška o piscu	113

Ljiljana Đurđić
SVI NA KRAJU KAŽU MAMA
Prvo izdanje
2009.

Urednik i recenzent
Nenad Šaponja

Lektura
Vuk Dragović

Korektura
Marija Mejić

Priprema za štampu
Studio Agora

Plasman
Knjižara AGORA
tel. 023-526-738; 063-578-822

Izdavač
A G O R A
Zrenjanin, Koče Kolarová 12 A
e-mail: agora@ptt.rs; www.agora-books.co.rs

Za izdavača
Dragoslava Živkov Šaponja

Štampa
Budućnost,
Novi Sad, Šumadijska 12

CIP- Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.163.41-34

ЂУРЂИЋ, ЉИЉАНА

Svi na kraju kažu mama : novela i osam kratkih priča / Ljiljana Đurđić. – 1. izd. – Zrenjanin : Agora, 2009 (Novi Sad : Budućnost). – 116 str. ; 21 cm. – (Biblioteka „Kalendar“; knj. 20)

Tiraž 500. – Beleška o piscu: str. 113.

ISBN 978-86-6053-009-9

COBISS.SR-ID 239047943

MOGUĆE I NEMOGUĆE PRIČE

Polazeći od pozicije da 'nije svesnost
ta koja određuje život,
nego nesvesnost', Ljiljana Đurđić,
kroz osam priča i jednu novelu,
Isidora, jedna mogućna priča, pripoveda
o različitim vrstama putovanja,
kroz vreme i prostor, između ličnog
i opšteg, izvan slučajnosti i istorije...

Prateći pojedince, nemoćne ne samo
spram blizine smrti, koja na različite
načine stiže, nego i spram sistema koji
i u promeni ostaje isti, ove priče,
usred opšteg i banalnog, razotkrivaju
lično i bitno u njihovim životima.

Iako su im katarze često zakasnele,
izvan moći da se išta promeni,
jer smrt najbližeg je već tu,
ludilo je izvesno, vapaj za ljubavljju
obesmišljen, putovanje nemoguće,
kao i komunikacija, a misteriozni
uništeni rukopis već u startu nestvaran,
uvidi u živote Đurđićkinih junaka
uverljivo svedoče o onoj stvarnosnoj
moći koju ima pripovedanje.

ISSN 978-86-6053-009-9

www.agora-books.co.rs

ΑΓΩΡΑ

